

Altay

Stratejik Araştırmalar Dergisi

Emrullah BARDAKÇI

The Impact of The 1979 Iranian Revolution on Trade Relations Between Turkey and Iran

Zeynalabdin TAGHIYEV

Ermenistan İşgalinin Çevresel Sonuçları ve Azerbaycan'daki Ekokırımın Hukuki Analizi

Ömer MURAT

Türkçe Konuşan Milletlerin Türkiye'nin Uluslararası Ticaretine Katkıları: Frankofoni, Commonwealth ve Türk Devletleri Teşkilatı Bağlamında Bir Değerlendirme

Murat FIÇICI

Sefa ÇELEBİ

Evren AVŞAR

Avrupa Gravyer Peynirine Alternatif Coğrafi İşaretli Kars Gravyer Peyniri ve Ekolojik Şartları

Karimullah OYGHAGH

Afganistan Özbek Şairlerinin Şiirlerinde Ali Şir Nevaî

Peter HITCHCOCK

Büşra YILMAZ

Direnış Boşunadır:

Dijital Çağda Dönüşümün Kültürel Politikaları

EkoAvrasya

VAKFI

Altay

Stratejik Araştırmalar Dergisi

Hakemli Ulusal Bilimsel E-Dergi

Altay Stratejik Araştırmalar Dergisi altı ayda bir yayınlanan çift kör hakemli ulusal dergidir. Altay Stratejik Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Altay Stratejik Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyen Altay Stratejik Araştırmalar Dergisi'nin tüm içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.

Dergi Sahibi

Avrasya Ekonomi, Kültür ve Toplum Araştırmaları Vakfı adına
Hikmet EREN

Yazı İşleri Müdürü

Kemal Kurnaz

Editörler

Doç. Dr. Hasan BARDAKÇI (Baş Editör)

Doç. Dr. Abdulkadir BARUT (Editör Yardımcısı)

Dr. Öğr. Üyesi Günay TULUM (Editör Yardımcısı)

Öğr. Gör. Zülal SÖĞÜT (Editör Yardımcısı)

Yönetim Merkezi

Estergon Türk Kültür Merkezi No:12

Tepebaşı-Keçiören / ANKARA – TÜRKİYE

T: +90 312 358 94 49

M: +90 505 133 46 81

Web: www.altaystratejikarastirmalardergisi.com

E-Mail: altay@ekoavrasya.net

ISSN: 3023-8730

Yayın Türü

6 Aylık, Ulusal, Süreli

Yayın Tarihi

Aralık 2024

Yayın Kurulu

- Prof. Dr. Ali Fuat GÖKÇE
(Gaziantep Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ali Rıza ÖZTÜRKMEN
(Harran Üniversitesi)
- Prof. Dr. Doğan Nadi LEBLEBİCİ
(Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Eyüp Günay İSBİR
(İstanbul Aydın Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hüseyin ALTAY
(İnönü Üniversitesi)
- Prof. Dr. İsmet Kahraman ARSLAN
(İstanbul Ticaret Üniversitesi)
- Prof. Dr. Sefa USTA
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
- Prof. Dr. Selma KARATEPE
(İstanbul Nişantaşı Üniversitesi)
- Prof. Dr. Seyfettin ARSLAN
(Dicle Üniversitesi)
- Prof. Dr. Seyfi YILDIZ
(Kırıkkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN
(Mardin Artuklu Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zülfikar BAYRAKTAR
(Anadolu Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zülfü DEMİRTAŞ
(Firat Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
(Harran Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet Emin USTA
(Sakarya Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU
(Munzur Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Özlem KAYA
(Uşak Üniversitesi)

Bilim Kurulu

- Prof. Dr. Ahmet İLYAS
(Harran Üniversitesi)
- Prof. Dr. İsmail GÜVENÇ
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
- Prof. Dr. Abdullah KIRAN
(Muş Alparslan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nilüfer NEGİZ
(Süleyman Demirel Üniversitesi)
- Prof. Dr. Figen YILDIRIM
(İstinye Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman Can ÜNVER
(İstinye Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Fuat GÖKÇE
(Gaziantep Üniversitesi)

Danışma ve Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Ali KAYA
Prof. Dr. Atilla YAYLA
(İstanbul Medipol Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ainur NOGAYEVA
(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet ÖNAL
(Harran Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
(Mardin Artuklu Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ
(Bitlis Eren Üniversitesi)
- Prof. Dr. Oktay BOZAN
(Dicle Üniversitesi)
- Doç. Dr. Abdulsemet YAMAN
(Ardahan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Cihat KÖKSAL
(İstanbul Ticaret Üniversitesi)
- Doç. Dr. Emrullah TÜRK
(Batman Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fatih YILMAZ
(Dicle Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mücahit ÇAYIN
(Batman Üniversitesi)
- Doç. Dr. Reşat ARİCA
(Batman Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ömer SABUNLU
(Harran Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi İtir AYKUT
Dr. Öğr. Üyesi Levent Selman GÖKTAŞ
(Harran Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Fatih CEVHER
(Munzur Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Murat FIÇICI
(Ardahan Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Nihat TAVŞAN
(Bahçeşehir Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZCELİK
(Kırklareli Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Tuğçenur EKİNCİ FURTANA
(Sabahattin Zaim Üniversitesi)
- Prof. Dr. Juldiz UZAKOVA

Editörden

Kıymetli Okuyucular,

Altay Stratejik Araştırmalar dergisinin ikinci sayısı ile sizlerle tekrar buluşmaktan büyük mutluluk duyuyoruz. İlk sayımızda aldığımız olumlu geri dönüşler ve destekleriniz, dergimizin misyonuna olan inancımızı daha da pekiştirdi.

Bu sayımızda da, stratejik düşünce alanında derinlemesine analizler ve çarpıcı tartışmalarla dolu zengin bir içerik sunmaya devam ediyoruz. Dergimiz, akademik dünyada önemli bir katkı sağlamayı amaçlayan makaleler ve araştırmalarla her geçen gün daha da güçleniyor. Siz değerli okuyucularımızın desteğiyle, stratejik konulara dair en güncel ve doğru bilgileri sizlere ulaştırmaya kararlıyız.

İkinci sayımızda, Türk dünyasının edebi zenginliklerine, tarihi olayların günümüzdeki ticari ilişkiler üzerindeki etkilerine, uluslararası ticaretteki kültürel katkılara ve coğrafi işaretlerin önemine değinen makaleler bulacaksınız. Ayrıca, çevresel felaketlerin sonuçlarını ve dijital çağda dönüşümün kültürel politikalarını ele alan analizler ile stratejik düşüncenin farklı boyutlarına ışık tutan yazılar sunuyoruz.

Altay Stratejik Araştırmalar dergisi olarak, bilimsel titizlik ve hakemli bir yaklaşımla hazırlanan makalelerimizle sizlere güvenilir bir kaynak sunmayı amaçlıyoruz. Her sayıda stratejik düşünce ve araştırmalardaki güncel gelişmeleri yakından takip ederek sizlere en doğru ve en güncel bilgileri aktarmayı hedefliyoruz. Sizlerden gelen değerli geri bildirimlerle dergimizi daha da geliştirmek için çaba göstereceğiz.

Sizlere keyifli okumalar diliyoruz. Altay Stratejik Araştırmalar dergisi olarak, stratejik düşüncenin gelişimine katkıda bulunmak için çıktığımız bu yolda, siz değerli okuyucularımızla birlikte ilerlemenin gururunu yaşıyoruz.

Saygılarımla,

Doç. Dr. Hasan Bardakçı

İçindekiler

Emrullah BARDAKÇI

The Impact of The 1979 Iranian Revolution on Trade Relations Between Turkey and Iran.....7

Av. Zeynalabdin TAGHIYEV LL.M.

Ermenistan İşgalinin Çevresel Sonuçları ve Azerbaycan'daki Ekokırımın Hukuki Analizi.....21

Dr. Ömer MURAT

Türkçe Konuşan Milletlerin Türkiye'nin Uluslararası Ticaretine Katkıları: Frankofoni, Commonwealth ve Türk Devletleri Teşkilatı Bağlamında Bir Değerlendirme.....31

Murat FIÇICI

Sefa ÇELEBİ

Evren AVŞAR

Avrupa Gravyer Peynirine Alternatif Coğrafi İşaretli Kars Gravyer Peyniri ve Ekolojik Şartları.....55

Karimullah OYGHAGH

Afganistan Özbek Şairlerinin Şiirlerinde Ali Şir Nevaî.....69

Prof. Dr. Peter HITCHCOCK

Dr. Büşra YILMAZ

Direnış Boşunadır:

Dijital Çağda Dönüşümün Kültürel Politikaları.....81

The Impact of The 1979 Iranian Revolution on Trade Relations Between Turkey and Iran

Emrullah BARDAKÇI *

Abstract

This study examines the profound and multifaceted impact of Iran's 1979 Islamic Revolution on the long-standing trade relations between Iran and Turkey. Drawing upon both quantitative data and qualitative historical analyses, it situates these bilateral exchanges within the broader geopolitical and economic transformations of the late twentieth century. Prior to the revolution, Iranian-Turkish trade patterns were shaped by proximity, long-established agreements, and mutual reliance on commodities such as agricultural goods and energy. Although the Shah's close ties with Western countries influenced Iran's export strategies and inward investments, cross-border commerce with Turkey remained relatively stable, if limited in scope. The Iranian Revolution upended these frameworks, as the new Islamic Republic's ideological and foreign policy priorities diverged sharply from its predecessor's Western orientation. This shift coincided with escalating international sanctions, regional conflicts, and evolving political alliances, compelling both Iran and Turkey to reassess and diversify their trade partnerships. While sanctions isolated Iran from many global markets, Turkey striving to integrate further into Western economic structures confronted a changing political landscape that complicated direct trade with its eastern neighbor. Despite these challenges, bilateral commerce persisted, aided at times by pragmatic adaptations such as energy deals, infrastructural projects, and sector-specific collaborations that served mutual interests. In the ensuing decades, Iran and Turkey navigated a volatile environment marked by embargoes, regional tensions, and domestic economic reforms. The revolution's legacy thus involved not simply a reduction or cessation of trade, but a reconfiguration of it. Patterns of commercial exchange increasingly reflected strategic maneuvering, resource substitution, and a search for stable, long-term mutual benefit amid continuing political uncertainty. This study's findings highlight how political upheavals, shifting alliances, and structural reforms shape economic interactions even between longstanding neighbors underscoring the resilience and adaptability inherent in international trade relations.

Keywords: Iran, Turkey, Iranian Revolution, Foreign Policy

* PhD Student, Istanbul Commerce University, Department of International Trade, ORCID: 0000-0001-6163-7214, ekonometrist72@gmail.com

1979 İran Devrimi'nin Türkiye ve İran Arasındaki Ticari İlişkilere Etkisi

Özet

Bu çalışma, 1979 İran İslam Devrimi'nin İran ve Türkiye arasında uzun süredir devam eden ticari ilişkiler üzerindeki derin ve çok yönlü etkisini incelemektedir. Hem nicel verilere hem de nitel tarihsel analizlere dayanarak, bu ikili alışverişler yirminci yüzyılın sonlarındaki daha geniş jeopolitik ve ekonomik dönüşümler içinde konumlandırılıyor. Devrimden önce, İran-Türkiye ticaret modelleri; yakınlık, köklü anlaşmalar, tarımsal ürünler ve enerji gibi mallara karşılıklı bağımlılık ile şekillenmiştir. Şah'ın Batılı ülkelerle yakın bağları, İran'ın ihracat stratejilerini ve içe dönük yatırımlarını etkilemiş olsa da Türkiye ile sınır ötesi ticaret, kapsamı sınırlı olmasına rağmen nispeten istikrarlı kalmıştır. İran Devrimi, yeni İslam cumhuriyetinin ideolojik ve dış politika önceliklerinin selefının Batı yöneliminden keskin bir şekilde ayrılmasıyla bu çerçeveleri altüst etmiştir. Bu değişim, artan uluslararası yaptırımlar, bölgesel çatışmalar ve değişen siyasi ittifaklarla aynı döneme denk gelmiş ve hem İran'ın hem de Türkiye'nin ticari ortaklıklarını yeniden değerlendirmeye ve çeşitlendirmeye zorlamıştır. Yaptırımlar İran'ı çeşitli küresel pazarlardan izole ederken Batılı ekonomik yapılara daha fazla entegre olmaya çalışan Türkiye, doğu komşusuyla doğrudan ticareti zorlaştıran ve değişen bir siyasi manzarayla karşı karşıya kalmıştır. Bu zorluklara rağmen ikili ticaret, zaman zaman enerji anlaşmaları, altyapı projeleri ve karşılıklı çıkarlara hizmet eden sektörel işbirlikleri gibi pragmatik adaptasyonlarla desteklenerek devam etmiştir. Takip eden on yıllarda İran ve Türkiye ambargolar, bölgesel gerilimler ve iç ekonomik reformların damgasını vurduğu istikrarsız bir ortamda yol almıştır. Dolayısıyla devrimin mirası, sadece ticaretin azalması ya da durması değil, yeniden yapılandırılmasıyla sonuçlanmıştır. Ticari alışveriş kalıpları giderek stratejik manevraları, kaynak ikamesini ve devam eden siyasi belirsizliğin ortasında istikrarlı, uzun vadeli karşılıklı fayda arayışını yansıttı. Bu çalışmanın bulguları siyasi çalkantıların, değişen ittifakların ve yapısal reformların uzun süredir komşu olan ülkeler arasında bile ekonomik etkileşimleri nasıl şekillendirdiğinin altını çizerek uluslararası ticaret ilişkilerinin doğasında var olan esneklik ve uyarlanabilirliğin altını çizmektedir.

Anahtar kelimeler: İran, Türkiye, İran İslam Devrimi, Dış Politika

Introduction

Trade relations between Iran and Turkey underwent a period of significant change during and after the Iranian revolution of 1979. The revolution of February 1979, led by Ayatollah Khomeini, redrew global political alliances between Iran and its major trading partners, particularly the United States. Following the coup in 1953, economic interests in Iran soared, and by 1978, a significant portion of Iranian crude oil exports was directed to the U.S. To a lesser extent, the British also held sizable interests in Iran through the Anglo-Iranian Oil Company, which would become British Petroleum. Implementing new policies in Iran, most particularly the ‘Muslimization’ of the Iranian economy, would have notable implications for trade partners across the world. This essay aims to determine the impact of the Iranian revolution on the trade relations of both Iran and Turkey. It also seeks to assess this impact by both quantitative and qualitative means. Situated primarily from the perspective of the larger economics of trade, the essay uses trade data to provide readers with a broad sense of Turkish-Iranian relations before and after the Islamic revolution. Despite international tension, trade between the two neighbors continued relatively uninterrupted in the near century leading up to 1978. The exchange of goods, which was sometimes restricted by the Turkish-Iranian Convention of 1929, evolved little over the years and consisted mainly of soft commodities such as wool, cotton, tobacco, and grains. Given the importance of the topic in regional politics, the aim of this paper is to set an academically objective tone that balances the necessity of qualitative and quantitative evidence.

1. Historical Background

Turkey and Iran have enjoyed strong ties in areas such as foreign policies, trade, mutual investments, and so on recently, while the two parties were also cooperating in the enforcement of their containment policies against the Soviet Union during the early years of the Cold War. The two countries have had political and economic relations for many years, while Turkey and Iran were governed by single parties during the post-Second World War period. The Democratic Party government, in power from 1950 to 1960 in Turkey, also used a system close to a planned economy like Iran. In 1949, Iran-Turkey trade volume was recorded at 111.2 million dollars. The two neighbors signed a “neighborhood declaration” in 1981. However, when Turkey was IMD in 1955, Turkish-Iranian relations encountered the most crucial shock in terms of public opinion. Turkey’s signing of the Sevres alliance with Western countries during Iran’s nationalization of oil did not suit Iran’s policies that cut ties with the Soviets and were suspicious towards the West. (Bilir, 2021; Cabi, 2023; Vardağh, 2021)

After the revolution in Iran, Khomeini first proposed K.O.C. “The Islamic Republic of Iran is ready for any kind of agreement, whether it is political, economic, cultural, or military.” But this statement did not satisfy the Turks. Iran’s ambassador to Ankara was summoned to the Ministry of Foreign Affairs with a special note about the comments Khomeini made. Trade was already accelerating before the revolution. This acceleration, which continued throughout 1977, was achieved through reciprocal crackdowns in import and export controls. During this expansion in bilateral trade relations, it was seen that both countries faced difficulties due to concerns and cooperation between the East and the West. Especially during the Cold War and

under the management of ‘Truman’ in the USA, many steps were taken to incorporate Turkey into the Western economic structure and to bring it closer. (Stearns, 2020; Grinin et al., 2022)

1.1. Pre-Revolutionary Trade Relations

Iran and Turkey have maintained close trade relations for a long time, with Turkey being a prominent export market for Iranian goods (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016). Before the Islamic Revolution in 1979, the trade relations between the two countries were characterized by the principles of being good neighbors and the resulting trade relations (Künü & Hopoğlu, 2016). Historically, Iran mainly exported nuts, fruits, minerals, and oil to Turkey, while Turkey exported petroleum products to Iran (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016). The trade agreements between the two countries covered various fields such as trade, customs securities, and facilitation in transportation. By the end of the 1970s, the volume of Iranian goods exported to Turkey was twice that of imports (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016). The trade relations between Iran and Turkey were influenced by external and internal conditions, and this dependence was clearly shown in the 1970s when the policies of the two countries entirely pursued different directions (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016). The global recession that lasted until the late 1970s also had a profound effect on Iranian-Turkish trade (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016).

Despite the challenges, trade relations between Iran and Turkey were beneficial for both countries. Turkey was seen as a secure

supply base for Iran, and Iran could provide various resources to Turkey. The two countries also established business councils and trade unions with various countries, and concluded several economic agreements, including trade and customs facilitation and transport. In summary, the pre-revolutionary trade relations between Iran and Turkey were characterized by a strong and mutually beneficial partnership, with Turkey serving as a prominent export market for Iranian goods and the two countries engaging in various trade agreements and economic cooperation (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016).

1.2. Political Context in Iran and Turkey

Political liberalization had been underway in Turkey before the Iranian revolution, resulting in a multiparty system and democratic elections. On the contrary, Iran’s monarchy provided the necessary infrastructure to preserve its power by suppressing the opposition. The People’s Party and the Republican People’s Party, which were founded in 1923 during the establishment of the Turkish Republic, sought to preserve this political culture intact. The Justice Party, established prior to the Turkish Democratic Party after the Iranian revolution, was heavily influenced by nationalist and religious elements, particularly after 1969. The faction led by Suleyman Demirel claimed to defend reforms against the youth clubs of the CHP, advocating for intervention in Turkey’s domestic order in a way that preserved the status quo. (Ayooob, 2009; Kurgan, 2022; Altundaş-Akçay, 2022; Wei, 2020)

This historical transformation, with all its constituent ideological implications, also

undermined the systems of capitalism that appeared in Iran and Turkey. Making a historical comparison between the reformists at the time, they can be described as ‘incidental patchwork.’ In the early years of the reform era, during the sixties, during the economic reform period in both countries and during the 1970s, there was an attempt to present the regime in economic reform to the people as a kind of security. Thus, it is possible to suggest that the two countries’ relations, including trade relations, complied with their domestic politics at that time. It was also a time of crisis in international relations during this period. In summary, we can say that these policies are important domestically because they basically reflect the power-building strategies of the political managers of that period. In international relations, these relations are formed according to the process of alliance and alienation of the period. (Whitten et al., 2020)

2. Long-Term Effects and Changes in Trade Patterns

The short-term impacts of the 1979 Iranian Revolution are analyzed in the previous section. It will now be examined how and to what extent the revolution affected long-term relations between Turkey and Iran, primarily from a trade perspective. Events in 1979 marked the first stage of failure of a region characterized by long-term dependencies between imperial powers and their respective local allies. Both Turkey and Iran started to orient themselves in directions that sought diversification of partners due to mainly regional but increasingly any major-power hegemony over the region whenever required, changing geopolitical balances and alliances. After the subsequent sanctions on Iran imposed between the mid-2010s, the periods of time when trade liberalization was prevalent

or at least a policy supported by the Western powers have ended in the region.

In examining how Turkey and Iran accommodated themselves to a changing regional and international order due to a host of extra-economic factors, including wartime conditions, hostilities between various combinations of regional Arab states and/or Israel and/or Iran, non-recognition of geopolitical status quos in many instances, and the effects of any Western or NATO policies of the early 21st century. In addition, Iran has in many instances been a signatory to various sorts of regional economic agreements. After having established the fact of difficulties and cease-fires, or less during peacetimes, they examine to what extent the relationships that were prevalent during the 1980s differed from experiences in the 1960s and 1970s. In so doing, there is one conclusion that can already be made: broad historical trends show that trade specialization models were not present, and, to the contrary, trade dependence was decreasing over time. In effect, during the time period of the Islamic Republic, Iran’s trade relations with Turkey are not only somewhat decreasingly politicized for these reasons.

2.1. Diversification of Trade Partners

After the 1979 revolution, Iran faced embargoes from its Western trading partners, which greatly restricted its international financial relations (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017). As a result, Iran had to seek new trade deals with Muslim states in the Middle East and North Africa out of necessity. Prior to the revolution, Iran had already started selling gas to Turkey at a low price, in exchange for industrial products and natural resources. However, the post-revolution environment forced Iran

to continue buying commodities from Turkey and try to sell more gas to the country (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017). On the other hand, Turkey's trade and foreign policy relations were largely restricted to the Western world due to the secularist Kemalist political regime, which limited Turkey's access to traditional Iranian markets. The research shows that diversifying trade partners is a strategy used by countries to hedge against shocks in the political environment (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017; Gupta et al., 2018). This is evident in the case of Iran and Turkey, where the close similarity of their economies and the shared shock of the 1979 revolution led to changes in their respective trade networks and trade policy mixes (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017). The references highlight that geopolitical crises, regional conflicts, and international sanctions can significantly impact trade flows and lead countries to diversify their trade partners (Коновалова & Abuzov, 2023; Esfahani & Rasoulinezhad, 2017; Gupta et al., 2018; Sohag, 2024). This is particularly relevant for Iran, which had to shift its trade policy towards Asia in response to the sanctions imposed on it (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017). Furthermore, the literature suggests that factors such as manufacturing relocation, position in global value chains, and national security concerns can also influence a country's trade partner choices (Zeng et al., 2023; Fen et al., 2021; Li & Xiang, 2023). The collaboration between Russia and Turkey in the South Caucasus, for instance, has constrained Iran's maneuverability in the region (Heiran-Nia & Monshipouri, 2023). Overall, the diversification of trade partners for Iran and Turkey in the post-revolution period was driven by a complex interplay of geopolitical, economic, and strategic considerations, as the two countries sought to navigate the turbulent regional

environment and protect their national interests (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017; Esfahani & Rasoulinezhad, 2017; Gupta et al., 2018).

2.2. Role of Sanctions and International Isolation

The international isolation of Iran began soon after the 1979 Iranian Revolution, with the United States freezing Iranian assets, halting all arms sales, and imposing an embargo on Iranian oil (Abdelbary & Elshawa, 2023). This crisis between Iran and the US deepened on 4 November 1979, when Iranian students occupied the US embassy in Tehran (Abdelbary & Elshawa, 2023). In early 1980, the UN Security Council decided to arrange for an immediate meeting of the foreign ministers from the twelve nations that produced 70% of the world's oil to discuss the Iranian developments (Abdelbary & Elshawa, 2023). Additionally, the US initiated an arms embargo against Iran, which was subsequently supported by several nations (Abdelbary & Elshawa, 2023). As a result, Iranian arms import from these states dropped significantly in the early 1980s (Abdelbary & Elshawa, 2023). These international efforts to isolate Iran had significant economic repercussions.

The continuing embargo on the sale of Iranian oil meant that Iran's oil customers shied away from selling any goods to Iran for fear of offending the USA (Abdelbary & Elshawa, 2023). Businesses and banks sponsored by the US and its allies were forced to reduce or eliminate their operations in Iran due to the international crisis (Abdelbary & Elshawa, 2023). The execution of American-Iranian contracts involving a large and varied array of products for international trade worth approximately three billion dollars was abruptly

terminated (Abdelbary & Elshawa, 2023). Even where banks were willing to manage transactions, shippers were often hesitant to do the actual cargo loading in view of the American embargo (Abdelbary & Elshawa, 2023). The ministers also agreed to a general reduction in relations with Iran until the hostages were freed, with Turkey expressing keen interest in seeking less vulnerable trade partners in the future (Abdelbary & Elshawa, 2023). The sanctions imposed on Iran had a significant impact on its economy. The economic difficulties of Iranian industry in import-substituting goods, which had failed to meet international standards, were compounded by the international embargo (Abdelbary & Elshawa, 2023). Sanctions have also had a positive impact on the inflation rate and exchange rate in Iran and have significantly impacted Iran's economic growth in recent years due to increasing severity of sanctions (Ghahroudi & Li, 2020). The sanctions have pushed Iran's foreign trade policy toward Asianization and away from Europeanization (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017). The effectiveness of sanctions as a foreign policy tool has been a subject of debate. Some scholars argue that sanctions did not diminish Iran's regional importance but rather fostered increased cooperation between Iran and Russia (Fiedler, 2023). Others have highlighted the significant costs incurred due to the exclusion of Western businesses from the sanctioned Iranian market (Fiedler, 2023). The role of informal international organizations in resolving the Iranian nuclear crisis has also been explored, with some arguing that these organizations have advantages such as less bureaucracy, speed, and the ability to stall for more important diplomatic actors (Sauer, 2019).

In conclusion, the international isolation of Iran through sanctions and embargoes had significant economic and political consequences for the country. While the sanctions were intended to discourage Iran from pursuing its nuclear ambitions or desire to be an axis of power in the Middle East (Abdelbary & Elshawa, 2023), their effectiveness as a foreign policy tool remains a subject of debate.

3. Economic Cooperation and Joint Ventures

Besides the reasons of 'broken promises' and 'imperialism' in their relations, Turkish official decision-makers also address the subject of the bilateral economic relations. They underline that following the revolution in February 1979, a reconsideration process started in the Turkish-Iranian relations, which were transformed from being 'militarily and politically oriented' towards a coalition structure to being 'based on positive neutrality' and oriented towards a more balanced development in political, military, and economic fields. In this period following 1979, the trade relationship of the two countries continued largely in an undeclared manner because Turkey officially stopped trading with Iran following the revolution (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016).

The Treaty of Saadabad, signed in 1937, had delineated rent-sharing economic interests between the two countries and accordingly a number of sectors were indicated in which joint enterprises were desired to be established. These areas were transportation, energy, communication, and construction, including the formation of some specialized subcommissions such as establishing terminals, construction of refineries, planning committees, technical commissions, etc. After the revolution, both countries placed

emphasis on cooperation in the energy sector and construction within the framework of their declared policies. Accordingly, the cooperation in the energy sector is one of the principal fields of synergies with high potential under the present conditions of Western trade sanctions in the political framework aimed at fostering greater resilience vis-à-vis the dire nostalgic renunciation of Iranian efforts in relation to the determination to inaugurate Islamic ties. Energy and construction fields are considered as appropriate areas for investments not only in an economic-technical context but also for geopolitical and interdependency interests. Joint capitalism in fields such as the textile industry, construction, and ceramics has been materialized since 1990 despite considerable bureaucratic obstacles, and both countries have shown the influences of quite pragmatism. All the same, joint ventures or implementations were followed by intergovernmental agreements, since most of these ventures are either useful in practice, scrutiny, or good expectation, or were acquitted prior to the implementation phase. Now, in addition to the implementation phase, bureaucratic hurdles are encountered in proceeding with such joint ventures in practice. For instance, articles of products that need to be made in Iran under the agreement signed in 1997 can start commercial production only after the abolition of the eight-year-long legal prohibitions, by which time the commercial justification of these factories might go haywire. Partly as a reflection, the possibilities of implementing legal regulations of both countries have not been entirely compatible with commercial and joint money ventures until now.

3.1. Collaboration in Key Sectors

Following the revolution of Islam in 1979,

steps were rapidly taken by both countries to strengthen bilateral trade and economic relations and to increase collaboration in key sectors that play a key role in the two economies. The first investment agreement in 1983 stated that a location would be created within each country's territory by the foreign party. These locations were the Turkish Hash Paysi Ecwa. In return for this location, which would function as a free trade zone, the party of the Foreign Economic Party would be free from paying property taxes for fifty years. The Shah and the Republic of Turkey carried out many joint projects such as the construction of the Tabriz Textile Factory in 1977, the identical investment of both countries within the boundaries of Istanbul, the construction of the Dogubayazit Industrial Tunnel, and the construction of the Dogubayazit Road Tunnel, which is known as the Karayalcin-Tabriz Industrial Tunnel (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016).

The general belief is that bilateral economic relations are based on political calculations because economic relations were reflected in the political ties between the two countries following the revolution, before the embargo hit the country. Despite this, the two governments have taken on partner and partnership positions when economic needs and circumstances are appropriate for them. It was a practical idea for the two countries to work together in tricky situations when they were called enemies or threats by major states and international organizations. It is also a strategic consideration that the two sides prioritize economic needs to some extent and conduct a wide-ranging partnership, especially in the area of energy, trade, and certain services (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016). Although under normal circumstances, projects and cooperations would

change direction and content during subsequent times, partnership in “education” and “technology transfer” were conducted under suitable conditions. Unlike other aid organizations, the Artvin College and Malırcek Erzurum Develi Technological Institute were gradually developed with Iranian staff at Turkish universities (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016).

3.2. Joint Investment Projects

Joint investment projects pursued in the wake of the revolution are indicators of attempts to solidify bilateral relations against all odds. They signify common preferences in enhancing points of synergy and deepening the web of economic entanglements. They were also cautious business initiatives conceived to counteract the adverse effects of withdrawal and isolation. In making the choice of sectors to invest in, Turkish investors seem to have their cue from the enacted sanctions in place, the desire of the regime to be self-sufficient in meeting energy needs, as well as its commitment to the rapid rehabilitation of transport and rural infrastructure.

A total of forty-five projects were introduced, including the Esendemir Steel Plant to the south of Tebriz; a thermal power project for joint electricity generation in Isfahan; renovations of the railways between Jolfa in the Isfahan province and south Tebriz; the Kars-Goumrou link; the Gorgan-Meshhed rail and wheeled vehicle bridges; a joint sugar factory through armed-service cooperation; installation of Iran’s first 550-600 megahertz TV station; a spare and drill tip factory; an agriculture tractor factory; the construction of a fully serviced industrial site incorporating standard factory boxes; the use of natural resources in a border stretch near Zaho,

and the use of iron resources at Divandere (Yazıcı, 2006; Toosi et al., 2009; Künü & Hopoğlu, 2016). The criteria for project selection seem to have been potential benefits accruing from sound investment; the returns projects could generate in years to come; the strength of demand for goods and services identified; the lasting nature of economic cooperation and, by extension, reciprocal political commitment; and reduced apparent obstacles in implementing the project. Confident that these indicators allow for careful training and capacity building for joint enterprise, the Iranian Monetary and Credit Council exempts them from full enforcement of the Foreign Capital Investment law. Attracting Iranian capital, however, remains a hurdle in the final orbit. Furthermore, it should be noted that successful projects are multi-million-dollar undertakings. These are representative of start-up, ongoing, and completed joint projects.

4. Challenges and Opportunities in the Post-Revolution Era

The post-revolution era in Iran, marked by the 1979 Iranian Revolution, has significantly influenced the geopolitical landscape of the Middle East, particularly in relation to Turkey. The revolution led to a fundamental shift in Iran’s foreign policy, characterized by an increased engagement with radical Islamic movements and a projection of hard power that posed direct threats to Turkey’s national security. This dynamic has necessitated a strategic recalibration of Turkey’s foreign policy towards Iran, particularly in the realm of trade relations, which have been profoundly affected by the prevailing uncertainties in the region (Ay, 2019; Ehteshami & Elik, 2011). One of the primary challenges in Iran-Turkey trade relations post-revolution has been

the ideological and political conflicts that have emerged. Iran's support for various militant groups across the region, particularly in Iraq and Lebanon, has created a precarious security environment for Turkey, which has historically maintained extensive trade relations with these countries (Akbarzadeh & Barry, 2016; Calabrese, 1998). The hard power projection by Iran, especially during the Iraq War, not only threatened Turkey's economic interests but also its strategic alliances, as Turkey found itself in a position where its major ally was contemplating military intervention in Iran (Ebrahimi et al., 2017). This situation has led to a cautious approach by Turkey in its dealings with Iran, emphasizing the need for a nuanced understanding of the regional dynamics that shape bilateral trade (Künü & Hopoğlu, 2016). Despite these challenges, there are also significant opportunities for enhancing trade relations between Iran and Turkey. The lifting of international sanctions against Iran has opened avenues for increased economic cooperation, particularly in sectors such as energy, where both countries have substantial interests (Ay, 2019). Turkey's geographical proximity to Iran and their shared borders facilitate trade, and both nations have expressed interest in leveraging their economic ties to counterbalance external pressures (Ehteshami & Elik, 2011). Furthermore, the potential for collaboration in areas such as energy security and infrastructure development present a unique opportunity for both nations to redefine their economic relationship in a manner that could mitigate the risks posed by regional instability (Ay, 2019; Künü & Hopoğlu, 2016).

In conclusion, the post-revolution era has introduced a complex interplay of challenges and opportunities in Iran-Turkey trade relations. The ideological divides and security

concerns stemming from Iran's foreign policy have necessitated a careful and strategic approach from Turkey. However, the potential for economic collaboration, particularly in the wake of sanctions relief, offers a pathway for both nations to enhance their trade relations while navigating the intricate geopolitical landscape of the Middle East (Ay, 2019; Ehteshami & Elik, 2011; Künü & Hopoğlu, 2016).

4.1. Geopolitical Considerations

The primary aim of states in crafting foreign policy is to serve their own national interests (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017; Bardakçı, Erdoğan & Barut, 2020). In the case of Iran and Turkey, their trade relations were directly affected by the geopolitical pressures and regional conflicts they were involved in during this period (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017). Turkey sought to reorient its economy towards Western capitalism while ensuring stable trade with its eastern neighbor Iran (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017). Iran, on the other hand, used trade with Turkey to pursue new political and economic relationships (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017). Both countries had to balance their trading policies to serve their national interests amidst the turbulent regional environment. The Iran-Iraq War significantly impacted the strategic regional alliances and prolonged mutual trading between Iran and Turkey, despite their historical conflicts and mutual suspicions. This geopolitically volatile background made it challenging to fully understand the processes driving the trade activity between the two nations in the first decade after the Iranian Revolution (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017). Turkey's foreign policy under the AKP government emphasized "soft power" and a "zero problems with neighbors" approach,

which led to improved relations and increased trade with Iran (Stein, 2011; Ebrahimi et al., 2017; Karacasulu & Karakır, 2011). However, regional power dynamics and the involvement of global actors like the US also influenced the fluctuations in Turkish-Iranian relations over the years (Aydın, 2016; Serbos, 2014). Iran's foreign policy towards Iraq, and the region more broadly, has been shaped by a mix of ideological and realist considerations, with the preservation of its strategic and national interests being a key driver (Orhan, 2019). The changing geopolitical landscape in the South Caucasus, particularly the collaboration between Russia and Turkey, has also constrained Iran's maneuverability in the region (Heiran-Nia & Monshipouri, 2023). Overall, the geopolitical factors, including regional conflicts, shifting alliances, and the national interests of Iran and Turkey, played a significant role in shaping their trade relations in the post-revolution period (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017; Ebrahimi et al., 2017; Karacasulu & Karakır, 2011). Understanding these complex geopolitical dynamics is crucial for analyzing the trading relationship between the two countries during this time (Esfahani & Rasoulinezhad, 2017).

4.2. Economic Reforms and Market Openings

Both the Islamic Republic and Turkey expanded their international trade relations according to a kind of "purified" interpretation of Keynesianism. They drastically changed their economic policies and opened promotions designed to attract foreign capital to their countries to establish industrial facilities and to help exports expand. The 1979 Iranian Revolution came along with a substantial change in economic policy. The new regime declared the entitlement to use socialist

principles while taking guardianship of Islamic regulations. Turkish producers and companies that were running away from an intensification of regulations would be possible beneficiaries. Opening up the economy and proceeding towards economic liberalization occupied the center of the Islamic Republic's strategy for overcoming economic difficulties. In 1980, the Islamic Republic joined the system of the General Agreement on Tariffs and Trade, which reconnected Iran with the international market more pervasively. As in the Islamic Republic, abandoning the inward-oriented strategy and introducing wide-ranging structural transformations in order to be able to benefit from the continued development of capitalist modernity would ultimately prove to be futile. The demand for trade, which had been a fervent request of the Turkish bourgeoisie, synthetically underscored the opening up of the country to trade and foreign investment. It did not only stress a new developmental stage that had been taking place in an incentive manner to attract foreign trade and capital but also demonstrated a new degree of "internalization of Islam," where nationalism obviously blended together with Islamic preaching. The strategy proposed that contract and sales companies should be allowed to collect material goods from Turkey and export them abroad as well as to import goods into Turkey, since it was based on the principles of circulation period and aimed at sufficient production for the national economy, while its venture was "based on" Muslim attitudes. (Keshavarzian & Mirsepassi, 2021) (Edelman & Takeyh, 2020) (Shahi & Abdoh-Tabrizi, 2020).

Conclusion

This essay has provided an overview of the impact of Iran's 1979 Revolution on trade

with its northwestern neighbor, Turkey. Doing so has served to show that political change impacts trade on the microeconomic level, across time, and to various extents. Importantly, these patterns are themselves affected by tension, war, and peace, as well as by the changing global marketplace. Ultimately, understanding Turkey-Iran trade then requires an understanding of both regional and global political and economic factors operating over time. Both Iran and Turkey have demonstrated in their own ways their desire to further develop business as a way to improve their economy and engage in more strategic relations.

Despite the obstacles posed and the political tensions arising from the revolution, Iran and Turkey have maintained their trade and economic relationships. Under the Islamic Republic, both trade and foreign direct investment reached new records after years of decline from both sides due to Iran's political isolation, terrorism, and want for normal trade relations. Turkey identified revolutionary Iran as an important market, as well as a producer and consumer of Turkish goods. That Iran would continue to be an important market for Turkey remained evident even as conditions improved later on, creating possibilities for alternative or additional partnerships. Crucially, the upheaval of the capital of Iran did not cooperate in their business relationships with entering the triangle, as did other outside international companies. Moving forward, the same adaptability of Turkey appears to affect its policy. Turkey is currently officially a Western-oriented country and a member of some institutions. This could then impede its long-term relationships with Iran in the event that both states continue on the path to integration into the common market. Furthermore, Türkiye is a member of many

institutions and hence must follow established rules and adopt the standards that those institutions uphold. Both of these reasons could contain or slow the normalization of formal trade with Iran and thus allow for expanding informal trade. The recent inclination of both to promote a mutually beneficial economy from their standpoint and their desire to develop an alternative route to reach Central Asian markets is evident. The change of political skyline created new fields of operations for vital sectors of Turkish manufacturing, such as textiles and construction, and engaged it in the export of consumer goods.

References

- Abdelbary, I., Elshawa, R. 2023. "Economic Sanctions as A Foreign Policy Tool: A Case Study of The Iran-West Conflict". *Migration Letters*, 20 (7): 215-237.
- Akbarzadeh, S., Barry, J. 2016. "Iran And Turkey: Not Quite Enemies but Less Than Friends". *Third World Quarterly*, 38 (4): 980-995.
- Altundaş Akçay, C. 2022. *Turkish Foreign Policy Towards Iran Since the Arab Uprisings: A Neoclassical Realist Account*. Dur. Ac. Uk
- Ay, S. 2019. "İran Yaptırımlarının Kaldırılması: Türkiye İçin Fırsat Mı Tehdit Mi?". *Bilgi Journal of Social Sciences in Turkish World* 1: 95-119.
- Aydın, A. 2016. *Changing Dynamics in The Middle East After the Arab Awakening: The Position of Turkish Foreign Policy*.
- Ayoob, M. 2009. "Chapter 6: Democracy, Development and Political Islam: Comparing Iran and Turkey". *In Development Models in Muslim Contexts: Chinese, 'Islamic' And Neo-Liberal Alternatives* (Pp. 138-150). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bardakçı, H., Erdoğan, A., & Barut, A. 2020. "Relationship Between Logistics Performance, Economic Growth and Financial Development in G-7 And E-7 Countries". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9 (5): 4154-4166.

- Bilir, A. B. 2021. *The Role of Ideology in Turkish Foreign Policy During the Democrat Party ERA*.
- Cabi, M. 2022. "The Armed Struggle of the 1980s in Iranian Kurdistan: A Space for Survival". *British Journal of Middle Eastern Studies* 50 (5): 1091-1111.
- Calabrese, J. 1998. "Turkey And Iran: Limits of a Stable Relationship". *British Journal of Middle Eastern Studies* 25 (1): 75-94.
- Ehteshami, A., Elik, S. 2011. "Turkey's Growing Relations with Iran and Arab Middle East". *Turkish Studies* 12 (4): 643-662.
- Ebrahimi, M., Yusoff, K., & Jalili, M. 2017. "Economic, Political, and Strategic Issues in Iran-Turkey Relations 2002-2015". *Contemporary Review of The Middle East* 4 (1): 67-83.
- Edelman, E., Takeyh, R. 2020. *The Next Iranian Revolution: Why Washington Should Seek Regime Change in Tehran*. Foreign Aff.
- Esfahani, M., Rasoulnezhad, E. 2017. "Iran's Trade Policy of Asianization and De-Europeanization Under Sanctions". *Journal of Economic Studies* 44 (4): 552-567.
- Fiedler, R. 2023. "Challenges in Containment: Assessing the Ineffectiveness of Us Sanctions on Iran's Regional Ambitions". *Barometr Regionalny Analizy I Prognozy* 19 (2): 135-144.
- Fen, L., Yang, C., Li, Z., & Failler, P. 2021. "Does Geopolitics Have an Impact on Energy Trade? Empirical Research on Emerging Countries". *Sustainability* 13 (9): 5199.
- Ghahroudi, M. And Li, C. (2020). "The Macroeconomic Determinants and The Impact of Sanctions on Fdi in Iran". *Economics And Business* 34 (1): 15-34.
- Grinin, L., Grinin, A., & Korotayev, A. 2022. "The COVID-19 Pandemic Triggered the Acceleration of The Cybernetic Revolution, Transition From E-Government To E-State, And Change in Social Relations". *Technological Forecasting and Social Change*.
- Gupta, R., Gözgör, G., Kaya, H., & Demir, E. 2018. Effects of Geopolitical Risks on Trade Flows: Evidence from The Gravity Model. *Eurasian Economic Review* 9 (4): 515-530.
- Heiran-Nia, J., Monshipouri, M. 2023. "Raisi And Iran's Foreign Policy Toward the South Caucasus". *The Muslim World*: 113 (1-2), 120-139.
- Karacasulu, N., Karakır, İ. 2011. "Iran-Turkey Relations in the 2000s: Pragmatic Rapprochement". *Ege Akademik Bakis* 11 (1): 111-111.
- Keshavarzian, A., & Mirsepassi, A. 2021. *Global 1979: Geographies And Histories of The Iranian Revolution*. Cambridge University Press, 1108982697.
- Коновалова, М., Abuzov, A. 2023. "Geopolitical Crises, The Energy Sector, And the Financial Capital Market". *E3s Web of Conferences* 381: 01042.
- Künü, S., Hopoğlu, S. 2016. "Türkiye ve İran: İkili Ticaret ve Savunma Harcamaları Temelinde Bir Analiz". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Kurgan, S. 2022. *Revolutionary Intellectuals: Progressive Political Thought, Intellectual-State Relations, And Hegemonic Confrontations in Turkey and The Middle East*. University of Colombia.
- Li, L., Xiang, C. 2023. "Do Geopolitical Risks Increase Corporate Risk-Taking? Based on the Perspective of Diversification Expansion". *Corporate Governance an International Review* 32 (3): 428-448.
- Orhan, D. 2019. "İran'ın Irak'a Yönelik Dış Politikası: İdeoloji ve Realizm Arasında Üç Savaşın Analizi". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7 (19): 390-406.
- Sauer, T. 2019. "The Role of Informal International Organizations in Resolving the Iranian Nuclear Crisis (2003-15)". *JCMS Journal of Common Market Studies* 57 (5): 939-955.
- Serbos, S. 2014. "Injecting The Iranian Factor in Us-Turkish Relations: A New Player in Town". *Unisci Discussion Papers* 0 (34).
- Shahi, A., & Abdoh-Tabrizi, E. 2020. "Iran's 2019-2020 Demonstrations: The Changing Dynamics of Political Protests in Iran". *Asian Affairs*.
- Şen, G. 2025. "The Political Economy of Turkey-Iran Relations: A Discussion of

- Variegated Capitalism and Underperformance After The JCPOA”. In ME Erol, G. Altınors and G. Uysal (Eds.), *Turkey and The Global Political Economy: Geographies, Regions and Actors in A Changing World Order* (Pp. 103-126).
- Sohag, K. 2024. “The Response of Brics Trade Integration to Geopolitical Risks”. *Journal of Central Banking Law and Institutions* 3 (1): 57-94.
- Stearns, P. N. 2020. *The Industrial Revolution in World History*. Ysu.Am
- Stein, A. 2011. “Resetting U.S.-Turkish Relations: Charting A New Way Forward”. *Journal of Strategic Security* 4 (1): 1-18.
- Toosi, M., Moghaddasi, R., Yazdani, S., & Ahmadian, M. 2009. “Regionalism And Its Effects on Iranian Agricultural Exports: The Case of Economic Cooperation Organization”. *American Journal of Applied Sciences* 6 (7): 1380-1384.
- Vardağlı, E. T. 2021. “The Impacts of Lausanne Treaty on British Colonialism”. *Journal of Anglo-Turkish Relations* 2 (2): 67-87.
- Wei, J. 2020. *The Relation Between the Military and Religion in The Political Regimes of Iran and Turkey*. Cuni.Cz
- Whitten, G., Dai, X., Fan, S., & Pang, Y. 2020. *Do Political Relations Affect International Trade? Evidence From China’s Twelve Trading Partners*. *Journal of Shipping and Trade*. Springer.Com.
- Yazıcı, M. 2006. “The Exchange Rate and The Trade Balances of Turkish Agriculture, Manufacturing, and Mining”. *Quality & Quantity* 42 (1): 45-52.
- Zeng, K., Ye, X., & Xie, Z. 2023. “Local Sourcing Embeddedness, Manufacturing Relocation, and Firm Attitudes Toward the Us-China Trade War: A Survey Analysis of China Based Mnc Subsidiaries”. *Business And Politics* 25 (2): 91-116.

Ermenistan İşgalinin Çevresel Sonuçları ve Azerbaycan'daki Ekokırımın Hukuki Analizi

Av. Zeynalabdin Taghiyev LL.M. *

Özet

Bu çalışmada, Ermenistan'ın Karabağ bölgesinde bilinçli şekilde gerçekleştirdiği çevresel tahribatlar uluslararası antlaşmalar perspektifinden değerlendirilmektedir. Ermenistan'ın, işgal sürecince ormanların kasıtlı olarak tahribi, endemik bitki türlerinin yok edilmesi, su kaynaklarının kirletilmesi ve yasadışı madencilik faaliyetleri, Cenevre Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin ihlali olarak ele alınmaktadır. Makale, bu çevresel zararların ekokırım sınırları içinde olduğunu savunmakta ve ekokırım suçunun Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı kapsamına eklenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. COP29'un Azerbaycan'da düzenlenmiş olması bölgede çevre koruma alanında liderlik rolü üstlendiği göstermektedir ve 2026 yılında COP17'nin Ermenistan'ın gerçekleştirdiği çevresel tahribatların sonucunda ortaya çıkan zararın tazmini, çevresel adaletin sağlanması, bölgede istikrarlı barışın sağlanması ve sürdürülebilir gelişim açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekokırım, Karabağ, Azerbaycan, Ermenistan, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi*

The Environmental Consequences of Armenia's Occupation and The Legal Analysis of Ecocide in Azerbaijan

Abstract

In this study, the environmental destruction deliberately carried out by Armenia in the Karabakh region is evaluated from the perspective of international conventions. Armenia's deliberate destruction of forests, eradication of endemic plant species, pollution of water resources, and illegal mining activities during the occupation are addressed as violations of the Geneva Convention and the Convention on Biological Diversity. The article argues that these environmental damages fall within the scope of ecocide and emphasizes the need for the inclusion of ecocide as a prosecutable crime within the jurisdiction of the International Criminal Court. The organization of COP29 in Azerbaijan demonstrates its leadership in environmental protection in the region, and the necessity of compensating for the damages resulting from the environmental destruction caused by Armenia is crucial for ensuring environmental justice, establishing stable peace in the region, and promoting sustainable development.

Keywords: *Ecocide, Karabakh, Azerbaijan, Armenia, Convention on Biological Diversity*

* Doktorant, Avukat, Altınbaş Üniversitesi Kamu Hukuku Doktora Programı, ORCID ID: 0009-0005-1827-715X, tzeynalabdin@gmail.com

Giriş

Güney Kafkasya’da uzun süre barışın sağlanmamasına ve insani krizlere sebep olan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu yaklaşık bir milyon Azerbaycanlının yerinden edilmesine sebep olmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları, Ermenistan’ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından derhal ve koşulsuz olarak çekilmesini talep etmesine rağmen, bu kararlar uzun süre uygulanmamıştır. 2020 yılında başlayan II. Karabağ Savaşı ile Azerbaycan BMGK kararlarını uygulayarak uluslararası hukuka uygun şekilde toprak bütünlüğünü yeniden sağlamıştır.

Gerek işgal döneminde gerekse de II Karabağ Savaşında doğaya verilen zararlar, işgalin yalnızca insani değil, çevresel sonuçlarını da gözler önüne sermektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen veriler ve bulgular sonucunda anlaşılmıştır ki, işgal süresince Ermenistan güçleri bilinçli şekilde doğal kaynakların kontrolsüz kullanımı, ormanların yakılması, hayvan popülasyonlarının azalması ve su kaynaklarının kirletilmesi gibi eylemlerde bulunmuştur. Özellikle ormanların yakılması ve endemik bitki türlerinin yok edilmesi ile bölgenin biyolojik çeşitliliği tehdit altında bırakılmıştır. Ayrıca tarıma yararlı arazilerin mayınlanması ile bölge halkının refah seviyesi doğrudan olumsuz etkilenmiştir. Çevre tahribatının uzun süreli etkileri göz önünde bulundurulduğunda bu tahribatlar sadece Azerbaycan toplumu üzerinde değil, aynı zamanda tüm Güney Kafkasya bölgesi için geri dönülmesi zor çevresel sorunlar yaratmıştır.

Günümüzde, çevre korumacılığının uluslararası boyutta önemi artarken, ekokırım suçu da uluslararası hukuk tartışmalarının konusu

haline gelmiştir. Ekokırımın Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin yargı kapsamına eklenmesi yönündeki girişimler, çevreye karşı işlenen büyük ölçekli suçların cezalandırılması açısından kritik bir adım olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı işlemiş olduğu çevre suçlarının uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirilmesi ve sorumluların yargı önüne çıkarılması büyük önem arz etmektedir. Uluslararası toplumun bu tür eylemlere karşı mücadele etmesi, çevrenin korunması için hukuki düzenlemeler geliştirmesi ileride benzer çevre tahribatlarının önlenmesi açısından da kritik bir rol oynayacaktır. Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı politikaları sonucunda Karabağ bölgesinde yapılan çevre tahribatlarının ekokırım çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Azerbaycan, çevre adaletine verdiği önem doğrultusunda uluslararası iş birliği çabalarını sürdürmektedir. 2024 yılında ülkenin Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı’na (COP29) ev sahipliği yapmış olması, çevre dostu politikalarının ve sürdürülebilirlik konusundaki kararlılığının bir göstergesidir. Bu, aynı zamanda Azerbaycan’ın sadece bölgede değil uluslararası alanda da çevresel liderlik rolü üstlenme çabasını da yansıtmaktadır. Ermenistan’ın gerçekleştirdiği çevresel tahribatlara rağmen 2026 yılında 17. Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Konferansı ev sahipliği yapacak olması, Karabağ’daki ekokırım sebebiyle zararların tazmini ve sorumlulukların uluslararası boyutta tartışılması için fırsat verecektir. Karabağ’da yaşanan ağır metal kirliliği ve radyoaktif atık sızıntısı gibi çevresel tahribatlar, tarıma yararlı arazilerin ve içme suyu kaynaklarının kalıcı zarar görmesine neden olmuştur. (Aliasker, 2016) Bu eylemler Karabağ halkının sağlık ve yaşam standartlarını doğrudan etkileyerek

çevresel adalete erişimi zorlaştırmaktadır. Zararın giderilmesi ve etkilenen halka yönelik yapıcı çalışmaların başlatılması gerekmektedir.

1. Ekokırım Suçuna Genel Bakış

Çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği dünya genelinde oldukça önem arz eden bir konu olmuştur. Doğal kaynakların tükenmesi, biyoçeşitliliğin azalması, habitat kaybı ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunlar, dünya genelinde ciddi endişelere sebep olmaktadır. Çevre tahribatının uluslararası hukuk çerçevesinde bir suç oluşturması ve sorumlu ülkelerin tıpkı diğer uluslararası suçlar gibi sorumluluğuna gidilmesi elzem olmuştur. Çevresel suçlara karşı etkin cezai cevap verilmesi, uluslararası toplumun ortak çıkarları arasında yer alan doğal çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğinin unsurları arasında yer almalıdır. Bu tahribatların uluslararası hukuk çerçevesinde suç oluşturması ve eylemlerin kriminalize edilmesi için uluslararası çevre hukukçular birçok girişimlerde bulunmuş ve ekokırım kavramını ileri sürmüşlerdir. (Berat, 1993) Éco Yunanca oikos ev kelimesinden türemiştir, cide ise Latince caedere öldürmek anlamına gelmektedir. Ekokırım, ortak yaşam alanının, tüm biyolojik türlerin bir arada yaşadığı evin yok edilmesi anlamına gelmekte ve terim ilk kez 1970’li yıllarda biyolog Arthur Galston tarafından kullanılmıştır. (Zierler, 2011) Uluslararası Çevre Hukuku açısından ise ekokırım kavramı ilk kez 1972 yılında BM Çevre Konferansı’nda, Vietnam Savaşı’nda ABD askeri güçleri tarafından işlenen çevre suçlarını tanımlamak için kullanılmıştır ve günümüzde doğrudan uluslararası yaptırım gücü taşımamaktadır. Ayrıca 1973 senesinde Richard A. Falk tarafından ileri sürülen “Ekokırım Suçuna İlişkin Uluslararası Sözleşme” taslağı bu yönde atılmış

önemli adımlardan biridir. Falk, ekokırım suçunun sadece özel tüzel kişiler ve bireyler tarafından değil, devletler tarafından da işlenebileceğini ileri sürerek uluslararası bir suç olarak kabul edilmesini gerektiğini belirtmiştir. *Ekokırım; ekosistemlere önemli ölçüde zarar vererek veya yok ederek veya bir türün (insanlar dahil) sağlığına ve refahına zarar vererek çevre adaleti ilkelerini ihlal eden insan faaliyetlerini kriminalize eder.* (Higgins vd. 2013: 257)

Ekokırımın uluslararası hukukta tanınması ve cezai yaptırımlara tabi tutulması yönündeki çabalar, son yıllarda artmıştır. Uluslararası çevre hukuku alanında çalışmalar yürüten hukukçulara göre, ekokırımın Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) Roma Statüsü’ne beşinci bir suç olarak eklenmesi gezegenimiz için ve özellikle gelecek nesillerin korunması açısından ihtiyaç haline gelmiştir. 2021 yılında, bazı devletler ve sivil toplum kuruluşları, ekokırımın UCM tarafından tanınması için resmi girişimlerde bulunmuştur.

Genel olarak, Uluslararası Ceza Mahkemesi ekokırım konusunda sessiz kalsa da savcılık ofisi, 2016’da mahkemenin yargı kapsamındaki suçların daha geniş bağlamda yorumlanacağını taahhüt etmiştir. Bu, “çevrenin tahribatı”, “doğal kaynakların sömürülmesi” ve “kara hakkının yasa dışı elinden alınması” gibi suçları içerecektir. (ICJ, 2016) Uluslararası Ceza Mahkemesi bu çağrıyla yargı kapsamını genişletmemiş sadece gelecekteki soruşturmalarda mevcut suçların çevresel boyutuna da odaklanacağını taahhüt etmiştir.

Ekokırımın suç olarak uluslararası düzeyde kabul edilmesi iklim krizinin hafifletilmesine katkı sağlayacağından gittikçe daha önemli hale geliyor. Yükselen deniz seviyelerinden en çok etkilenen ada devletler Maldivler, Vanuatu ve diğer küçük adalı uluslar 2019’da

Uluslararası Ceza Mahkemesinin devletlerin yıllık toplantısında ekokırım suçunun ciddi şekilde ele alınması için çağrıda bulunmuş olsalar da bu çağrılar başarıyla sonuçlanmamıştır. Küçük ada ülkelerinde olduğu gibi Belçika, Fransa, İspanya ve Finlandiya gibi birçok Avrupa ülkesi de ekokırımı kendi iç hukukunun bir parçası haline getirmiştir.

Ekokırım kavramının gelişimini amaçlayan uluslararası hukukçular bu kavramın Roma Statüsü 8'inci madde kapsamında değerlendirilmesini çevre tahribatlarının savaş dışı zamanlarda da yargılana birliğini sağlayarak ister savaş isterse de savaş dışı dönemlerde çevre tahribatlarına ilişkin tutarlı koruma sağlanmasını hedeflemektedirler.

Ekokırımın uluslararası anlamda tanımlanması ve kabul görmesi günümüzde uluslararası hukuk ve siyaset açısından birçok engelle karşı karşıya olduğundan bu çalışmada ekokırımın tanımlanması ve uygulamadaki zorlukları ele alınacaktır.

2. Karabağ'daki Çevresel Tahribatların Ekokırım Suçunun Unsurları Açısından Değerlendirilmesi

Devletlerin temel insan haklarından olan çevre hakkını uluslararası boyutta kasıtlı veya ihmalkâr bir şekilde ihlal ederek neden olduğu çevre tahribatı ekokırımı oluşturmaktadır. Ekokırımın sonucunda zararın oluşup oluşmadığı üç unsura göre belirlenebilmektedir: geniş kapsamlı ve kalıcı ekolojik zarar, uluslararası etki ve israf. (Gray, 1996: 216)

Geniş kapsamlı ve kalıcı ekolojik zarar unsuruna göre, çevreye verilmiş zararın sadece yaygın olması yeterli olmamakta aynı zamanda oluşmuş zararın uzun süreli ve geri döndürülemez olması da gerekmektedir.

Dolayısıyla çevresel yıkımın hem geniş coğrafi alanı kapsamaması hem de telafisinin uzun süre alması (bazı durumlarda telafisi imkânsız çevre sorunları da olabilir.) gerekmektedir.

Ermeni işgali sürecinde Azerbaycan topraklarında, bilinçli ve kasıtlı şekilde çevre tahribatları uluslararası çevre bilimcileri ve hukukçuları tarafından incelenmeli ve uluslararası toplumun ilgisinin merkezinde olmalıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı'nın (EDKB) "AzerCosmos" Şirketi tarafından yayımlanan uydu fotoğraflarına dayanarak yaptığı araştırmalar sonucunda işgal sürecince Karabağ ve Doğu Zengezur ekonomik bölgelerine dahil olan 11 ilde (Hocalı, Füzuli, Hocavend, Cebrayıl, Zengilan, Kubadlı, Ağdam, Ağdere, Şuşa, Laçın ve Kelbecer), toplam 260.311 hektar orman fonunun yoğun ormanla kaplı 54.327 hektarı tahrip edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca işgalden kurtarılan bölgelerde, orman fonuna ait olmayan yeşil alanlara yönelik incelemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu incelemeler sonucunda, gelişimi durdurulmuş, zarar görmüş veya yok edilmiş her bir ağaç ve çalı için doğaya verilen zarar hesaplanmıştır. Farklı çap ve türlerde toplam 841.820 adet ağaç ve çalının yok edildiği belirlenmiştir.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin "Doğa Anıtlarının Korunması Hakkında" 16 Mart 1982 tarihli ve 167 sayılı Kararı'na dayanarak, işgal altındaki bölgelerde bulunan 152 adet eski ağaca doğa anıtı statüsü verilmiştir. Ancak, işgal döneminde bu ağaçlardan 138 adedinin bilinçli olarak yok edildiği (kesildiği, yakıldığı veya kökünden sökülerek izlerinin yok edildiği) kaydedilmiştir. Söz konusu karara göre, ayrıca Zengilan bölgesinde doğa anıtı statüsüne sahip "Aras Paludu" olarak bilinen 10.000 hektarlık değerli meşe ormanı

koruma altına alınmıştı. Ancak, işgal sonrası yapılan incelemeler sonucunda bu bölgede 287,5 hektarlık kısmın tahrip edildiği ve ortalama olarak hektar başına 1222 adet ağacın yok edildiği belirlenmiştir. Bu da toplamda 351.325 adet özel değere sahip “Aras Paludu” ağacının bilinçli olarak yok edildiğini göstermektedir. Ayrıca Basitçay ve Karagöl Devlet Doğa Koruma Alanları ile Daşaltı, Laçın, Kubatlı ve Arazboyu Devlet Doğa Rezervlerine dahil olan arazilerde 6.835 hektarlık yoğun orman örtüsünün yok edildiği tespit edilmiştir.

Bu tür büyük ölçekli ormanlık tahribi, bölgenin ekolojik dengeleri üzerinde derin ve genellikle geri dönüşümsüz etkilere neden olmaktadır. Ormanlar, yüzlerce, hatta bazen binlerce bitki ve hayvan türünün yaşam alanını oluşturan karışık ekosistemlerdir. Dolayısıyla, ormanlık alanlarının tahribi habitatların yaşam alanlarını daraltır ve biyolojik çeşitliliğin yok olma riskini artırır. Hatta endemik türler, yani yalnızca belirli bir coğrafi bölgede bulunan türler, bu tür habitat kayıplarından özellikle sert etkilenir çünkü alternatif yaşam alanlarına taşınma şansları yoktur. Bir diğer yandan, orman tahribatları biyolojik ve ekolojik çeşitliliğe tehdit olarak sınırlı kalmaz; aynı zamanda iklim değişikliği açısından sorunlara yol açmaktadır. Ormanlar karbon depolama, su döngüsü düzenlenmesi, hava kalitesinin iyileştirilmesi gibi tüm canlılar için gerekli hizmetler sağlamaktadır. Dolayısıyla Ermenistan güçleri tarafından yapılmış bilinçli ve kasıtlı orman tahribatlarının kapsadığı alan, özellikle yok edilmiş endemik türleri de göz önünde bulundurulduğunda, ortaya çıkan zarar ciddi ve kalıcı niteliktedir. Ekokırımın geniş, kapsamlı ve kalıcı zarar unsuru çerçevesinde değerlendirilebilir.

Hetq.am sitesinin 2018 senesinde yayımlandığı rapora göre Karabağ ve Ermenistan’daki ormanlık alan ve ağaç kesimi oranları, orman kaynaklarının hızla tahrip edildiğini ve bu durumun acil müdahale gerektirdiğini göstermektedir. (Ghazaryan, 2018) Karabağ bölgesinde 457.160 hektarlık orman alanı, Ermenistan’dakinden daha büyük olmasına rağmen, 2012-2016 seneleri arasında burada kesilen odun miktarı 398.700 m³ ile Ermenistan’dakinin 2,3 katına ulaşmıştır. Bu yoğun kesim, bölgedeki ormanların geri dönüşmez şekilde zarar görmesine neden olabileceği gibi, ekosistemi ve yerel halkın yaşamını tehdit eden ciddi bir çevre krizi yaratmaktadır. Bu veriler orman tahribinin ekonomik menfaat için bilinçli ve kasıtlı şekilde yapıldığını gözler önüne sermektedir. Bu tür eylemlerin ekokırımın israf unsuru açısından değerlendirilmesinde fayda var. İsrif unsuruna göre ekokırımın işlenmesinden ahlaki açıdan kaçınmak gerekmektedir. İsrif unsuruna göre ekokırımı konu olan çevre tahribatı kaçınılabilir ve gereksiz olduğundan tamamen keyfi amaç uğruna yapılmalıdır. Dolayısıyla Karabağ’da sırf özel şirketlerin maddi kazanç elde etmesi amacıyla yapılan orman yıkımları uluslararası etki ve israf unsuru sınırları içerisinde değerlendirilebilir.

1991 yılına kadar, işgalden kurtarılan bölgelerde keşfedilmiş, rezervleri hesaplanmış ve devlet envanterine kaydedilmiş toplam 167 mineral ham madde yatağı bulunmaktaydı. Bu yataklardan 126’sı metal içermeyen yapı ve inşaat malzemeleri, 26’sı yeraltı içme, mineral ve termal sular, 15’i ise metal içeren maden yataklarıydı.

İşgal sürecinde, toplamda 52 mineral ham madde yatağı – 4 metal içerikli ve 48 metal içermeyen yatak – işletilmiştir. Ayrıca, tüm yeraltı su kaynakları kullanılarak yasadsışı

madencilik faaliyetleri yürütülmüştür. Ekokırımın, geniş kapsamlı ve kalıcı ekolojik zarar unsurunun gerçekleşip gerçekleşmediği incelendiğinde etkilenen coğrafya ile beraber etkilenen toplumun uğradığı ekonomik ve maddi zarar da incelenmelidir. Azerbaycan topraklarındaki maden yataklarını izinsiz işletilmesi, çevreye zarar verecek şekilde su kaynaklarının kullanılması uluslararası insancıl hukuk normlarının ihlalidir; insan hakları ve çevre hukuku boyutunda, izinsiz madencilik faaliyetleri, yerel halkın ekonomik çıkarlarına ve çevresel haklarına zarar vermektedir.

3. Karabağ'daki Çevresel Tahribatların Uluslararası Sözleşmeler Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Karabağ'da yaşanan çevresel tahribatlar, sadece Azerbaycan'ın sorunu olmasından öte, uluslararası toplum için de önemli hukuki ve ekolojik mesele teşkil etmektedir. 30 yılı aşkın sürede işgal güçleri tarafından meydana gelen çevresel hasarların uluslararası sözleşmeler açısından değerlendirilmelidir.

Ermenistan'ın Cenevre Sözleşmesi Ek 1 No'lu Protokole taraf olduğunu dikkate alırsak orman tahribatlarının bu çerçevede değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Öncelikle protokolün 35'inci maddesinin 3'üncü fıkrasına göre “*Silahlı çatışmalarda, doğal çevreye geniş kapsamlı, uzun süreli ve ciddi zararlar verecek yöntem veya araçların kullanılması yasaktır.*” Yine aynı protokolün 55'inci maddesine göre, “*Silahlı çatışmalar sırasında doğal çevre korunacaktır. Doğal çevreye geniş kapsamlı, uzun süreli ve ciddi zarar verebilecek saldırılar yasaktır. Doğal çevreyi tahrip etme amacıyla misilleme yapılması yasaktır.*”

Karabağ bölgesindeki ormansızlaşmanın boyutu incelendiğinde, doğal çevreye “geniş

kapsamlı, uzun süreli ve ciddi zararlar” Cenevre Sözleşmesi Ek 1 No'lu Protokolün m. 35/3 ve m. 55.'in ihlalinin açık örneğidir. Çevre bilimcilerine göre, orman ekosisteminin yeniden oluşması on yıllar alabilir, tahrip edilen bitki türlerinin endemik olma durumunda ise yeniden oluşması imkânsız olabilir. Dolayısıyla meydana gelen tahribatın uzun süreli zarar niteliği taşıdığı açıktır. Ayrıca, biyolojik çeşitlilik kaybı, erozyon riskinin artması ve iklim değişikliğine olumsuz katkı gibi ciddi çevresel etkiler de söz konusudur. Ayrıca bu tür tahribat ekokırım niteliğinde olacağından Ermenistan'ın uluslararası hukuktan doğan cezai yükümlülüğü de söz konusu olacaktır. (Falk, 1983: 80)

Ermenistan, 1992 tarihli Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne (CBD) taraf olması nedeniyle, bu sözleşme kapsamında belirlenen yükümlülükleri yerine getirme sorumluluğunu taşımaktadır. CBD'nin 8'inci maddesi uyarınca, taraf devletler koruma alanları oluşturmalı ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını sağlamalıdır. Sözleşme iki tür koruma mekanizması öngörmektedir: *in-situ* ve *ex-situ*. In-situ koruma mekanizmasına göre devletlerin özel koruma statüsünde doğa alanlarında biyolojik çeşitliliğin öğelerini, doğa koruma alanlarını, rezervlerini ve diğer bölgeleri korumakla yükümlüdür. Buna karşılık, Ermenistan ekosistemin geri dönüşüm biçimde zarar görmesine ve biyolojik çeşitliliğin kaybına yol açmış, aynı zamanda doğal ve kültürel mirasın da kaybolmasına neden olmuştur. Bu tür tahribatlar, yalnızca çevreyi değil, gelecek nesillerin doğayla kurduğu bağı da tehdit altına almıştır. Ayrıca Ermenistan CBD'nin taraf devletlerin biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik eden politikalar geliştirmesini ve uygulamasını öngören 10'uncu maddesini, çevresel etkileri olabilecek faaliyetler için uygun çevresel

etki değerlendirmesi yapılmasını ve olumsuz etkileri en aza indirilmesini öngören 14'üncü maddesini de ihlal etmiştir.

CBD'nin tarafı olan Ermenistan işgal sürecinde sadece kültürel mirasları ve yerleşim yerlerini tahrip etmekle kalmamış, aynı zamanda doğa anıtı niteliğindeki biyolojik çeşitliliği de doğrudan, kasıtlı ve geri döndürülmesi zor zararlar vermiştir. Bu eylemler, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı açısından Ermenistan'ın üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmediğini göstermektedir. Hukuki açıdan bakıldığında, Ermenistan öncelikle taraf olduğu CBD Sözleşmesinin 8, 10 ve 14'üncü maddelerinde belirtilen biyoçeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanım yükümlülüklerini ihlal etmiştir. Özellikle, koruma altındaki türlerin ve alanların tahrip edilmesi, biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımına aykırı politikaların uygulanması ve çevresel etki değerlendirmelerinin yapılmaması Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yıllarca uyguladığı işgal politikasının yansıması olarak değerlendirilmelidir. Uluslararası hukuk çerçevesinde, bir devletin uluslararası bir sözleşmeden doğan yükümlülüklerini ihlal etmesi durumunda, diğer devletlere karşı sorumluluğu doğar. Bu bağlamda, Azerbaycan çevresel tahribatlar sebebiyle Ermenistan'dan zararın giderilmesini isteyebilir, tazminat talebinde bulunabilir.

Azerbaycan topraklarında işgal sürecinde gerçekleşen izinsiz madencilik faaliyetleri, uluslararası hukuk normları ve ilgili sözleşmeler çerçevesinde ciddi ihlaller olarak değerlendirilmelidir; bu durum, bir devletin başka bir devletin egemenlik haklarını ve doğal kaynaklar üzerindeki daimi egemenlik ilkesini ihlal ettiğini gösterir; özellikle, Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) Demokratik Kongo

Cumhuriyeti v. Uganda (ICJ, 2005) kararında, Uganda'nın Kongo topraklarında doğal kaynakları izinsiz olarak işletmesinin Kongo'nun egemenlik haklarının ihlali olduğu ve bu nedenle tazminat yükümlülüğü doğurduğu belirtilmiştir; bu emsal karar, Azerbaycan'ın topraklarındaki izinsiz madencilik faaliyetlerinin de benzer şekilde uluslararası hukuka aykırı olduğunu ortaya koymaktadır; ayrıca, Cenevre Sözleşmesi kapsamında, işgal altındaki topraklarda doğal kaynakların yağmalanması veya izinsiz kullanımının yasak olduğu, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 33. maddesinde "yağma kesinlikle yasaktır" ifadesiyle açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda, Ermenistan'ın işgal sürecinde. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 1. maddesinde yer alan "...ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini özgürce sağlarlar." hükmü de ihlal edilerek Azerbaycan halkının doğal kaynakları izinsiz kullanılmış, Azerbaycan halkı ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini özgürce sağlayamamıştır. Çevresel tahribatın önlenmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için devletlerin çevreyi koruma yükümlülüklerini öngören Rio Deklarasyonu (1992) ve bu bağlamda yapılan hukuki düzenlemeler de ihlal edilmiştir. Tüm bu ihlaller sebebiyle Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarında yukarıda belirtilen eylemleri sebebi ile sorumluluğu doğmaktadır.

Yukarıda belirtilen çevre tahripleri uluslararası düzeyde araştırılmalıdır. Bu değerlendirme, sadece iki ülke arasındaki ilişkiler için değil, aynı zamanda uluslararası hukukta çevrenin korunması ve ekokırım kavramının yaygınlaşması için de önemli bir örnek teşkil etmektedir. Çevre suçlarının uluslararası platformlarda ele alınması ve gerekli hukuki düzenlemelerin yapılması, global seviyede çevre koruma çabalarını güçlendirecektir. Azerbaycan'ın çevre korumacılığı alanındaki

kararlı adımları ve uluslararası iş birliği çabaları hem bölgesel hem de global seviyede önem arz etmektedir.

Sonuç

Karabağ'ın işgali döneminde çevreye verilmiş zararlar gerek yerel ekosistemlerin sürdürülebilirliği, gerekse de uluslararası hukuk normlarının etkinliği açısından büyük sorun teşkil etmektedir. İşgalin doğrudan ve dolaylı etkileri, Karabağ'ın doğal zenginliklerinden ziyade, bölge halkının çevresel dengesinin ve biyoçeşitliliğin korunmasını da tehdit altında bırakmıştır. Bu çevresel tahribatlar, her geçen gün dünyamızın çevresel açıdan ciddi sorunlarla karşı karşıya kalması ile uluslararası boyutta önem arz eden çevre korumacılığı açısından değerlendirilmeli ve uluslararası çevre hukuku alanında çalışmalar yürüten hukukçular odak merkezinde olmalıdır.

Uluslararası anlaşmalar hukuku çerçevesinde bakıldığında Cenevre Sözleşmeleri ve ek 1 No'lu protokol, silahlı çatışma durumlarında çevre korumacılığına ilişkin önemli hükümler içermektedir. Özellikle m.33/3 ve m. 55, çevreye ağır ve kalıcı zararların verilmesini açık şekilde yasaklamaktadır. Buna karşılık, Karabağ'daki çevresel tahribat örnekleri ve zararın giderilemiyor oluşu uygulamada ciddi zorlukların olduğunu göstermektedir. Özellikle CBD'nin 8'inci maddesinde belirtilen in-situ koruma hükümlerine aykırılık teşkil etmektedir. Bölgedeki birçok endemik türün yaşam alanlarının yok edilmesi, toprak yapısının ve su kaynaklarının ciddi zarar görmesi biyolojik çeşitlilik açısından tehdit oluşturmaktadır. Bu tür örnekleri dikkate alarak uluslararası toplum biyolojik çeşitliliğin korunması için uluslararası iş birliği mekanizmalarının daha etkin kullanılması gerektiğinin göstergesidir.

Karabağ'da zarar görmüş doğal alanların eski haline getirilmesi, biyoçeşitliliğin korunması ve tahribata neden olmuş kişilerin uluslararası hukuk çerçevesinde hesap vermesi, çevresel adaletin sağlanması için oldukça önemlidir. Bu nedenle, ekokırımın uluslararası suç olarak tanınması, hem caydırıcılık hem de cezalandırma açısından güçlü koruma mekanizması geliştirecektir.

Ermenistan'ın işgali sürecinde Azerbaycan topraklarında yapılmış çevresel tahribatlar ve doğal kaynakların izinsiz kullanımı, Azerbaycan'ın ciddi mağduriyeti ile sonuçlanmıştır. Ermenistan'ın 17. Birleşmiş Milletler Doğa Koruma Konferansı'na Ermenistan ev sahipliği yapacak olması çevresel sorunların çözümü ve biyolojik çeşitliliğin korunması konusunda yeni bir diyalog ve işbirliği fırsatı sunmaktadır. Ermenistan uluslararası yükümlülüklerine uygun hareket etmeli, bölgeyi çevresel risklerden korumalı ve çevresel korumacılık alanında net adımlar atmalıdır. Azerbaycan'ın mağduriyeti uluslararası hukuktan doğan düzenlemelerin etkin kullanımı ve devletlerin egemenlik ilkesine saygının önemini gündeme getirmektedir. Umuyoruz ki, Ermenistan barış vaadine sadık kalacak, bölgenin çevre dengesinin sağlanmasına ve gelecek nesiller için daha yaşanılabilir çevrenin kurulması için çaba sarf edecektir. Bu amaçlara ulaşmak için Azerbaycan'ın çevre korumacılığı alanındaki liderliği ve uluslararası platformlarda yüklediği sorumluluklar önem arz etmektedir. Bu durum, çevresel yıkımla mücadelede uluslararası hukukun rolünü ve bu hukuk çerçevesinde yer alan sözleşmelerin uygulanabilirliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Aliasker, G. 2016. <https://azvision.az/news/91020/news.html>. (Erişim tarihi: 01.12.2024).
- Berat, L. 1993. "Defending the Right to a Healthy Environment: Toward a Crime of Genocide in International Law". *Boston University International Law Journal* 11: 327-343.
- Falk, R. A. 1983. "Environmental Warfare and Ecocide: Facts, Appraisal, and Proposals". *Bulletin of Peace Proposals* 4 (1): 80-96.
- Ghazaryan, Hayk. <https://hetq.am/hy/article/97849>. (Erişim tarihi: 26.11.2024).
- Gray, M. A. 1996. "The International Crime of Ecocide", *California Western International Law Journal* 26 (2): 218-271.
- Higgins, P., Short, D. ve South, N. 2013. "Protecting the Planet: a Proposal for a Law of Ecocide Crime". *Law and Social Change* 59: 251-266.
- International Court of Crime. 2024. Armed Activities on the Territory of the Congo. (Democratic Republic of the Congo v. Uganda) <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20220209-SUM-01-00-EN.pdf> (Erişim tarihi 21.05.2024).
- International Court of Crime Office of the Prosecutor. 2016. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf. (Erişim tarihi 21.05.2024).
- Karabakh Center. 2024. "Qarabağda Ekosid". <https://story.karabakh.center/az/qarabagda-ekosid>. (Erişim tarihi: 26.11.2024).
- Zierler, D. 2011. "The Invention of Ecocide: Agent Orange", *Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think About the Environment*. University of Georgia Press.

Türkçe Konuşan Milletlerin Türkiye'nin Uluslararası Ticaretine Katkıları: Frankofoni, Commonwealth ve Türk Devletleri Teşkilatı Bağlamında Bir Değerlendirme

Dr. Ömer MURAT *

Özet

Ortak bir kültüre, dini inanca veya ortak bir dile sahip milletler arasında ilişkiler çok daha güven içinde gelişmektedir. Özellikle aynı dili konuşan milletler, insanlık tarihi için çok kısa denilebilecek bir sürede kaynaşabilmektedirler. Bu bağlamda Fransızca konuşan milletler Frankofoni Üyeliği altında, “İngiliz Milletler Topluluğu” dediğimiz Milletler Topluluğu da (Commonwealth) ortak bir geçmişin paylaşılması nedeniyle günümüzde bir arada hareket eden organizasyonlardır. Türkçe konuşan milletler, ortak bir dil, tarih ve kültürel bağ üzerinden Türkiye ile güçlü bir bağa sahiptir. Bu bağ, tarihsel süreç içerisinde siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda önemli etkileşimlere sahne olmuştur. Sovyetler Birliğinin 1989’da yıkılmasından sonra bağımsızlıklarına kavuşan Türkistan’daki Türk Cumhuriyetleri tarih sahnesine tekrar çıkmışlardır. Rusya Federasyonu eski Rusya Krallığı mantığıyla engellemeler yapsa da “Türk Devletleri Teşkilatı” 2021 yılında kurulmuştur. Bu makalede, Türkçe konuşan milletlerin birbirlerine olası katkıları, özellikle uluslararası ticaret ve kültürel boyutlarda değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Devletler Topluluğu, Türkçe Konuşan Milletler Topluluğu, İngiliz Milletler Topluluğu, Frankofoni, Uluslararası Ticaret*

Contributions of Turkish-Speaking Nations to Turkey’s International Trade: An Assessment in The Context of Francephonia, Commonwealth and The Organization of Turkish States

Abstract

Relations between nations that share a common culture, religion or language develop much more trustfully. In particular, nations that speak the same language can integrate in a very short period of time for human history. In this context, French-speaking nations as Francophonie Members, and the Commonwealth of Nations are organizations that act together today due to the sharing of a common past. Turkish-speaking nations have a strong bond with Turkey through a common language, historical, and cultural bond. This bond has witnessed important interactions in political, economic and social areas throughout history. After the collapse of the Soviet Union in 1989,

* Dr., Dış Ticaret Danışmanı, ORCID: 0000-0001-9318-2154, omermurat@gmail.com

the Central Asian Turkish Republics, which gained their independence, re-entered the historical scene. Although the Russian Federation imposed obstacles with the logic of the old Soviet Empire, the Organization of Turkic States was established. In this article, the possible contributions of Turkish-speaking nations, especially in international trade and cultural dimensions, will be evaluated with numerical data.

Keywords: *Organization of Turkic States, Organization of Turkish Speaking Nations, Commonwealth, Frankophonie, International Trade*

Giriş

Ülkeler arasında ortak bir kültüre, dini inanca veya ortak bir dile sahip olmak, uluslararası ilişkilerin daha güvenli bir şekilde geliştirilmesine büyük katkıda bulunmaktadır. Özellikle aynı dili konuşan milletler, insanlık tarihi için çok kısa denilebilecek bir sürede kaynaşabilmektedirler. Günümüzün gelişmiş ülkelere baktığımızda tamamının sömürgeci politikalar izlediği dönemlerden geçtiği görülebilmektedir. İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, Almanlar, İspanyollar, Portekizliler, Hollandalılar, İtalyanlar, Belçikalılar ve Japonlar bu kolonyalist devletlerin başında gelmektedir. Bu ülkelerin uluslararası ticaret kapsamında dünya ticaretindeki payları da kişi başına düşen milli hasılları da en üst seviyelerdedir.

Bu bağlamda Fransızca konuşan milletler Frankofoni Üyeliği altında, Milletler Topluluğu dediğimiz İngiliz Milletler Topluluğu da ortak bir geçmişin paylaşılması nedeniyle günümüzde bir arada hareket eden organizasyonlardır. Türkçe konuşan milletler bağlamında baktığımızda, ortak bir dil ve kültürel bağ üzerinden Türkiye ile Türkistan'daki Türk Cumhuriyetleri arasında güçlü ve sarsılmaz bir bağ bulunmaktadır. Bu bağ, tarihsel süreç içerisinde siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda önemli etkileşimlere sahne olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun yaklaşık 700 yıl hüküm sürdüğü Avrupa

topraklarındaki milletlere dil ve din baskısı hiçbir zaman olmamıştır. Bu yönüyle yukarıda adı geçen imparatorluklardan olumlu yönde ayrılmaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1989'da yıkılmasından sonra, bağımsızlıklarına kavuşan Türkistan'daki Türk Cumhuriyetleri tarih sahnesine tekrar çıkmışlardır. Rusya Federasyonu eski Rusya Krallığı mantığıyla engellemeler yapsa da "Türk Devletleri Teşkilatı" 2021 yılında kurulmuştur.

1. Ülkeler Arasında Dil ve Tarih Birliği

Dünyada konuşulan diller arasında Türkçe önemli bir konumdadır. Sadece Türkiye Cumhuriyeti nüfusuyla ilk 18 içinde gösterilmektedir. Türkistan'daki Türk Devletleriyle nüfus 200 milyonun üzerindedir. Adriyatik'ten Atlas Okyanusuna uzanan geniş bir coğrafyada farklı aksan ve lehçelerde olsa da Türkçe anlaşılabilir. Aslında Türkçe bilen insanlar dünyanın en uzak köşelerine kadar yayılmış durumdadır. Osmanlı İmparatorluğunun yüzlerce yıllık hâkimiyeti altındaki coğrafyada yaşayan insanlar Güney Amerika, Avustralya dahil bütün kıtalara yayılmıştır. Bu insanların çoğu Türk olmasalar bile, hala Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk Dünyasına gönülden bağlılık hissetmektedirler. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin uluslararası arenada hızla yükselişini de gururla takip etmektedirler.

Türkçe Dili üzerinden ülkeler ve toplumlar arasında ilişki geliştirilmesinin Uluslararası Ticarete olası katkılarını, Dünyada bu konuda öne çıkan örnekler olarak; Commonwealth ve Frankofon Ülkeler Organizasyonu bağlamında değerlendirilecektir. Türk Devletler Teşkilatı'nın (TDT) bu Commonwealth ve Frankofon Ülkeler Organizasyonundan en önemli farkı; Türkler arasında kan bağının da bulunuyor olmasıdır. Ayrıca aralarında sömürge veya işgal gibi durumlar da yaşanmamıştır. Commonwealth ve Frankofon Ülkeler dil, tarih veya ulusal menfaatler üzerinden ortak bir paydada bulunmaktadır. TDT ise; dil birliği, inanç birliği (Macaristan hariç), kültür birliği, ortak tarih birliği ve karşılıklı ulusal menfaatler üzerine kurulmaktadır.

Uluslararası Ticaret açısından; Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika ülkeleri özelinde, Akdeniz'i bir Türk Gölü gibi kullanarak uluslararası ticaret yapılmıştır. Avrupa'da İtalyan devletleriyle, yoğun bir ticaret geliştirilmiştir. İtalya başta olmak üzere Fransa ve İngiltere gibi ülkelerden çok sayıda yabancı, Türk topraklarına yerleşerek ticaret yapmıştır. Levanten olarak adlandırılan bu insanlar, genel olarak Türkçe konuşmak suretiyle uluslararası ticaretin temsilcileri olmuşlardır. Osmanlı tebaası Yahudiler ve Ermeniler, uluslararası ticarete ve zanaatta söz sahibi olmuşlardır. Dolayısıyla Türkçe konuşan insanların, İslam dini dışında Hristiyan ve Musevi dinine mensup insanlar da olabileceği görülmektedir.

2. Uluslararası Ticaretin Acımasız Boyutu

Uluslararası Ticaret sürekli büyümekte ve genişlemektedir. Dünya nüfusu arttığı müddetçe veya yeni ihtiyaçlar ortaya çıktığı müddetçe de artmaya devam edeceği

değerlendirilmektedir. Uluslararası Ticaretin temelinde karşılıklı güven yatmaktadır. Geçmişte yaşanmış olan trajik olaylar incelendiğinde; Fransızların Almanlarla asla ticaret yapmayacağı veya iki tane atom bombası atılmış olan Japonya'nın bir daha ABD ile ilişki kurmayacağı düşünülebilir. Ancak her iki örnekte de toplumlar arasındaki ilişki son derece yoğundur. Hindistan örneği ayrıca ibretliklidir; Hint kumaşı dokuyabilen yaklaşık 100.000 Hintli ustanın el baş parmaklarını, hatta ellerini bütün haliyle kesmeye varan şiddet uygulayan, ülkeyi sonuna kadar sömüren Birleşik Krallık ile Hindistan'ın hiçbir ilişki kurmayacağı beklenirken, böyle olmamıştır. Hindistan'a İngiliz kumaşı satmak için parmak, el kesen Birleşik Krallık, Çin'e de zorla uyuşturucu afyon maddesi satmak için savaş ilan etmiştir. Fransa'nın da desteklediği Birleşik Krallık ordusunun, Birinci ve İkinci Afyon Savaşlarının yapıldığı 1839-1860 yılları arasında 70,000 Çinli askeri, çok sayıda sivil öldürdüğü tarih sayfalarına kazanmıştır. Bir taraf zorla uyuşturucu satmak isterken, diğer taraf toplumunu bu kötü alışkanlıktan korumaya çalışmıştır. Ancak savaşı kazanan güçlü taraf İngiliz ve Fransız ortaklığı olmuştur. Benzer bir talebin, farklı dayatmalarla Çin'e tekrar yapılma ihtimalini göz önünde tutmak gerekmektedir. Sömürgeci olarak sayılan yukarıdaki devletlerin kendileri ve kukla devletlerinin, yeni bir koalisyonda bir araya gelmeleri de kaçınılmazdır. Yeni bir Dünya Düzeninin kapıları açılmaya başlamıştır. Bunu geciktirmek veya kolaylaştırmak için yapılan günümüzdeki çatışmaların, fırsat gibi sunulan konjonktürel olasılıkların, geri dönülemez bir tuzak olma ihtimalini bütün uluslar göz önüne almalıdır (Asiapacific, 2024).

Hong Kong Adası, Kowloon Yarımadası ve bazı bölgeler Afyon Savaşlarından sonra savaş

tazminatı olarak 1997 yılına kadar Birleşik Krallık toprakları sayılmıştır. Bu topraklar, 1997 yılından itibaren şartlı olarak Çin'e devredilmiştir.

Bunların dışında bir örnek vermek gerekirse; 3'üncü Dünya Savaşının çıkma ihtimalinin en yüksek olduğu ülke Tayvan'dır. Tayvan'ın en büyük dış ticaret partneri aynı zamanda en büyük savaş tehdidi olarak değerlendirilen Çin'dir. Benzer örnekler Fransa ve Belçika'nın Afrika sömürgeleri için de geçerlidir.

Sömürgecilik geçmişi en kanlı iki ülke olan Birleşik Krallık ve Fransa, günümüzde sermaye ve know-how avantajlarını kullanarak dünyadaki bir çok ülkeyi belli bir amaç doğrultusunda organize ederek ekonomik menfaat sağlamaktadırlar.

Bölgesel örgütlenme düzeyinde coğrafyanın mutlak bir ölçüt olmadığı belirtilmiştir. İş birliğini kolaylaştıran jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel değerlerin bölgeler arasında ortaklıklar kurulmasına yardımcı olduğunu belirterek, Commonwealth ve Frankofoni Topluluğu ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin bu tarz oluşumlar olarak örnek göstermiştir (Çağırın, 2013: 81)

3. Uluslararası Ticaretin Yeni Aracı; Ortaklıklar ve Ekonomik Entegrasyon

Uluslararası Ticaretin en önemli faktörlerinden biri karşılıklı güvendir. Ülkeler arasında karşılıklı güvenin sağlanması için en önemli adım ise tarafların birbirini tanıması için ortak bir platformda bir araya gelmeleri gerekmektedir. Dünyanın en büyük ekonomilerinden Birleşik Krallık, "Commonwealth" adıyla Ortak bir Refah vadedmiştir. Fransa ise "ortak dil platformu" üzerinden bu

birliği sağlamıştır. Ortak dil platformunun adı "Frankofon Ülkeler Topluluğudur". Bu topluluklar içinde bulunan milletler aynı dine, aynı etnik yapıya mensup olmak zorunda değildir. Zorunluluk olmadan, gönüllülük esasına dayalı olarak ve ticari menfaatler gözetilerek bu platformlar işletilmektedir. Bu platformların etkinliğini artırmak için spor müsabakaları, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel etkinliklerin düzenlenmesi gibi faaliyetlerle ilişkilerin derinliği artırılmaktadır. Ana amaç ise her zaman uluslararası ticaretin karşılıklı olarak geliştirilmesi olmaktadır.

Ekonomik entegrasyon: Uluslararası Ticarete engelleri kaldıran, ürünlerin damping uygulaması olmadan ihraç edilmesine imkan veren, kotalara başvurulmayan, ticareti kolaylaştırıcı çalışmaların yapılması suretiyle gerçekleşecek olan ticaretin entegrasyonu, sermaye ve işgücünün serbest hareket edebildiği, üretimin entegre edildiği, ekonomi politikalarının teşkilat içindeki uluslararası ilişkileri güçlendirecek şekilde uyumlu hale getirilmesi ve bunların birleştirilmesi sonucu tam entegrasyondur (Ertürk, 1993: 5).

Ekonomik entegrasyonların temel noktaları: Ekonomik bütünleşme, mal ve hizmetler ile üretim faktörlerinin kaynağı ve ihraç edileceği yere göre ayrıcalıklı olmayan uygulama görmesini içerir. İleri seviyedeki bir Bütünleşmede mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı hedeflenmektedir. Ekonomik bütünleşme temelde iş bölümüne dayanır (Tekin, 2017).

Ekonomik entegrasyonlara katılan ülkeler üretim kapasitelerini, kaynak verimliliklerini ve toplumsal refah düzeylerini arttırmayı, ülke içi arz ve talep piyasalarının genişletilerek diğer ülkelerle rekabet edecek, sanayileşmeyi hızlandırmayı amaçlayarak, ölçek

ekonomileri sağlar. Bu yolla fiyat maliyet rekabeti sağlanarak satışlar artırılır. Bunun yanı sıra entegrasyonun oluşmasıyla üçüncü ülkelere karşı daha etkin bir politika uygulanması sağlanmaktadır (Uyar, 2000: 10).

4. Frankofon Ülkeler Bağlamında Türkçe Konuşan Milletler Topluluğunun Türkiye'ye Ekonomik Katkıları

Fransızca konuşan 321 milyon insanın yaşadığı, 93 Devlet veya hükümetlerden oluşan topluluğun toplam nüfusu 1,2 milyar kişidir. Frankofon ülkeler küresel zenginliğin %16'sını oluşturmaktadır (Francophonie, 2024).

Frankofon ülkeler, Fransızca konuşan veya Fransız kültürel ve siyasi etkisi altında olan ülkelere oluşan bir gruptur. Bu ülkeler arasındaki bağlar, Fransızca dili ve Francophonie olarak bilinen uluslararası kuruluş aracılığıyla desteklenir. Frankofon ülkelerin birçoğu, eski Fransız kolonileri olup Fransızca, hâlâ resmi veya ikinci bir dil olarak kullanılmaktadır.

4.1. Frankofon Ülkelerin Bağları

Frankofon ülkeler, Uluslararası Frankofoni Örgütü (Organisation Internationale de la Francophonie - OIF) çatısı altında bir araya gelirler. OIF, dilsel, kültürel, ekonomik ve siyasi bağları güçlendirmek için çalışır. Bu ülkeler, özellikle Fransız dilini, kültürünü ve ortak değerlerini korumak ve teşvik etmek amacıyla çeşitli işbirliği projeleri geliştirir. Frankofoni Örgütü, üye ülkelerin birbirleriyle daha yakın diplomatik ilişkiler kurmasını, eğitim, bilim, kültür ve ekonomik alanda işbirliği yapmalarını sağlar.

OIF, toplamda 88 üye, gözlemci ve ortak üyeden oluşur ve dünya genelinde geniş bir coğrafi alanı kapsar. Bu ülkelerden bazıları:

1. Fransa- Frankofoni hareketinin merkez ülkesi ve lideridir.
2. Kanada- Özellikle Quebec eyaleti üzerinden önemli bir Frankofon nüfusa sahiptir.
3. Belçika- Fransızca, ülkenin resmi dillerinden biridir.
4. İsviçre- Fransızca, İsviçre'nin resmi dört dilinden biridir.
5. Lüksemburg- Fransızca, ülkede yaygın olarak konuşulan bir dildir.
6. Afrika Ülkeleri- Cezayir, Tunus, Fas, Senegal, Fildişi Sahili, Kamerun, Kongo Demokratik Cumhuriyeti gibi birçok Afrika ülkesinde Fransızca, resmi dil veya yaygın olarak kullanılan bir dildir.
7. Karayipler ve Pasifik Ülkeleri- Haiti, Seyşeller, Mauritius gibi ülkeler de Fransızca konuşan önemli Frankofon ülkelerdendir.
8. Asya ve Orta Doğu Ülkeleri - Lübnan ve Vietnam gibi bazı ülkelere Fransızca hâlâ önemli bir dil olarak kullanılmaktadır.

4.2. Frankofoni Tarihi

Ortak bir dilin paylaşılmasıyla desteklenen bir sivil toplum girişimi olan Frankofoni, yavaş yavaş, zamanımızın tüm zorluklarını kapsayan, sürdürülebilir kalkınma, dayanışma, dijital teknoloji, sosyal güvenlik ve sosyal sorumluluk gibi konuları kapsayan, önce kültürel ve eğitimsel, sonra siyasi olmak üzere çok taraflı işbirliğinin bir aracına dönüşecektir. Gençlerin mesleki entegrasyonu, cinsiyet eşitliği...

“Francophonie” terimi, 19. yüzyılın sonlarına doğru Fransız coğrafyacı Onésime Reclus'un kaleminden, Fransızca kullanan tüm insanları ve ülkeleri tanımlamak için ortaya çıkmıştır. Birkaç on yıl sonra Fransızca konuşanlar,

alışverişe ve karşılıklı zenginleşmeye olanak sağlayan ortak bir dilsel alanın varlığının farkına vardıklarında ortak anlamını kazandı. Edebiyatçı erkekler ve kadınlar da bu hareketin temelinde görev almaktadır.

Yazarlar süreci 1926'da Fransız Dili Yazarları Derneği'ni (Adelf) kurarak başlattılar; onu 1950'de Uluslararası Gazeteciler Birliği ve Fransızca Konuşan Basın -bugünkü Fransızca Konuşan Basın Birliği- bünyesinde gruplanan gazeteciler izledi; 1955'te, Radio France, Radio Suisse Romande, Radio Canada ve Fransızca konuşan Belçika Radyosu ile Fransızca konuşan halka açık radyo istasyonlarından oluşan bir topluluk kuruldu. Bugün bu topluluk, giderek artan izleyici kitlesiyle, üye radyo istasyonlarında eş zamanlı olarak yayınlanan ortak programlar sunmakta ve böylece Fransızca konuşma hareketinin dünya çapında güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

1960 yılında, başlangıçta 15 ülkeyi bir araya getiren Eğitim Bakanları Konferansı (Confemen) ile Fransızca konuşulan ilk hükümetler arası kurum oluşturuldu. Kalkınmaya yönelik eğitim ve öğretim açısından yön belirlemek üzere her iki yılda bir toplanır.

Akademisyenler de bir yıl sonra, kısmen veya tamamen Fransızca konuşulan Üniversiteler Birliği'ni kurarak dahil oldular; bu dernek, 1999'da Frankofoni'nin uzmanlaşmış operatörlerinden biri olan Agence universitaire de la Francophonie (AUF) haline gelecekti.

Hareket, 1967'de uluslararası birliğini kuran parlamenterleri de kapsayacak şekilde genişledi; bu dernek, 1997'de Frankofoni Parlamentar Meclisi (APF) haline geldi; bu, Frankofoni Şartı'na göre, Fransızca konuşulan kurumsal sistemin Danışma Meclisini temsil ediyordu.

1969 yılında oluşturulan Gençlik ve Spor Bakanları Konferansı (Conféjes) , Confemen ile birlikte Frankofoni'nin ikinci daimi bakanlar konferansıdır.

4.3. Fransızca İşbirliğinin Ortaya Çıkışı

Senegal'in eski cumhurbaşkanı şair Léopold Sédar Senghor, "Sömürgeciliğin yıkıntıları arasında, bu muhteşem aracı, Fransız dilini bulduk" diye tekrarlamayı severdi. Kurumsal Frankofoni'nin kurucu babalarının- Senghor ve Tunuslu muadilleri, Habib Burgiba ve Nijer, Hamani Diori ve ayrıca Kamboçya Prensi Norodom Sihanouk'un - felsefesini yansıtan ve Fransızca'yı hizmette iyi bir şekilde kullanmaktan oluşan bir formül. Medeniyetler diyalogu yoluyla dayanışmanın, kalkınmanın ve halkların yakınlaşmasının sağlanması.

20 Mart 1970'de Niamey'de 21 eyalet ve hükümetin temsilcileri tarafından Kültürel ve Teknik İşbirliği Ajansı'nı (ACCT) kuran Sözleşme'nin imzalanmasının tüm amacı budur. Ortak bir paydanın paylaşılması etrafında kurulmuş hükümetler arası bir örgüt. Dili Fransızca olmak üzere üyelelerinin kültürlerini tanıtmak ve yaymaktan ve aralarındaki kültürel ve teknik işbirliğini yoğunlaştırmaktan sorumludur. Frankofon projesi, 1998'de Hükümetler arası Frankofon Ajansı ve 2005'te Uluslararası Frankofon Örgütü (OIF) haline gelen ACCT'nin oluşturulmasından bu yana sürekli olarak gelişti .

1970'lerin başından bu yana Ougadougou'daki (Burkina Faso) Pan-Afrika Film ve Televizyon Festivali Fespaco'nun ortağı olan Ajans, 1988 yılında bugüne kadar binlerce sinema ve televizyon eserinin yapımına yardımcı olan Görüntü Fonu'nu oluşturdu.

1986 yılında kırsal kesimdeki ve dezavantajlı mahallelerdeki insanlara kitaba ve kültüre erişim imkânı sunan Okuma ve Kültürel Animasyon Merkezleri'nin ilki açılmıştır. Bugün yaklaşık yirmi ülkeye yayılmış 300'den fazla merkez bulunmaktadır.

1993 yılında ilk MASA, Afrika Gösteri Sanatları Pazarı Abidjan'da (Fildişi Sahili) düzenlendi. Aynı zamanda, sanatçıların ve onların canlı ve görsel sanatlar yaratımlarına yönelik eserlerinin dolaşımını destekleyen bir program başlatıldı.

2001 yılında Ajans, her yıl Fransızca bir romanı ödüllendiren Prix des cinq continents de la Francophonie adlı yeni bir edebiyat ödülü yarattı. Fransızca konuşulan edebiyat dünyasının büyük isimleri de bu ödülü desteklemektedir. Jean-Marie Gustave Le Clésio, René de Obaldia, Vénus Khoury Ghatta, Lionel Trouillot gibi değerli edebiyatçılar, jürinin önemli bir parçasıdır.

1970'lerde ve 1980'lerde Fransızca konuşan ağlar örgütlendi. 1978'de Uluslararası Fransızca Konuşan Radyo ve Televizyon Konseyi (CIRTEF) kuruldu. Bugün tamamen veya kısmen Fransızca kullanan 44 radyo ve televizyon kanalından oluşuyor ve yayım alışverişi, ortak yapım yoluyla aralarındaki işbirliğini ve profesyonellerin eğitimini geliştirmektedir.

1979'da Paris belediye başkanı Jacques Chirac'ın girişimiyle, kısmen veya tamamen Fransızca konuşulan başkentlerin ve metropollerin belediye başkanları kendi ağlarını kurdular: Uluslararası Fransızca Konuşan Belediye Başkanları Birliği (AIMF).

1984 yılında, Fransızca konuşulan televizyon kanalı TV5, beş kamu televizyon kanalının birleşmesinden doğdu.

Fransa için TF1, Antenne 2 ve FR3, Belçika Fransız Topluluğu için RTBF ve İsviçre için TSR; 1986'da ise Quebec Kanada Kamu Televizyonu Konsorsiyuma katıldı. 1992'de TV5Afrique ve TV5 Latin Amerika oluşturuldu, ardından 1996'da TV5Asia, ardından 1998'de TV5Etats-Unis ve TV5Middle East kuruldu. 2001'den beri TV5MONDE olarak adlandırılan kanalın bugün 7 televizyon kanalı ve TV5 Québec-Kanada var. Dünya çapında 300 milyondan fazla evde izlenen bu Fransız dili, anlatım çeşitliliği ve taşıdığı kültürlerle Frankofoni'nin ana vektörünü oluşturur.

4.4. Yeni Bir Siyasi Boyut- Frankofoni Zirvesi

Fransızca konuşulan ülkelerin Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, genellikle “Fransız Zirvesi” olarak anılır ve ilk kez 1986 yılında Fransız Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın daveti üzerine Versailles'da (Fransa) toplanmıştır. Hükümetler arası çok taraflı işbirliğinin temel alanları arasında kalkınma, kültür ve iletişim endüstrileri, dil endüstrileri ve ayrıca araştırma ve bilimsel bilgi ile teknolojik gelişme bulunmaktadır.

1986'dan bu yana 19 Frankofoni Zirvesi toplandı: 1986 Versailles'da (Fransa), 1987 Quebec'te (Kanada-Quebec), 1989 Dakar'da (Senegal), 1991 Paris'te (Fransa) ilk olarak Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde planlanmıştı, 1993 Grand-Baie'de (Fransa) Mauritius), 1995 Cotonou (Benin), 1997 Hanoi (Vietnam), 1999 Moncton (Kanada-New Brunswick), 2002 Beyrut (Lübnan), 2004 Ouagadougou (Burkina Faso), 2006 Bükreş (Romanya), 2008 Quebec'te (Kanada-Quebec), 2010 Montrö'de (İsviçre) başlangıçta Madagaskar'da, 2012 Kinşasa'da (DRC), 2014 Dakar'da (Senegal), 2016 Antananarivo'da (Madagaskar), 2018 Erivan'da

(Ermenistan) ve 2022’de Cerbe’de (Tunus), 19. Frankofoni Zirvesi Ekim 2024’te Fransa’da Villers-Cotterêts ve Paris’te yapılmıştır. En üst düzeydeki bu siyasi istişareler, Frankofoninin uluslararası sahnedeki yerini giderek güçlendirmiş, eylem alanlarını genişletmiş, yapılarını ve çalışma şekillerini geliştirmiştir.

Frankofon ülkeler arasında kültürel, diplomatik ve ekonomik işbirliği derinleşmiştir; ancak bu bağlılık ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Fransa ve Kanada gibi gelişmiş ülkeler, diğer Frankofon ülkelere eğitim ve kalkınma alanında destek sağlarken; Afrika’daki Frankofon ülkeler genellikle ekonomik olarak Fransa’ya ve diğer Avrupa Frankofon ülkelerine bağımlı bir yapı içindedir. Francophonie, ayrıca ortak bir kültürel kimlik hissi yaratmaya çalışsa da her ülkenin bağımsız çıkarları doğrultusunda hareket ettiği de görülmektedir.

Kazandığı siyasi boyuta daha uygun olması için, Frankofoni, Cotonou Zirvesi (1995, Benin) kararıyla, Fransızca konuşulan kurumsal sistemin temel taşı olan Genel Sekreterlik pozisyonuyla donatıldı. İlk Genel Sekreter, 1997 yılındaki Hanoi Zirvesi’nde (Vietnam), Birleşmiş Milletler eski Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali seçildi ve 2002 yılına kadar bu görevi sürdürdü. Aynı Zirve sırasında Frankofoni Şartı, ana referans metni olarak benimsenmiştir.

Senegal’in eski Cumhurbaşkanı Abdou Diouf, 2002 yılında Beyrut Zirvesi’nde La Francophonie’nin Genel Sekreteri seçildi. Örgüte iki açıdan yeni dinamikler getirdi: siyasi eylemler ve kalkınma için işbirliği. 2005 yılında Antananarivo’daki (Madagaskar) Bakanlar Konferansı tarafından kabul edilen yeni Frankofoni Şartı, Frankofoni’nin yapılarını ve işleyiş şekillerini rasyonelleştirip Uluslararası Frankofoni Örgütü’nün adı oluşturulmuştur.

2014 yılında Dakar Zirvesi’nde Michaëlle Jean onun yerini almıştır. 2018 yılında Erivan Zirvesi’nin sonunda mevcut Genel Sekreter Louise Mushikiwabo La Francophonie’nin başına geçti. 2022 yılında Cerbe Zirvesi sırasında göreve devam kararı alınmıştır.

Zirveler boyunca Fransızca işbirliğinin özgün alanları olan kültür ve eğitime, siyasi alan (barış, demokrasi ve insan hakları gibi), sürdürülebilir kalkınma, ekonomi ve dijital teknolojiler de eklendi. Frankofoni’nin işlevleri ve hedefleri şu şekildedir:

- **Kültür ve Dilin Korunması:** Fransız dilini ve kültürünü koruma ve teşvik etme.
- **Eğitim ve Bilimsel İşbirliği:** Ülkeler arası eğitim işbirlikleri ve burs programları.
- **Demokrasi ve İnsan Hakları:** Üye ülkelerde demokrasi ve insan haklarını güçlendirmeye yönelik projeler.
- **Sosyal ve Ekonomik Kalkınma:** Gelişmekte olan Frankofon ülkelerde kalkınmayı destekleyen projeler.

Bu ülkeler arasında, özellikle Afrika kıtasında, dil üzerinden sağlanan bu bağlılık, sosyal ve ekonomik alanda işbirliğini artırmak için güçlü bir zemin oluşturur. Frankofoni Sürdürülebilir Kalkınma Enstitüsü (IFDD) 1988’de Quebec’te ve Frankofoni Eğitim ve Öğretim Enstitüsü (IFEFE) 2015’te Dakar’da kuruldu.

Demokrasinin teşvik edilmesi gibi kritik bir alanda, OIF ilk misyonunu 1992 yılında Romanya’daki başkanlık ve parlamento seçimleri sırasında bir seçim sürecini gözlemlemek üzere gönderdi. İlgili Devletlerin talebine yanıt olarak sunulan seçim yardımı, sandıkların gözlemlenmesiyle sınırlı değildir. Çeşitli kurumsal ve hukuki destek, seçmen personelinin eğitimi, teknik ve maddi yardımı da içermektedir.

Mali’de 2000 yılında Frankofoni’nin demokrasi, hak ve özgürlük uygulamaları açısından ilk normatif metni olan “ Bamako Deklarasyonu ” kabul edildi. Böylece Frankofoni, ortak demokratik değerlere saygı duymayan üyeleri üzerinde bağlayıcı yetkilerle donatılıyor.

Fransa ve OIF, Frankofon dünyasının çeşitliliğinde yaratıcılığın, yenilikçiliğin ve girişimciliğin etkinliğin merkezine konulması konusunda anlaştılar. Seçilen tema herkesi “Fransızca yaratmaya, yenilik yapmaya ve iş yapmaya” davet edecektir.

4.5. Frankofoni Şartı ve 2024 Frankofoni Zirvesi

Frankofoni Şartı kurumu tanımlar; en yüksek otoritesi olan Frankofoni Zirvesi, ve onun temel taşı olan Frankofoni Genel Sekreterliği bulunmaktadır. OIF, Frankofoni Parlamenter Meclisi (Francofoni Parlamento Meclisi) ve dört işletme ajansının yanı sıra çok taraflı Frankofon işbirliği projeleri uygulamaktadır: Agence universitaire de la Frankofoni (Frankofon Üniversiteleri Birliği), TV5MONDE, Uluslararası Frankofon Belediye Başkanları Birliği ve İskenderiye’deki Université Senghor [Senghor Üniversitesi].

Frankofoni’nin misyon görevleri şunlardır:

- Fransız dilini, kültürel ve dilsel çeşitliliği teşvik etmek;
- Barışı, demokrasiyi ve insan haklarını teşvik etmek;
- Eğitim, öğretim, yükseköğretim ve araştırmayı desteklemek;
- Sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için ekonomik işbirliğini teşvik etmek (URL-7).

Son Frankofoni zirvesi, Fransa Cumhurbaşkanı M. Emmanuel Macron tarafından

açılışı yapılan, tamamen Fransız diline ve Fransızca konuşan kültürlerle adanmış bir yer olan Villers-Cotterêts’teki Cité internationale de la langue française’de 4 Ekim 2024’te açıldı. 19. Frankofoni zirvesi, Fransızcanın ortak bir bağ olduğu diplomatik, politik, ekonomik ve kültürel açıdan 2024’ün uluslararası zirvelerinden biri olarak gerçekleştirildi (URL-14). Zirvenin açılışında, Kanada Başbakanı Justin Trudeau, Tunus Başbakanı Kemal el-Meduri, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan’ın yanı sıra birçok hükümet ve devlet lideri yer aldı.

Bu yılki tema, “Fransızca üretmek, yenilik yapmak ve girişimci olmak” olarak belirlenmiştir. Macron, zirvenin açılışında yaptığı konuşmada, Villers-Cotterets şatosunda 1539’da imzalanan fermanla Fransızca kullanımının yayılmasının ilk adımlarının atıldığını dile getirdi. Macron, dünya genelinde 300 milyondan fazla kişinin bu dili konuştuğunu belirterek, OIF’nin 1970’te Nijer’in başkenti Niamey’de imzalanan anlaşmayla kurulduğunu hatırlattı.

Fransızcanın ayrıca ticaret, girişimcilik ve ticaret için kullanılan bir dil olduğunu belirten Macron, ticaretle ilgilenen gençlerin sadece İngilizceye değil Fransızcaya yönelmesi çağrısında bulundu.

Uluslararası Frankofon Örgütü 88 üye ülkeden oluşurken, Mali, Burkina Faso ve Nijer’in üyelikleri askıdadır. Fransa’nın özellikle Afrika’da eski sömürgeleriyle son yıllarda gerilen ilişkilerinin de etkisiyle, Fransızcanın bu kıtada etkisinin azaldığı düşünülmektedir. Gabon, Mali, Burkina Faso, Nijer ve Orta Afrika Cumhuriyeti gibi devletlerin talebi üzerine Fransız askerleri çekilmiştir.

Senegal ve Fildişi Sahili'nde de bazı askeri personel sayısında azaltma yaşanırken, Cibuti ve Çad gibi ülkelerde büyük değişikliklere yönelik planlar olmaksızın önemli miktarda Fransız askeri halen varlığını sürdürmektedir.

Fransız basını da yapılan zirve hakkında “Macron’un Fransa’nın etkisini güçlendirmek için Frankofon liderlerini ağırladığı” değerlendirmesine yer verdi.

Resim-1: Frankofon Liderleri, Açılış Seremonisinde. 04 Ekim 2024

Kaynak: A.A. 2024.

4.6. Fransa ve Korsika Açmazı

Fransa'ya bağlı ve Akdeniz'in ortasında bulunan, Korsika Adasındaki Korsikalılar kendi dillerinde eğitim yapmak istemiştir. Fransızcanın anayasal olarak ülkenin resmi dili olması nedeniyle, her yerde temel olarak Fransızca Eğitim yapılandırılmıştır. Bölgesel diller, talep olması durumunda sınırlı şekilde öğretilmektedir. Örneğin, devlet okullarında haftada üç saate kadar seçmeli ders olarak bölgesel diller sunulabilir, ancak diğer derslerin bu dillerde verilmesi yasaktır. Özel okullarda, iki dilli eğitim yapılabilir, ancak Fransızca zorunlu bir dil olarak kalır. Ayrıca, Korsika dilinin resmi bir statü kazanması Fransa tarafından reddedilmiştir.

Bu bağlamda, Napolyon'un memleketinde, Korsikalılar kendi dillerinde daha geniş haklar talep etse de Fransa bu talepleri genellikle “Cumhuriyetin bölünmezliği” ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle sınırlamaktadır. Fransa Cumhurbaşkanı Macron, Korsika'ya bir tür özerklik önerisi sunsa da bu öneri Korsika diline eşit resmi dil statüsü verilmesini içermemektedir. Bu durum, Korsikalıların dil ve kimlik taleplerini tam anlamıyla karşılamadığı için hoşnutsuzluk devam etmektedir.

4.7. Fransa'nın Ekonomik Durumu:

Haziran 2024'te Fransa'nın ticaret açığı 7,1 milyar avro olarak gerçekleşti. Aylık bazda, ihracat ve ithalat az miktarda bir düşüş gördü (0,1 milyar avro) ve sırasıyla 50,8 milyar avro ve 57,9 milyar avroya ulaştı.

Haziran 2024'te enerji dengesi, esas olarak bu sektördeki ihracattaki artıştan kaynaklanan 0,2 milyar avro daraldı. Tüketim mallarındaki ticaret fazlası tekrar arttı (0,1 milyar avro arttı). Sermaye malları dengesi sabit kalırken, ara mal açığı büyümeye devam etmektedir. Şubat 2023'ten bu yana sürekli iyileşen 12 aylık dönemdeki ticaret dengesi, Haziran 2024'te daha ılımlı bir hızda daralmaya devam etti ve açık 85,1 milyar avro oldu.

2024 2. Çeyreğinin Analizi: 2024'ün ikinci çeyreğinde, Fransa'nın ticaret açığı üst üste altı çeyrek daraldıktan sonra genişledi. 2024'ün ikinci çeyreğinde, Fransa'nın ticaret dengesi 2024'ün birinci çeyreğine kıyasla 3 milyar avro genişleyerek 21,4 milyar avroya ulaştı. 2024'ün ikinci çeyreğinde ticaret dengesinin genişlemesi esas olarak enerji sektöründen kaynaklandı. ABD ile dengedeki iyileşme, Asya ve Avrupa Birliği ile genişleyen dengeyi telafi etmeye yetmedi.

İthalatın düştüğü altı çeyreğin ardından, 2024'ün ikinci çeyreği bir artış getirdi. %2,8 artarak 174,1 milyar avroya ulaştı. Bu artışın başlıca nedeni canlı bir doğal gaz arzıydı. Üretilen ürünlerin ithalatındaki genel artışa rağmen, otomobil ithalatı, özellikle Çin'den elektrikli otomobil ithalatı azaldı.

İhracat, 2024'ün ikinci çeyreğinde, birinci çeyreğe göre biraz daha fazla, %1,1 artarak 152,7 milyar avroya ulaştı. Bu artış çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri'ne bir okyanus gemisinin teslim edilmesinden ve havacılık sektöründeki güçlü satışlardan kaynaklandı. Tersine, kimyasal ürünlerin ihracatı, elektrikle birlikte, daha düşük enerji fiyatlarının zemininde düştü (URL-1).

G-20 içinde Fransa gibi ekonomik anlamda önde gelen bir devletin de ekonomik sorunlarının hassas bir kontrole ihtiyacı olduğu görülmektedir. 2020- 2021 Pandemi döneminden sonra ekonomik yapıyı Pandemi öncesine döndürebilmek için çaba harcanmaktadır.

COVID-19'un ekonomik sonuçlarına çözüm bulmak amacıyla Fransız hükümeti, 3 Eylül 2020'de "France Relance" kurtarma planını açıkladı. Bu, yıllık devlet bütçesinin üçte birine denk gelen 100 milyar avroluk devasa bir yatırım planıdır. İşletmeleri desteklemek, yeni üretim modellerini değerlendirmek, altyapıyı dönüştürmek ve eğitime yatırım yapmak için Avrupa Birliği tarafından 40 milyar avro sağlanmıştır. Bu planı 2030 yılına, yani "Geleceği inşa etmek" adıyla ortaya koyduklarını özellikle belirtmişlerdir (URL-2).

4.8. Ekonomik Diplomasi: Siyasi Bir Öncelik

Fransa'nın ekonomik çıkarlarını desteklemek hem Fransa içinde hem de ağ içinde Business France ile Avrupa ve Dışişleri Bakanlığı'nın temel sorumluluklarından biridir.

Fransız ekonomik diplomasisinin birkaç hedefi vardır: Fransız işletmelerinin dış pazarlara ihracat yapmasına yardımcı olmak; Fransa'ya iş yaratan yabancı yatırım çekmek, Avrupa ve uluslararası düzenleyici çerçeveyi savunma ve saldırı ekonomik çıkarlarına uyarlamak ve Fransa'nın işletmelerini ve yeni kurulan şirketlerini desteklemek.

Bakanlar bu hedefe tamamen bağlıdır ve her seyahatlerinde ekonomik konularla ilgilenmektedir (URL-3).

4.9. Frankofoni Oyunları

Spor, Fransızca konuşulan dayanışmayı göstermek için kültürle birleştiğinde, bu, gençlere adanmış, Fransızcadaki tek uluslararası spor ve kültür etkinliği olan Frankofoni Oyunları ile sonuçlanır.

Oyunlar her 4 yılda bir, Uluslararası Frankofoni Örgütü'nün (OIF) 88 eyalet ve hükümetinden yaklaşık 3.000 genç, sanatçı ve sporcuyla bir araya getirmektedir.

Uluslararası çapta bir etkinlik olan Frankofoni Oyunları, Frankofoni'nin kurucu ilkeleri olan dayanışma ve işbirliğinin somut ifadesidir.

Frankofon Oyunları için planlanan kültürel yarışmalar, hem Fransızca konuşulan yaratımın zenginliğini takdir etmek için eşsiz bir fırsatı hem de genç yeteneklerin profesyonel bir kariyere başlamaları için harika bir şansını temsil ediyor: uluslararası görünürlük kazanmalarına olanak tanıyan gerçek bir sıçrama tahtası.

Fransızca, Frankofoni Oyunlarının resmi dilidir. Fransızcanın, Oyunların organizasyonu, ilerlemesi, duyuruları, görsel ortamı ve ilgili faaliyetlerde birincil öneme sahip bir rolü ve görünürlüğü vardır. Katılımcı devletlerin ve hükümetlerin ortak dili olan Fransızca, katılımcılar arasında ve halkla diyalogu teşvik eder. Olimpiyat dili, toplantıların yarattığı bağları güçlendirmek için iki evrensel dile; spor ve kültüre hizmet ediyor.

Resim-2 ve 3: İlk Frankofon Oyunları Anlaşması, 1987

1987'deki ikinci Frankofoni zirvesi sırasında, Devlet ve hükümet başkanları, Fransızca konuşan gençlerin öne çıkarılacağı bir etkinlik yaratma fikrine kapıldılar. Frankofoni Oyunları'nın oluşturulmasına karar verildi.

Fikir o dönemde yenilikçi ve birleştirici bulunmuştur. Çünkü bu Oyunların dönüşümlü olarak bir Kuzey ülkesinde ve bir Güney ülkesinde yapılmasına ve spor müsabakalarının Antik Çağ Oyunları zamanında olduğu gibi kültürel yarışmalarla ilişkilendirilmesine karar verildi.

Uluslararası Oyunlar Komitesi, kültürlerin çeşitliliğine, cinsiyet eşitliğine ve çevreye saygılı, sosyal uyum ve kalkınmanın bir unsuru olan, erişilebilir bir etkinliğin organizasyonunu garanti altına almaya kararlıdır.

4.9.1. Oyunların Amaçları

- Fransızca konuşan genç insanlar arasındaki toplantılar ve fikir alışverişleri yoluyla barışın ve kalkınmanın desteklenmesine katkıda bulunmak;

- Frankofoni Devletlerinin ve hükümetlerinin yakınlaşmasını sağlamak ve toplumsal cinsiyet eşitliğine saygı göstererek uluslararası dayanışmaya katkıda bulunarak gençliğin yeniden canlandırılmasında bir faktör oluşturmak;
- Fransızca konuşulan kültürlerin özgünlüğünü tüm çeşitliliğiyle teşvik etmek ve devletler ile hükümetler arasında sanatsal alışverişi geliştirmek;
- Fransızca konuşan genç sanatsal yeteneklerin uluslararası sahnede ortaya çıkmasını teşvik etmek;
- Diğer önemli spor etkinliklerine katılmaları amacıyla gelecek nesil Fransızca konuşan sporcuların hazırlanmasına katkıda bulunmak;
- Fransız dilinin tanıtımına katkıda bulunmaktır (URL-7)

4.9.2. Oyunlarla ve Yarışmalarla Kitlelere Daha Yakın Olmak

1989 yılındaki ilk Frankofoni Oyunları ile kurumsal Frankofoni popüler bir boyut kazandı ve gençlere kulak verdi: Fas, Fransızca konuşulan 31 ülkeden 1.700 genci kültürel ve sportif yarışmalar çerçevesinde ağırladı. O tarihten bu yana Oyunlar dört yılda bir düzenlenmektedir.²

Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşunun İngilizce kısaltması olan International Non-Governmental Organization (INGO) terimi, genellikle hükümetler tarafından değil, bağımsız olarak faaliyet gösteren uluslararası kuruluşları tanımlamak için kullanılır. Frankofoni bağlamında INGO'lar; kültür, eğitim, insan hakları, çevre koruma gibi çeşitli alanlarda faaliyet göstererek Fransız dilinin ve kültürünün yaygınlaştırılmasını veya korunmasını desteklemektedir. Ayrıca, ekonomik

kalkınma, insani yardım ve sosyal dayanışma gibi daha geniş amaçlara da hizmet edilmektedir.

Uluslararası sivil toplum kuruluşlarının 1993 yılında La Frankofoni yetkililerine akredite olan INGO'ların katılımıyla düzenlenen ve Fransızca konuşulan INGO'lar Konferansı her iki yılda bir La Frankofoni Genel Sekreteri'nin daveti üzerine toplanır. La Francophonie'ye çeşitli alanlarda faaliyet gösteren 127 uluslararası sivil toplum kuruluşu akredite edilmiştir.

La Francophonie, 2000 yılında Lüksemburg'da Fransızca konuşan kadınların ilk Konferansını bir araya getirerek, üyeleri arasında ve programlarında cinsiyet eşitliğini teşvik etmeye kararlı olduğunu göstermiştir. 20 yıl sonra, Kovid krizi sayesinde OIF, kızların ve kadınların ekonomik açıdan güçlenmesini desteklemeyi amaçlayan amiral gemisi programı "La Francophonie avec Elles"i başlattı.

4.10. Frankofoni'de Sanat, Spor ve Fransızca

Şenkli ve halkın erişebileceği La Frankofoni Oyunları, kültürel yarışmaları ve üst düzey spor yarışmalarını, açılış ve kapanış törenlerini, katılımcı Devletlerin ve hükümetlerin geçit törenlerini ve çok sayıda çevresel etkinliği birleştiren benzersiz bir formata sahiptir.

La Frankofoni Oyunları, genç katılımcıların, ülkelerinin ödül listelerini zenginleştiren sportif ve kültürel seçkinlerle özdeşleştirilmesi yoluyla sosyal uyumun vektörleridir. Her baskıda 5 kıtadan Fransızca konuşan gençlerin kendini aşması, performansı ve mükemmelliği ifade ediliyor.

1. Spor yarışmaları: Atletizm (18-35 yaş), Kadın basketbolu (18-25 yaş), Erkekler futbolu (20 yaş altı), Engelli atletizm (18-23 yaş), Judo (18-25 yaş), Afrika ve serbest stil güreşi (18-30 yaş), Masa tenisi (18-21 yaş), Bisiklet
2. Kültürel yarışmalar (18-35 yaş): Sokak sanatları (Hip-hop, Dev kuklalar, Top hokkabazlığı), Görsel Sanatlar (Resim, Heykel/Enstalasyon, Fotoğraf), Şarkı, Masallar ve Hikâye anlatıcıları, Yaratıcı dans, Edebiyat, Dijital yaratım, Yerel Dans: Nzango (URL-10)

Uluslararası federasyonlar tarafından yönetilen spor etkinlikleri, Fransızca konuşmanın mükemmelliğinin ifadesidir. Frankofoni Oyunları, Fransızca konuşan genç spor yeteneklerinin tespit edilmesi açısından ayrıcalıklı bir etkinlik olmanın yanı sıra, bu genç sporculara uluslararası rekabet deneyimi de sunuyor.

4.11. Üstesinden Gelinmesi Gereken Zorluklar

Geçen yüzyılın başında Fransızca konuşan yazarların ilk buluşmalarından bu yana, OIF'nin kurduğu kütüphanelerde eserlerinin dünyanın dört bir yanına yayılmasına kadar uzun bir yol kat edildi. Tahminlere göre 2070 yılında, çoğunluğu Afrika'da yaşayan gençler olmak üzere 500 ila 800 milyon arasında Fransızca konuşan insan olacaktır.

Amaç her zaman, Frankofoni etkisinin güçlendirilmesi, demokrasinin pekiştirilmesi, iklim değişikliğiyle mücadele, ticaretin güçlendirilmesi, dijital dönüşümün desteklenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi gibi önemli konulardır (URL-8).

4.12. Sömürgeler ve Fransa, Belçika İşbirliği

Fransa'nın öncülüğündeki Frankofon ülkeler arasındaki bu ilişkiler ağından Belçika'da faydalanmaktadır. Belçika Krallığı, Avrupa Birliği ve NATO gibi bazı uluslararası organizasyonların merkezlerini barındırır. 30.528 km²'lik bir alanı kaplayan ülkenin nüfusu Dünya Bankası (2023) verilerine göre yaklaşık 12 milyon kişidir. Belçika geçmişte en az Fransa kadar kanlı sömürgecilik faaliyetlerinde bulunarak 1960 yılına kadar, 23 yıl boyunca Kongo'yu ve Ruanda, Burundi gibi bazı Afrika ülkelerini de sömürmüştür.

Kongo'nun toprakları dünyanın en büyük 11'inci büyük ülke topraklarıdır. Toprakları 30 bin km² olan Belçika Krallığı, 2 milyon 344 bin km²'lik yüzölçümü ve günümüzde 103 milyonluk bir nüfusu olan Kongo'yu sömürgeleri arasına katmıştır. Yüzölçümü olarak kendisinden 72 kat daha büyük toprakları olan Kongo, sömürülen ülkelerden sadece biridir. Benzer bir oranlamayı Türkiye Cumhuriyeti toprakları yüzölçümü üzerinden yapmaya kalksak, böyle bir büyüklükteki ülkenin, 57 milyon km²'lik bir alanı sömürüyor olması gerekirdi. Bu da bütün Asya ve Avrupa kıtalarının toplamı ile Avustralya kıtasının 1/3 oranındaki bir alanına tekabül etmektedir. Kongo Demokratik Cumhuriyeti, günümüzde 103 milyonluk nüfusuyla Frankofon ülkelerinin en kalabalık ülkesidir. Fransa'nın Afrika'da yaptığı sömürgecilik dönemlerinde yoğun dil ve din baskıları nedeniyle Afrikalı Fransızca konuşan nüfus, Fransa'da yaşayan nüfustan daha kalabalıktır.

Belçika Krallığı, sömürgesi Ruanda'da tam 30 yıl önce, 1994 yılında tarihin gördüğü en kanlı soykırımlardan birinin yaşanmasına sebep olmuştur.

Belçikalılar tarafından 1950'lerde başlatılan reformlar demokratik siyasi kurumların büyümesini teşvik etti ancak bunları, Tutsi yönetimi için bir tehdit olarak gören Tutsi gelenekçileri tarafından dirençle karşılandı. ABD hükümet kaynaklarının da belirttiği gibi; Belçika ordusu tarafından teşvik edilen Hutu nüfusu, Kasım 1959'da bir isyana yol açtı ve Tutsi monarşisinin devrilmesi sağlandı. İki yıl sonra, Hutu Kurtuluş Hareketi Partisi (PARMEHUTU), BM tarafından denetlenen bir referandumda ezici bir zafer kazandı.

1959 isyanı ve sonrasında 160.000'den fazla Tutsi komşu ülkelere kaçtı. Eylül 1961 seçimleri sonucunda kurulan PARMEHUTU hükümetine 1 Ocak 1962'de Belçika tarafından iç özerklik verildi. Haziran 1962'de BM Genel Kurulu kararı Belçika'nın vesayetini sonlandırdı ve Ruanda'ya (ve Burundi'ye) 1 Temmuz 1962'de tam bağımsızlık tanıdı (URL-11).

Belçika, bu topraklardan çekildikten sonra olaylar giderek arttı. Nisan ile Temmuz 1994 arasında, benzeri görülmemiş bir hızla gerçekleşen soykırım, örgütlü milis grupların 800.000 kadar Tutsi ve ılımlı Hutu'nun ölümüne yol açmıştır. Yerel yetkililer ve hükümet destekli radyo, sıradan vatandaşları bile komşularını öldürmeye çağırdı. Hutu liderliğindeki hükümet kuvvetleri ve milisler Ruanda'da 100 günde 800 bin kişiyi vahşi bir şekilde öldürdü. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) verilerine göre öldürülenlerden 300 bini çocuktur.

4.13. Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin Üyeliği

Fransız kültürü ve Fransızca konuşan ülkelerle uzun süreli bir ilişki içinde olan Yunanistan, 27.11.2004 tarihinde, Uluslararası Frankofoni Örgütü'nün tam üyesi oldu. Kültürel ve dilsel çeşitliliğin teşviki ve uluslararası iletişim ve düşüncenin bir aracı olarak Fransızcanın teşviki Yunanistan için bir öncelik olarak değerlendirilmiştir. Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti ise 6 Ekim 2024 tarihinde Uluslararası Frankofoni Örgütü'nün üyeleri arasına katılmıştır (URL-6)

Yunanistan ve GKRY'nin Fransız diliyle kültürel etkileşimi İngilizceye göre daha azdır. Türkiye düşmanlığı yapan Ermeni Diasporası Fransa'da çok güçlüdür. Türkiye'ye karşı

işbirliği yapmak amacıyla ortak çalışmanın, siyasi avantaj sağlayacağı düşüncesiyle üye oldukları düşünülebilir.

4.14. Ermenistan ve Frankofon Ülkeler ilişkisi

Ermenistan, 2008 yılında kuruluşu ortak üye olarak katıldı ve daha sonra Francophonie'nin tam üyesi oldu. Ermenistan'ın Francophonie'ye katılımı, yakın coğrafi bölgesinin ötesinde uluslararası ilişkileri ve kültürel alışverişleri teşvik etme çabasının bir parçasıdır. Ermenistan'da Fransızca yaygın olarak konuşulmasa da ülke, Fransız dilini ve kültürünü tanıtmaya güçlü bir bağlılık göstermiştir. Ermenistan, Fransızca konuşan ulusların liderlerini siyasi, kültürel ve ekonomik iş birliğini görüşmek üzere bir araya getiren 2018'deki Francophonie Zirvesi de dahil olmak üzere önemli Francophonie etkinliklerine ev sahipliği yapmıştır. Bu katılım, ağırlıklı olarak Fransızca konuşulan bir ülke olmamasına rağmen Ermenistan'ın Francophonie'nin değerlerine ve hedeflerine olan bağlılığını vurgulamaktadır.

Fransızca konuşan ülkeleri kapsayan çok sporlu ve kültürel bir etkinlik olan Frankofoni Oyunları'nın ev sahipliğini 2023'te Ermenistan yapmıştır (URL-9).

5. İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth)

İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth), ortak bir anlayışla bağlanmış bir örgüt olmayıp, daha çok ortak değerler, tarih ve gönüllü işbirliği temelinde bir araya gelen bir topluluktur. Bu ülkeler, geçmişte Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası olan veya Birleşik Krallıkla tarihi, kültürel bağları bulunan ülkelerden oluşur. Commonwealth üyeleri,

ortak tarih ve değerleri paylaşarak, karşılıklı işbirliği ve dayanışma içinde hareket etmeyi taahhüt ederler (Hasgüler ve Mehmet, 2015).

Merkezi Londra’da olduğu ve İngiliz İmparatorluğu’nun kalıntıları üzerine kurulduğu için Avrupa örgütleri arasına alınmıştır. Aslında üyelerinin büyük çoğunluğu Üçüncü Dünya’da bulunmaktadır. Bu örgüt eski İngiliz İmparatorluğu’nun tasfiyesinden sonraki aşama olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu örgütün 80 civarında hükümetler arası ve hükümetler dışı olmak üzere ortak çalıştığı yapılar ve programlar vardır. Commonwealth’in örgütlenme altyapısını 1840’ta Kanada’nın kendi kendine yönetim girişimine götürmek mümkündür. Bu aşamadan sonra 1867’de Britanya, Kuzey Amerika Yasası’yla Kanada’ya dört eyaletten oluşan bir tür konfederasyon modeliyle dominyon statüsü vermiştir. Bu yaklaşım aslında içerde özerk, dışişlerinde bağımlılığı ifade eden bir model daha sonra İngiltere özerklik kazanan sömürgeleri için de uygulamaya başlamıştır. Kanada’nın ardından Birinci Dünya Savaşı öncesinde sırasıyla Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği’ne de bu statü verilmişti. 1926’da Birleşik Krallık ve bu dört dominyonla düzenlenen İmparatorluk Konferansı’nda bu dört ülke özerk toplumlar olarak tanımlanmıştı. Ancak en önemlisi 1931 tarihli Westminster Statüsü ile dominyonlara hukuki bir nitelik kazandırılmış olup, böylece British Commonwealth of Nations resmen kurulmuştu. Commonwealth’de bir başka dönüm noktası da 1945 sonrasında sömürgelerin tasfiyesi süreciyle yaşananlar olmuştu. 1949’da Londra’da yapılan Hükümet Başkanları Konferansı’nda, Hindistan’ın talebi üzerine, farklı konular da tartışılmış ve örgütün adından “British” kelimesi çıkartılmıştı; ancak İngiliz tacıyla bağlılık ve Kral’ı/Kraliçe’yi birliğin başı olarak görmek devam etmiştir.

Commonwealth’in 54 üyesinden; 33’ü cumhuriyet ve 21’i de monarşi ile yönetilmektedir.

5.1. Commonwealth Üye Ülkeleri

Afrika Ülkeleri: Botsvana, Kamerun, Gabon, Gambiya, Gana, Kenya, Esvatini Krallığı, Lesoto, Malawi, Mauritius, Mozambik, Namibiya, Nijerya, Ruanda, Seyşeller, Sierra Leone, Güney Afrika Cumhuriyeti, Togo, Uganda, Birleşik Tanzania Cumhuriyeti, Zambiya.

Asya Ülkeleri: Bangladeş, Brunei Sultanlığı, Hindistan, Malezya, Maldivler, Pakistan, Singapur, Sri Lanka, Karayipler.

Amerika Kıtası: Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Barbados, Belize, Kanada, Dominik, Grenada, Guyana, Jamaika, Aziz Lucia, St Kitts ve Nevis, St. Vincent ve Grenadinler, Trinidad ve Tobago.

Avrupa Ülkeleri: Kıbrıs, Malta, Birleşik Krallık.

Pasifik Ülkeleri: Avustralya, Fiji, Kiribati, Nauru, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Samoa, Solomon Adaları, Tonga, Tuvalu, Vanuatu.

5.2. Commonwealth’in Temel İlkeleri ve Belge

Commonwealth’i bağlayan birincil metin, bir tür anayasası olarak kabul edilen Commonwealth İlkeleri Belgesi’dir. Bu ilkeler, 1971’de Singapur’da kabul edilen Singapur Deklarasyonu ve 1991’de güncellenen Hare Deklarasyonu ile belirlenmiştir. Bu deklarasyonlarda, Commonwealth ülkelerinin temel değerleri ve hedefleri yer alır: Demokrasi ve İnsan Hakları: Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü koruma taahhüdü.

Barış ve Güvenlik: Uluslararası barışı koruma ve güvenliği sağlama çabaları. Ekonomik Kalkınma ve Eşitlik: Sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi destekleme ve eşitsizlikleri azaltma hedefi. Sosyal Gelişim: Eğitim, sağlık, çevre koruma ve gençlere destek gibi sosyal kalkınma konularında işbirliği.

5.3. Üyelik Şartları ve Commonwealth'ten Çıkma

Commonwealth'e üyelik, bir ülkenin gönüllü kararıyla gerçekleşir ve herhangi bir bağlayıcı zorunluluk bulunmamaktadır. Ancak, üyelerden demokrasi ve insan haklarına saygı göstermeleri beklenir. Bu ülkelere uymayan ülkelerin üyeliği askıya alınabilir veya çıkarılabilir.

5.4. Commonwealth'in İşleyişi

Commonwealth, devletler arası bir örgüt olarak değil, bir topluluk olarak çalışır. Yani, herhangi bir bağlayıcı antlaşmaya dayanmadığı için, kararlar zorunlu kılınmaz. Ancak ülkeler, düzenli olarak Commonwealth Zirvesi'nde (CHOGM) bir araya gelir ve karşılıklı anlaşmalarla işbirliğini sürdürürler. Bağımsızlıklarına saygı duyan bir yapı olması nedeniyle, ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda serbestçe hareket edebilir.

5.5. Commonwealth'in Başlıca Yapıları

Commonwealth Sekreterliği: Londra'da bulunan bu merkez, üye ülkeler arasında işbirliğini koordine eden idari organdır.

Commonwealth Devlet Başkanları Zirvesi (CHOGM): İki yılda bir düzenlenen bu zirvede, üye ülkeler liderleri bir araya gelir ve güncel konuları tartışır.

Gençlik, Eğitim ve Kadın Hakları Programları: Ülkeler arası sosyal kalkınmayı destekleyen projeler ve burs programları.

Commonwealth'in üye ülkelere etkisi; Oyunları, ticaret ortaklıkları, eğitim ve sağlık gibi alanlardaki iş birliği girişimleri gibi girişimler aracılığıyla hissedilmektedir. Ekonomik olarak, Commonwealth içindeki ticaretin, özellikle daha küçük veya gelişmekte olan üye devletler için avantajlı olan ortak diller ve hukuk sistemleri nedeniyle ortalama %19 daha ucuz olduğu gözlemlenmiştir. Ancak, örgüt üyelerinin çeşitli siyasi ve ekonomik gerçeklikleri de dahil olmak üzere, bazen insan hakları ve yönetim gibi konularda farklı bakış açılarına yol açan zorluklarla karşı karşıya kalınmaktadır.

Commonwealth ülkeleri, ortak bir tarihsel miras ve kültürel bağa sahip olan çok çeşitli ülkelerden oluşan bir topluluktur. Bu ülkeler arasındaki ilişkiler, ekonomik, siyasi ve kültürel birçok farklı boyutu içerir.

5.6. Commonwealth Ülkelerinin Ekonomik İlişkileri

- Ticaret: Commonwealth ülkeleri arasında önemli bir ticaret hacmi bulunmaktadır. Özellikle İngiliz Milletler Topluluğu'nun eski kolonileri olan ülkeler arasında tarihi ve kültürel bağlar nedeniyle ticaret ilişkileri daha güçlüdür.
- Yatırım: Commonwealth ülkeleri birbirlerine önemli miktarda doğrudan yabancı yatırım yapmaktadırlar. Bu yatırımlar, genellikle enerji, madencilik, finans ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmaktadır.
- Ekonomik İşbirliği: Commonwealth ülkeleri, ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve ortak sorunlara çözüm bulmak amacıyla çeşitli ekonomik işbirliği mekanizmaları geliştirmişlerdir. Bu mekanizmalar arasında

serbest ticaret anlaşmaları, ortak yatırım projeleri ve teknik yardım programları sayılabilir.

- Ortak Para Birimi: Bazı Commonwealth ülkeleri, ortak para birimi kullanarak ekonomik entegrasyonlarını güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Örneğin, Doğu Karayip doları gibi bölgesel para birimleri bu ülkeler arasında kullanılmaktadır.

5.7. Commonwealth Ülkelerinin Siyasi Yapısı

- Çeşitlilik: Commonwealth ülkelerinin siyasi yapıları oldukça çeşitlidir. Bazı ülkeler monarşiyle yönetilirken, bazıları cumhuriyet olarak organize olmuştur.
- Westminster Sistemi: Birçok Commonwealth ülkesi, İngiliz siyasi sisteminden etkilenen Westminster sistemi adı verilen bir parlamenter sistemi benimsemiştir. Bu sistemde, yasama, yürütme ve yargı güçleri birbirinden ayrılır.
- Çok Partili Sistem: Çoğu Commonwealth ülkesinde çok partili bir siyasi sistem bulunmaktadır. Bu sistem, siyasi rekabetin artmasına ve demokratik süreçlerin güçlenmesine katkı sağlar.
- İnsan Hakları: Commonwealth ülkeleri, insan haklarına saygı göstermeyi taahhüt ederler. Ancak, bazı ülkelerde insan hakları ihlalleri yaşanmaktadır.

5.8. Commonwealth Ülkelerinin Kültürel Etkileşimleri

- Ortak Değerler: Commonwealth ülkelerini bir araya getiren en önemli bağlardan biri, ortak değerlerdir. Bu değerler arasında demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve çokkültürlülük sayılabilir.
- Eğitim İşbirliği: Commonwealth ülkeleri arasında eğitim alanında önemli bir

işbirliği bulunmaktadır. Öğrenci değişim programları, ortak araştırma projeleri ve burs imkanları sayesinde kültürel etkileşimler artmaktadır.

- Kültürel Etkinlikler: Commonwealth ülkeleri, ortak kültürel etkinlikler düzenleyerek kültürel bağlarını güçlendirmektedir. Bu etkinlikler arasında müzik festivalleri, sanat sergileri ve edebiyat yarışmaları sayılabilir.
- İngilizce Dilinin Etkisi: İngilizce, Commonwealth ülkelerinde yaygın olarak kullanılan bir dildir. Bu durum, ülkeler arasındaki iletişimi kolaylaştırmakta ve kültürel etkileşimi artırmaktadır.

5.9. Kanada'nın ve Güney Kıbrıs Rum Kesiminin Commonwealth Üyesi Olması

Kanada, 1867'de bağımsızlığını kazandıktan sonra, Britanya İmparatorluğu'ndan gelen mirası nedeniyle Commonwealth'in bir parçası olarak kaldı. Commonwealth üyeliği Kanada'ya, demokrasi, insan hakları ve ekonomik kalkınma gibi konularda diğer üye ülkelerle işbirliği yapma imkânı sunar. Örneğin, Commonwealth Zirveleri (CHOGM) Kanada'ya uluslararası meselelerde söz sahibi olma fırsatı verir ve İngilizce konuşan dünyayla güçlü bağlarını sürdürür.

Kanada'nın özellikle Quebec bölgesinde yoğunlaşmış bir Frankofon nüfusu vardır. Quebec'te Fransızca resmi dil olarak kabul edilir ve ülkenin birçok alanında Fransızca konuşan topluluklar bulunur. Kanada, 1970'lerde kurulan Uluslararası Frankofoni Örgütü'ne (OIF) üye olmuştur ve Fransızca konuşan topluluklar için kültürel işbirliği, eğitim ve diplomatik destek sağlar. Bu üyelik, Kanada'nın Frankofon ülkelerle güçlü kültürel ve diplomatik bağlar kurmasına yardımcı olur.

5.10. İki Kimliğin Dengelemesi

Kanada, federal bir ülke olarak hem İngilizce hem de Fransızca'yı resmi diller olarak kabul ederek bu iki topluluğun değerlerini dengelemektedir. Bu durum, Kanada'nın hem Commonwealth zirvelerine hem de Frankofoni toplantılarına aktif katılım göstererek, iki kültürden de yararlanmasını sağlar. Örneğin, Kanada, Frankofoni etkinliklerine ev sahipliği yapmış, aynı zamanda Commonwealth'in değerlerine bağlı kalarak diğer üye ülkelerle ekonomik ve siyasi işbirliğini sürdürmüştür.

Kanada hem Commonwealth hem de Frankofon topluluklarına üye olarak bu iki farklı uluslararası kimliği dengelemeyi başarmıştır. Bu durum, Kanada'nın tarihsel, kültürel ve dilsel çeşitliliğinden kaynaklanır. Kanada, İngiliz ve Fransız sömürge mirasına sahip olduğu için, her iki dilin ve kültürün etkileri ülkenin yapı taşlarından biridir.

Milletler Topluluğu ve Kalkınma Ofisi'nde Siyasi Genel Müdür olarak görevli olan Richard Moore yazdığı blogunda: İrlanda kökenli bir Birleşik Krallık Bakanı olarak, Britanya İmparatorluk geçmişinde zulüm ve istismar olduğunu ifade etmiştir. Birleşik Krallık uygulamalarının çok da insancıl olmadığını belirtmiştir. Geçmişte sömürgeleşmemiş ülkeler de Milletler Topluluğu'na katılabilmektedir. Son katılan iki üye; Ruanda ve Mozambik geçmişte Birleşik Krallık sömürgesi olmayan ülkelerdir (URL-12).

Birleşik Krallık'ın Türkiye Büyükelçisi (2014–2017), 2017-2020 arasında İngiliz Milletler Topluluğu ve Kalkınma Ofisi'nde Siyasi Genel Müdür olan Richard Moore, Ekim 2020 tarihinden itibaren Birleşik Krallık istihbarat teşkilatı MI6'in başında bulunmaktadır.

5.11. Commonwealth Ülkeleri Açısından Uluslararası Ticaret Avantajları

Uluslararası ticaret, Commonwealth'in altı gelişmiş ekonomisi ve 50 gelişmekte olan ülkede kapsayıcı, sürdürülebilir ve dayanıklı ekonomiler ve toplumlar inşa etmek için güçlü bir araçtır. Toplam nüfus yaklaşık 2,7 milyardır. Ticaret, yatırım ve finans, özellikle yoksulluğun azaltılması, gıda güvenliği, cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme gibi alanlarda Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini gerçekleştirmek için vazgeçilmezdir (URL-4).

Commonwealth 2024 Yılı Ticaret Raporu; Commonwealth üyesi olmanın daha fazla tarımsal gıda ticaretini de desteklediğine dair yeni kanıtlar sunmaktadır. Commonwealth üyeliği, üye olmayan ülkelere kıyasla üye ülkeler arasındaki gıda ticaretinde ortalama %22'lik bir artışa yol açmaktadır. Bu etki, gıda güvenliği için olmazsa olmaz olan meyve ve sebze, tahıl ve balık ürünlerinin ihracatı anlamında çok önemlidir. Commonwealth'in gıda ticaretindeki bu olumlu etki, aralarında ikili veya bölgesel serbest ticaret anlaşması olan Commonwealth ülkeleri için %33'e çıkmaktadır.

Gıda üretimi, işleme yetenekleri ve tedarik zinciri boyunca katma değere yönelik artan yerel ve uluslararası yatırımlar organizasyon bünyesinde yapılmaktadır. Buna Commonwealth'in büyük, dinamik ve girişimci diasporasından yararlanmak da dahildir. Ülkeler, dijitalleştirme yoluyla aralarındaki uluslararası ticareti kolaylaştırmayı modernize edebilirken, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin gıda için teknik, sıhhi ve bitki sağlığı gerekliliklerine uyma yetenekleri güçlendirilmektedir. Ticaret için her türlü destek;

üretim ve tedarik kapasitelerini oluşturma-
da ve tedarik zincirleri için lojistik altyapısını
yükseltmede kullanılmaktadır. Sürdürülebilir
tarımsal gıda sistemlerine doğru ilerlemek için
gıda kaybı ve israfının azaltılmasına öncelik
verilmesi ve döngüsel ekonomi prensipleri de
benimsenmektedir (URL-5).

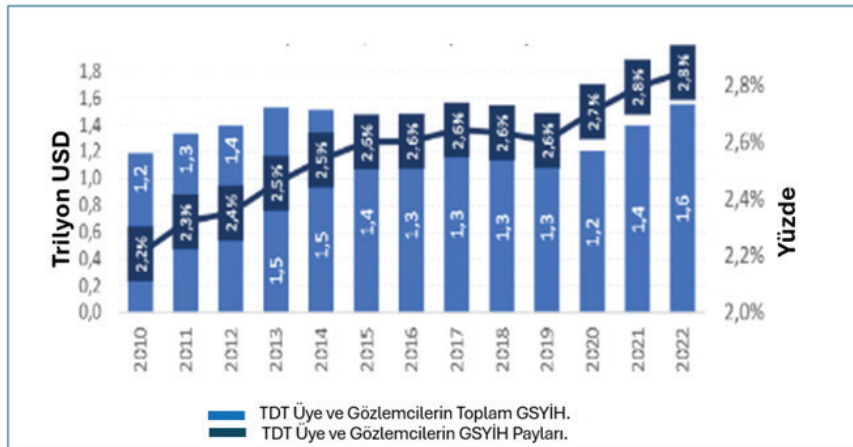
6. Türk Devletleri Teşkilatı

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), 3 Ekim
2009'da Nahçıvan Anlaşması ile "Türk Dili
Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" adıyla
kurulmuş, 12 Kasım 2021'de "Türk Dev-
letleri Teşkilatı" adını alarak kapsamını
genişletmiştir. Merkezi İstanbul'da bulunan
ve Kubanıçbek Ömüraliyev'in genel sekreter-
liğini yürüttüğü TDT, Türkiye, Azerbaycan,
Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dan
oluşan üye ülkeler ile Macaristan, Türkmenistan
ve KKTC gibi gözlemcilerden oluşmaktadır.
Türk dünyasının ortak tarih, dil ve kültür
mirası çerçevesinde işbirliğini güçlendirmeyi
hedefleyen teşkilat, eğitim, ekonomi, ulaştır-
ma ve enerji gibi alanlarda projelerle bölge-
sel entegrasyonu sağlamayı amaçlamakta,
uluslararası alanda Türk devletlerinin ortak
sesi olarak hareket etmektedir.³

Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirveleri süreci,
Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ort-
tak dil konuşan ülkeler Türkiye ile Güney
Kafkasya'da Azerbaycan; Orta Asya'da
Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve
Kırgızistan'ın katılımıyla bir platform olarak
başlamıştır. 1992 yılında Türkiye'nin girişi-
miyle başlayan bu süreç kapsamında bugüne
kadar on "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet
Başkanları Zirvesi" gerçekleştirilmiştir (URL-
15).

Şekil 1'de görüldüğü gibi, TDT Ülkelerinin
Toplam GSYİH 2022 yılı itibariyle
Toplam GSYİH miktarı 1,6 Trilyon ABD
doları olmuştur. 2020 ve 2021 yıllarındaki
etkin olan Pandemiye rağmen Türkmenistan
hariç diğer TDT Devletleri süratle büyümeye
geçmiştir. Ancak küresel ticaretin yavaşla-
masından hepsi belli oranlarda etkilenmiştir.
Dünya Toplam GSYİH'sının %2,8'ini
gerçekleştirdikleri, Şekil 1'de, üstteki koyu
renkli değerden anlaşılmaktadır. Bu değer-
lere Gözlemci Statüsündeki ülkeler ve Kuzey
Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) değerleri
dahildir. KKTC değerleri, KKTC Merkez
Bankası verileri alınarak Turcic Academy
tarafından hazırlanmıştır (URL-13).

Şekil 1: TDT Ülkelerinin Toplam GSYİH ve Dünya Ticaret Payı (%)⁴

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Gelişim Göstergeleri; IMF (2023)

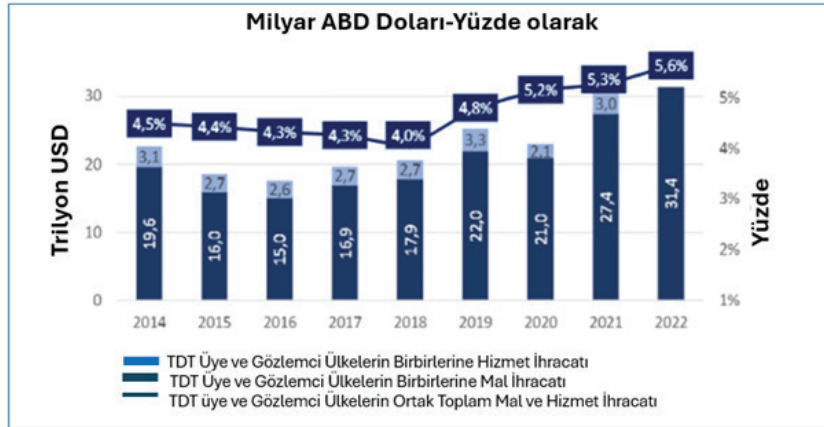
³ Detaylı bilgi için [\[www.turkicstates.org\]](http://www.turkicstates.org)(<http://www.turkicstates.org>) adresi ziyaret edilebilir.

⁴ Not: Satın Alma Gücü Paritesine Göredir. KKTC Merkez Bankası verileri de dahil edilmiştir.

Şekil 2'deki Son yıllarda TDT ülkeleri arasında Uluslararası ticaret bağlamında, ekonomik ilişkilerin kuvvetlendirilmesi isteğinin artmış olduğu görülmektedir. Grup içi birbirine bağlı ve uyumlu bir ekonomik alan yaratarak yapılan ticaret, ekonomik entegrasyonun gelişmesini teşvik eder. Yatırımların artmasını sağlayarak, turizm ve kültürel değişimi destekleyerek ekonomik kalkınmaya katkı sağlar. Dış pazarlara bağımlılık azalır. Ve ticaret ortaklıklarını çeşitlendirebilirler.

Ayrıca grup içi ticaret rekabeti, inovasyonu teşvik ederek daha kaliteli ürün ve hizmetlerin ortaya konmasına yol açabilir. Birbirlerine toplam mal ihracatının 2022 yılında 31,4 milyar dolar olduğu görülmüştür. TDT ülkeleri %5,6 oranında birbirlerine mal satarken, kalan %94,4 oranındaki malların satışı diğer ülkelere yapılmıştır. Ayrıca birbirlerine yaptıkları Hizmet İhracatının 3 milyar doların biraz fazla olacak şekilde, nispeten sembolik bir değer olarak kalmaya devam ettiği görülmektedir.

Şekil 2: TDT Ülkeleri arasında Mal ve Hizmet İhracatı ⁵

Kaynak: IMF Mal ve Hizmet İhracat Direktifleri (2022). Dünya Ekonomik Outlook- Nisan 2023

6.1. Ekonomik Katkıları

- **Ticari İlişkiler:** Türkçe konuşan ülkelerle Türkiye arasında önemli bir ticaret hacmi bulunmaktadır. Özellikle Türkistan'daki Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında, enerji, inşaat ve gıda gibi sektörlerde yoğun ticaret ilişkileri mevcuttur. Bu ülkeler, Türkiye'nin ihracat pazarları ve ithalat kaynakları açısından önemli bir yere sahiptir. TDT Devletleri arasında Uluslararası Ticaretin geliştirilmesi; üretimde ölçek ekonomisinin getireceği yüksek hacimli üretimlerle, maliyetlerin rekabet edebilir fiyat seviyesine getirilebilmesi potansiyeli bulunmaktadır.

- **Ekonomik İşbirliği ve Ticaret:** Türkistan'daki Türk Devletleri gibi Türkçe konuşan ülkelerin Türkiye ile olan ticari ilişkilerinde sağlanacak kazanımlar.

- **Yatırımlar:** TDT ülkelerden Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, özellikle enerji ve finans sektörlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu yatırımlar, Türkiye ekonomisine önemli miktarda döviz girdisi sağlamakta ve istihdam yaratmaktadır.

⁵ Not: KKTC Hizmet İhracat Verileri Hariçtir. (URL-13)

- **Turizm:** Türkiye, Türkçe konuşan ülkelerden gelen turistler için popüler bir destinasyondur. Özellikle Türkistan'daki Türk Cumhuriyetleri'nden Türkiye'ye gelen turist sayısı her geçen yıl artmaktadır. Turizm sektörü, Türkiye'ye döviz girdisi sağlamanın yanı sıra istihdam yaratmakta ve hizmet sektörünün gelişmesine katkı sağlamaktadır.
- **Eğitim ve Akademik İşbirlikleri:** Türkiye'nin Türkçe konuşan ülkelerden gelen öğrencilere sunduğu eğitim fırsatları ve bu ülkelerle akademik alandaki işbirlikleri.
- **Enerji ve Doğal Kaynaklar Alanında İşbirliği:** Özellikle Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının Türkiye'ye aktarımı konusunda sağlanacak stratejik işbirlikleri (Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı gibi).

6.2. Kültürel Katkıları

- **Kültürel Değişim:** Türkçe konuşan milletler arasındaki kültürel etkileşim, Türkiye'nin kültürel zenginliğini artırmaya devam edecektir.
- **Dil ve Edebiyat:** Türkçe konuşan milletlerin edebiyat eserleri, daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından takip edilme imkânı bulacaktır. Uluslararası Kitap Fuarlarının bu konuda destekleyici etkileri olacaktır. Bu durum, Türk edebiyatına da yeni ufuklar açarak, kültürel etkileşimi güçlendirmeye devam edecektir.
- **Tarih ve Kimlik:** Ortak bir tarih ve kültürel mirasa sahip olan TDT ülkeleri, Türkiye'nin milli kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Türk dünyası ile olan ilişkiler, Türkiye'nin kendi kimliğini daha iyi anlamasına da yardımcı olmaktadır.

6.3. Siyasi Katkıları

- **İşbirliği Platformları:** Türk Konseyi gibi uluslararası platformlar, Türkçe konuşan

ülkeler arasında siyasi işbirliğini güçlendirmektedir. Bu platformlar aracılığıyla ortak sorunlara çözüm aranmakta, ekonomik ilişkiler geliştirilmekte ve kültürel etkileşimler artırılmaktadır.

- **Bölgesel İşbirliği:** Türkçe konuşan ülkeler, Türkistan'da barış ve istikrarın sağlanması için birlikte çalışmaktadır. Bu ülkeler arasındaki işbirliği, bölgesel güvenliğin güçlenmesine ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılmasına katkı sağlamaktadır.

Türkçe'nin farklı lehçe ve vurgularının kullanımının, ortak alfabe kullanımının öğretilmesinin yaygınlaştırılması, dilin zenginliğinin öğrenilmesi ve paylaşılması açısından faydalı olacaktır. Kültürel değişim programlarının düzenlenmesi, Sinema, TV dizileri gibi sosyal içerikli yayınların artırılması birbirimizi daha yakından tanımamızı sağlayacaktır.

7. Yeni Bir Bakış Açısı: Türkçe Konuşan Milletler Örgütü

Frankofoni Organizasyonu Türk Dünyasına Model olabilir mi sorusuna cevap arayan Aktaş H. ve İpek C.D., 2014 yılında yaptıkları çalışmada: Öncelikle kurulan Türk Konseyi'nin çatısı altına TİKA, TRT Avaz, Türk Dünyası Belediyeler Birliği gibi kurumların alınabileceğini, YÖK'ün öncülüğünde Türk Dünyası Üniversiteler Ajansının kurulabileceğini ve Senghor Üniversitesi'nin model alınarak Merkezi İstanbul'da olmak üzere her üye ülkede bir kampüsü olacak şekilde bir Uluğ Bey Üniversitesinin kurulabileceğini değerlendirmişlerdir. (Aktaş ve İpek, 2014: 45)

Türkiye Cumhuriyeti, sadece ülke hudutları içinde yaşayan 85 milyonluk Türk vatandaşlarının Cumhuriyeti değildir.

Aslında çok daha büyük, bir duygusal bağlılığa sahip insanları aynı hedefler doğrultusunda yönlendirme kabiliyeti olan, nerede yaşıyor olursa olsun, her şeyini kaybetse bile Türkiye'yi, bağrına sığınabileceği bir kale gibi, bir ana vatan gibi görmektedir.

Tarihsel etki açısından; yaygın olarak bilinen şekliyle Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan Hun Türkleri ve Oğuz Boyları olarak gelip Anadolu'ya yerleşmiş Türkler olarak değerlendirirsek, geniş bir coğrafyada derin bir etki söz konusudur. Bu tarihsel etki Avrupa'nın ortası Viyana'dan başlayıp Asya istikametine Moğolistan'ı aşip Atlas Okyanusuna kadar olan bölgede yoğunluklu olarak etkili olmuştur.

Ermenistan, Yunanistan ve GKRY, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı kullanabilecekleri her türlü fırsatı zorlamaktadırlar. Biz de özde Türk ve Türk Dünyası sevdalıları ortak bir hedef doğrultusunda bir araya getirmeye çalışmalıyız.

Günümüzde bağımsız olan 8 Türk ülkesi, yarı bağımsız olan bir çok Türk devleti bulunmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan, KKTC, Kırgızistan, Macaristan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan gibi ülkeler tam bağımsız ülkelerdir. Çin'e bağlı Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Şunhua Salar, Rusya'ya bağlı Altay Cumhuriyeti, Balkar, Çuvaşistan, Dağıstan, Hakasya, Karaçay, Tataristan, Tuva, Yakutistan ve Moldova'ya bağlı Gagavuzya.

Ayrıca başka ülkelerde bulunan devlet kurmamış, pek çok Türk topluluğu da bulunmaktadır. Bu Türk Toplulukları Halep'te, Musul'da, Kerkük'te, Ürdün'de, İran'ın kuzeyindeki Azerbaycan bölgesinde, Afganistan'da, Bulgaristan'da, Yunanistan'da, Almanya'da, Fransa'da, Hollanda'da, ABD'de,

Kuzey Afrika'nın çeşitli bölgelerinde Türk Toplulukları bulunmaktadır.

Kendilerini Türk Dünyasına yakın hissedilen ülkelerdeki topluluklar olarak; Pakistan, Hindistan, Bangladeş, Yemen, Arnavutluk, Bosna- Hersek, Hırvatistan ve çeşitli Afrika ülkeleri Türkçe Konuşan Milletler Topluluğuna üye olmak isteyeceklerdir.

İran, Rusya ve Çin gibi ülkelerle aramızda köklü bir bağ oluşturma ihtimali olan unsur Türkçe konuşan halklarıdır. Bu ülkelerle Türkçe temelinde ortak bağlarımızı geliştirebileceğimiz ekonomi ağırlıklı, sanat ve spor uygulamalı platformlar oluşturulabilir.

Sonuç

TDT Devletlerinin organizasyonel yapısı içinde, nispeten esnek kuralları olan, Türk Dili üzerinden iletişim kurulan Türkçe Konuşan Milletler Örgütü Organizasyonunun oluşturulması ve Açık Kapı Politikasıyla uygulanmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. TDT üyelerinin de tarihsel bağlantıları olan, ama yurtlarından sürülmüş dost milletlerle karşılıklı diyalogunun bu doğrultuda geliştirebilecekleri değerlendirilmektedir. Yüzlerce yıllık gelenek göreneklere bağlı dostlarıyla da irtibat sağlanacağı göz önüne alınırsa, Türkçe Konuşan Milletler Organizasyonunun çok geniş alanlarda başarılı işler yapması mümkün olacaktır.

İlişkiler; esas olarak Türkçe dil temeli üzerine kurulduğu takdirde, yeni açılımların söz konusu olacağı değerlendirilmektedir. Son olarak; Büyük Türkçü İsmail Gaspıralı ile bütünleşen sloganı: "Dilde, fikirde, işte birlik!" diyerek kardeşlerimizle, dostlarımızla karşılıklı güven ve kazan-kazan prensibiyle çalışmalarımıza aralıksız devam etmeliyiz.

Kaynakça

- A. A. 2024 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransa-33-yil-aradan-sonra-frankofon-zirve-si-liderlerini-agirliyor/3351732> Erişim Tarihi: 18.11 2024.
- Aktaş, H. ve İpek C. D. 2014. *Frankofoni Türk dünyası için bir model olabilir mi? Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyonu*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Asiapacific, 2024. <https://asiapacificcurriculum.ca/learning-module/opium-wars-china> Erişim Tarihi: 18.11 2024.
- Çağırın, M.E. 2013. *Uluslararası Örgütler*. Ankara Turhan Kitabevi.
- Ertürk E. (1993). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Hasgüler, M., Mehmet B. U. 2015. “İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth)”. *Devletlerarası ve Hükümetler-Dışı Uluslararası Örgütler*. Çev. Mehmet Hasgüler ve Mehmet B. U. udağ. Ankara: Alfa Yayıncılık.
- Tekin, Ü. E. 2017. “Ekonomik Entegrasyonların Uluslararası Ticarete Etkileri”. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 4 (12): 1172-1185.
- Ticaret.gov.tr.2024. <https://ticaret.gov.tr/data/5ef9d7c813b87640180841f3/D.Kongo%20%C3%9C1ke%20Profili%202024.pdf> Erişim Tarihi: 18.11. 2024.
- Türk Konseyi- Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa> 2024. Erişim Tarihi: 11.11 2024.
- URL-1:<https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/economic-diplomacy-foreign-trade/news/2024/article/the-statistics-department-of-the-french-customs-service-has-announced-france-s>
- URL-2:<https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/economic-diplomacy-foreign-trade/promoting-france-s-attractiveness/france-reliance-recovery-plan-building-the-france-of-2030/>
- URL-3: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/economic-diplomacy-foreign-trade/>
- URL-4:<https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/francophonny-and-the-french-language/news/article/francophonie-19th-francophonie-summit-in-france-focusing-on-creativity>
- URL-5: <https://thecommonwealth.org/our-member-countries> Erişim Tarihi: 18.11 2024.
- URL-6:<https://www.mfa.gr/missionsabroad/en/permanent-mission-geneva/other-organizations/francophonie.html#:~:text=Greece%20has%20longstanding%20strong%20historical,04.> Erişim Tarihi: 20.11. 2024
- URL-7: <https://www.jeux.francophonie.org/jeux>
- URL-8: <https://www.francophonie.org/une-histoire-de-la-francophonie-23> Erişim Tarihi: 17.11. 2024.
- URL-9: <https://www.francophonie.org/jeux-de-la-francophonie-la-rdc-passe-le-relais-larmenie-3274> Erişim Tarihi: 17.11. 2024.
- URL-10: <https://www.francophonie.org/node/99> Erişim Tarihi: 17.11. 2024.
- URL-11: <https://2009-017.state.gov/outofdate/bgn/rwanda/87700.htm> Erişim Tarihi: 18.11 2024.
- URL-12: <https://blogs.fcdo.gov.uk/richard-moore/2017/03/13> Erişim Tarihi: 19.11. 2024
- URL-13:<https://turkicacademy.org/izdaniya/kniga/report-turkic-economies-digital-trade-and-investment-2023> Erişim Tarihi: 18.11 2024.
- URL-14: <https://unitingtocombatntds.org/en/get-involved/events/19th-francophonie-summit/>
- Uyar, S. (2000). “GB’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”. *Dış Ticaret Dergisi* 5 (17): 8

Avrupa Gravyer Peynirine Alternatif Coğrafi İşaretli Kars Gravyer Peyniri ve Ekolojik Şartları

Murat FIÇICI *

Sefa ÇELEBİ **

Evren AVŞAR ***

Özet

Bu çalışmanın amacı 1877’de Ardahan Kars bölgesinin Ruslara savaş tazminatı olarak verilmesinden sonra Rusların ekonomik kalkınma planları arasında bulunan gravyer peyniri üretimini başlatması ile günümüze kadar gelmiş ve kültürel bir miras olarak değer gören bu peynirin coğrafyamız ile olan ilişkisi ve üretimi için bölgede aranılan şartların incelenmesi aynı zamanda neden bu bölgenin seçilmiş olduğuna dikkat çekmektir. Bölgede üretim için Rusların İsviçre’den getirttiği David Mozerin adlı kişinin belirlediği 3 üretim alanı tespit edilmiş ve bu bölgelerde arazi çalışmaları yapılmıştır. MGM (Meteoroloji Genel Müdürlüğü) tarafından bu bölgelerde bulunan istasyonlardan 30 yıllık rüzgâr verisi elde edilmiş, alınan veriler ile ArcGIS 10.5 programı üzerinde bölgenin yükselti, topografya ve rüzgâr yönlerini net bir şekilde gösteren haritalar oluşturulmuştur. Gravyer peyniri üretimi kapsamında dikkat edilen başlıklar rüzgâr, rakım, endemik bitkileri ve topografya olarak belirlenmiştir. MGM (Meteoroloji Genel Müdürlüğü) den alınan veriler ışığında rüzgâr yönlerinin peynir üretim alanlarının bulunduğu yerlerde kuzey-güney yönlü yıl boyunca hakim olduğu tespit edilmiş ve hakim döneminin peynir üretimi zamanına denk geldiği tespit edilmiştir. Üreticilerin peynir üretiminde rakım değerini en az 1800 m olarak belirlemesine dikkat çekilmiş ve bu rakım değerine bağlı olarak bölgede bulunan endemik bitki türlerinin süt kalitesi üzerine etkisi olduğu ve bunun peynir üretimi için önemli olduğu tespit edilmiş ve mandıralarında bu şartlara uygun şekilde bulunan yerlere kurulduğu gözlemlenmiştir. Eski zamanlardan bu yana ekonomik faaliyet kapsamında üretilen gravyer peyniri bölgede kültürel bir miras olarak ve yurtiçi- yurtdışı ticareti yapılan bir ürün olduğundan gerekli üretim şartları ve ekolojik ihtiyaçları incelenmiş ve çalışmada bu şartlara açıklık getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Gravyer Peyniri, Kültürel Miras, Hayvancılık*

Kars Gruyere Cheese with Geographical Indication as An Alternative to European Gruyere Cheese and Its Ecological Conditions

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship of the geography of our region with the production of Emmental cheese, which has been valued as a cultural heritage since the initiation

* Dr. Öğr. Üye., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0003-1508-7738, muratficcici@ardahan.edu.tr

** Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

*** Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

of its production by the Russians after the Ardahan-Kars region was given to the Russians as war indemnity in 1877, and to investigate the conditions sought in the region for its production, as well as to draw attention to why this region was selected. For production in the region, three production areas determined by a person named Davit Mozerin brought from Switzerland by the Russians have been identified, and field studies have been conducted in these areas. Wind data for 30 years from the stations in these regions were obtained by the MGM (Meteorology General Directorate), and maps clearly showing the elevation, topography, and wind directions of the region were created on the ArcGIS 10.5 program using the acquired data. Topics considered within the scope of Emmental cheese production are wind, altitude, endemic plants, and topography. Based on the data obtained from the MGM (Meteorology General Directorate), it has been determined that the prevailing wind directions are north-south throughout the year in the locations of cheese production areas, and it has been determined that the dominant period coincides with the cheese production time. Attention has been drawn to the fact that producers determine the altitude value for cheese production as a minimum of 1800 m, and it has been observed that dairies are established in places suitable for these conditions, considering that the endemic plant species in the region have an effect on milk quality and are important for cheese production. Since Emmental cheese has been produced as a cultural heritage in the region as an economic activity since ancient times and is a product traded domestically and internationally, necessary production conditions and ecological requirements have been examined, and clarity has been provided on these conditions in the study.

Keywords: *Gruyere Cheese, Cultural Heritage, Livestock*

Giriş

Ülkemizde bazı üretim faaliyetlerinin bölgelerin iklim ve coğrafyasına uygunlukları ile oluşturulabildiğini ve ne yazık ki zamanla bu üretimlerin ekonomik sıkıntılardan dolayı durma noktasına geldiğini veya üretimlerinin çok fazla azaldığı görülmüştür. Ele alınan konu Kars-Ardahan bölgesinde gravyer peynirinin coğrafyamız ile olan ilişki ve ihtiyaçlarını göstererek zamanla kültürel mirasımız olmuş ve kalkınma planı olarak bölgenin şartlarına uygun üretimlerden bir tanesi olduğuna dikkat çekmek ve bu değerimizin kaybolmasını engellemek düşünülmektedir. Birçok peynir üretiminin bulunduğu bu bölge günümüzde kaşar peyniri üretimi başta olmak üzere birçok peynir çeşidinin üretimine ev sahipliği yapmaktadır. Bölgede bulunan yaklaşık 104 endemik tür ve

bölgenin genel geçim kaynağının hayvancılık olması bu üretimi desteklemekte ve ülkemizin peynir üretimi ve hayvancılık faaliyetlerinde önemli rol aldığı yerlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski kaşar, taze kaşar, gravyer, tulum, çeçil peyniri vb. birçok peynir çeşidine sahip olan bu bölge ülkemizde de peynir sektöründe birçok şehre hizmet vermekte ve ekonomiye değer katmaktadır.

Bu peynir çeşitleri arasında Gravyer peyniri 1877 yılında Kars-Ardahan bölgesinin Ruslar tarafından alınmasından sonra bölgede bir ekonomik kalkınma planı olarak uygulanmış aynı zamanda bölgede yaşayan yerel halkın üretime teşvik ettirilerek bölge ile bütünleşme hedeflenmiş ancak sonradan bölgenin Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması ile günümüze

kadar hem ekonomik hem kültürel bir olgu olarak varlığını devam ettirmiştir. 1877 yılında alınan bu bölgenin gravyer peynirine uygunluğu tespit edilmiş ve David Mozerin adlı İsviçreli peynir üreticisi bölgeye davet edilmiştir. Bölgenin coğrafi şartları ve iklim özellikleri açısından uygun olduğu belirlenmiş ve gravyer peyniri üretimleri için tesis oluşturma işlemleri başlatılmıştır. Peynir üretimi kapsamında dikkat edilen başlıca hususlar topografik özellikler, rakım değeri, akarsu ve mera alanlarına yakınlık olarak sıralanabilmektedir. Bu başlıklar kapsamında 3 bölge tespit edilmiş ve mandıra kurulma kararı alınmıştır. Gravyer peyniri üretimi açısından uygunluğu saptanan bu bölgeler; Sulakyurt (Sarzep) 1.815 m, Büyüksütlüce (Harziyan) 2.300 m, Boğatepe (Zavod) 2.300 m rakımlarına sahip yerleşimlerdir.

Genel olarak arazi ve bölgenin iklimine bakıldığında kuzey tarafında Karadeniz iklim hakimiyetini kesen Şavşat Dağları bulunmakta ve bölgenin karasal iklim hakimiyetine girmesini sağlamaktadır. Mandıraların kurulduğu alanlarda endemik bitki çeşitliliği ve mera alanlarına yakınlıkları ile akarsulara yakınlık derecesi dikkat çekecek şekildedir. Bununla birlikte kuzey-güney rüzgarlarına egemen konumda olmak ve nem miktarının fazla olduğu alanların olmasıyla beraber peynirin coğrafi şartlarda nem, güneş ışığı ve rüzgarlara olan ihtiyacı da bu mimari yapıların şekli ile desteklenmektedir. Bu özellikler dikkate alındığında bölgede üretim yapabilmek için gerekli tüm şartların hazır olduğu sadece üretimi düşüren olgunun maliyetler olduğu gözlemlenmiş ve böyle bir kültürel mirasın ekonomimize destek olacak ürünlerin üretiminin daha fazla artması için çalışmalar yapılması gerektiği düşünülerek hareket edilmiştir.

Materyal ve Yöntem

Çalışma kapsamında ArcGIS 10.8 programı ile lokasyon ve yükselti haritaları oluşturulmuş, Ardahan Sulakyurt (Sarzep) yerleşimine ve Kars Boğatepe (Zavod) ile Kars peynir müzesine arazi çalışması yapılmış, Kars'ın Boğatepe (Zavod) köyünde bulunan Koçulu mandırasında üretim aşamaları gözlemlenmiş ve peynir ustaları ile görüşülmüş mandıra içerisinde peynirin üretim aşamaları fotoğraflanmış ve köyde eski zamanlarda kurulmuş ilk peynir müzesi ziyaret edilerek arazi çalışmaları yürütülmüştür.

1. Fiziki ve Ekolojik Ortam

Çalışma konusu kapsamında bölgenin fiziki ortamı ve peynirin ekolojik ihtiyaçları kapsamında çalışmalar yapılmış ve peynirin bölge ile olan ilişkisinde lokasyon, topografya, rakım, nem, rüzgâr ve endemik bitkilerin etkili olduğu gözlemlenmiştir.

2. Lokasyon

Bölge Türkiye'nin kuzeydoğu bölgesinde iki ili kapsamaktadır Ardahan 1.900 m ve Kars 1.768 m rakıma sahip oldukları tespit edilmiş ancak çalışma alanlarımız yani gravyer peynir üretim alanları 1.800 m rakımın altında bulunmamaktadır. Üretiminde bu rakım değeri ön planda tutulmaktadır. Sınır kapılarına yakınlıkları itibari ile birçok ticaretin geçiş noktası olarak kullanılması hem ülke içinde hem de yurtdışı ticaretinde kolaylık sağlamaktadır.

Çalışma sahasının kuzeydoğusunda Gürcistan ve Ermenistan ülkeleri ile sınır komşuluğu mevcutken çevresinde ise Ağrı, Erzurum ve Artvin illeri yer almaktadır.

Şekil 1. Çalışma alanını gösteren lokasyon haritası

Ardahan'da Gürcistan'a geçiş yapılabilen Türkgözü ve Aktaş sınır kapıları, Kars'ta ise Ermenistan'a geçilebilen Akkaya sınır kapılarıyla birlikte çalışma sahası toplamda 3 sınır kapısına sahip önemli bir jeopolitik konumda yer almaktadır.

Bu kapsamla bakıldığında bölgede üretilen ürünlerin yurt dışına ihraç edilme kolaylığı da gözlemlenmiştir.

3. Bölgenin Genel İklimi

Ardahan Kars bölgesi karasal iklime hakim bir bölgedir. Bu bölgede Karadeniz ikliminin etkisini kesen kuzeyde Şavşat Dağları bulunmaktadır. Bölgenin iklimi son dönemlerde yapılan Kars-Çıldır hidroelektrik santrali ile nemli bir ortam varlığı kazanmış ve günümüzde dünyamızı etkileyen küresel ısınma nedeniyle ile değişikliğe uğradığı gözle görünür bir hale gelmiştir (Öztürk ve Kılıç, 2018).

4. Topografya

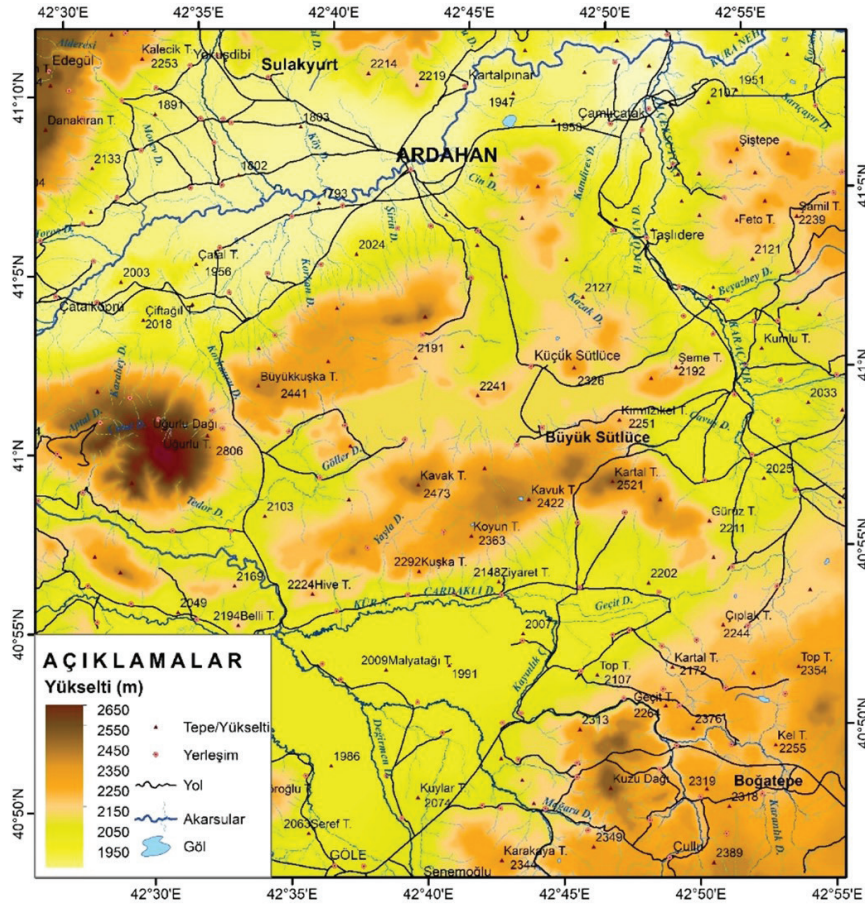
Ardahan-Kars bölgesinde bulunan mandıraların kurulduğu yerler ortalama olarak 2.138 m rakımında olduğu ArcGIS ortamı üzerinden hesaplanmıştır.

Çalışma sahasına ait topografya haritasına göre mandıraların kuzey- güney yönlerinden gelen hava akımlarını alabilecek şekilde bir konuma yerleştirildiği ve düz bir ova alanına (mera) yakın bir konumda konuşlandığı dikkat çekmektedir (Şekil 2).

Kuzeyde Şavşat Dağları'nın eteğinde ilk David Mozerin tarafından mandıra kurulumu istenmiş Sulakyurt Bölgesi göze çarpmaktadır. Bu bölge kuzeyde açılan vadiler ile kuzey rüzgarlarının hakim olduğu bir konumda bulunmaktadır. Güneyinde Ardahan Ovası bulunan bu bölge nem durumu açısından Kura Nehri'ne yakın olduğu için oldukça yüksek nem miktarına sahiptir.

Güneydoğuya doğru gidildikçe Büyüksütlüce (Harziyan) Köyü, Ardahan Ovası'ndan biraz daha kuzeyde bulunan tepe kısmında yer

Şekil 2. Ardahan-Kars bölgesi peynir üretim alanlarını gösteren fiziki harita

almakta ve tepe kısmında olmasından dolayı hakim rüzgarların etkisiyle bu yerleşke yükseltisi ve içerisinde barındırdığı endemik türler nedeni ile gravyer peyniri için uygun bir ortam olarak kendini göstermektedir.

Güneydoğu yönünde ilerlendiğinde ise Boğatepe (Zavod) Köyü hem topografik açıdan hem de iklimik şartlar (nem) açısından gravyer için en uygun şartların bulunduğu bir alan olarak kendini göstermektedir. Boğatepe yerleşim birimi doğu-batı yönünde yükseltinin bulunduğu bir vadi içerisinde konumlanmış ve kuzeybatı-güneydoğu yönünde esiş gösteren hakim rüzgarları en güzel şekilde alabilecek bir jeomorfolojiye sahip bir alan olarak kendini göstermektedir. Bu bölge geçmiş dönemlerde buzul etkileri ile

“U profilli” bir yapı kazanmakla birlikte sonraki dönemlerde akarsuyun yatağını derine doğru kazması sonucu “V profilli” bir yapı kazanarak şimdiki görünümünü almıştır.

5. Rakım

Gravyer peynir üretiminde dikkat edilen diğer bir etken rakım değeridir. Bu değer 1.800 m'nin üstünde olmasına özellikle dikkat edilmektedir. David Mozerin adlı peynir üreticisinin gravyer peyniri için belirlediği üç alan Sulakyurt 1.815 m, Büyüksütluce 2.300 m ve Boğatepe 2.300 m rakımlarına sahip alanlardır. Rakım değerinin üretim ve işleme üzerinde çokça etkisi bulunmakta ve üretilen ürünleri kalite, olgunlaşma, içerisindeki besin miktarı gibi etkenleri yükseltiye göre şekillenmektedir (Çalış, 2010).

6. Nem Etkisi

Nemin peynir üzerindeki etkisi peynirin sertleşmesini sağlamak ve içerisindeki bakteriyel hareketleri gerçekleştirebilecek uygun ortam sağlamaktır (Gürsoy & Kınık, 2006). Geçmiş dönemlerde peynir, karasal iklim koşullarında dinlendirme odalarının içerisinde açılan bir ark yardımı ile odaların ortasından devamlı su akışı sağlanarak gerçekleştirilmekteydi ancak günümüzde yaşadığımız iklim değişikliği ve barajların varlığı bunun yapılmasına gerek duyulmayacak şekilde uygun bir ortam hazırlamaktadır.

Peynirin bakteriyel hareketlerinin oluşup içinde bulunan delikli yapıyı oluşturmak için gösterdiği faaliyetler sıcak dinlendirme odalarında gerçekleşmektedir burada nemin varlığı önemli olduğundan eski dönemlerde bu nem ortamı odanın orta kısmında yakılan ateşin üstüne koyulan kazanlardaki suyu kaynatarak oluşturulurken artık günümüzde buna ihtiyaç kalmamıştır. Buda bölgedeki iklim değişikliğinin hangi boyutlara ulaştığını gözler önüne sermektedir. Bölgenin rakım değeri, jeomorfolojik yapısı, hava olayları ve doğal bazı etkenler göz önüne alındığında nem miktarının her geçen yıl ortalamasında düşüş görüldüğü tespit edilmiştir. (Öztürk ve Kılıç, 2018). Ancak bölgenin ikliminden bahsedilirken de anlaşılacağı üzere Kars-Çıldır barajlarının kurulumundan sonra nem miktarında önemli bir değişim kendini göstermektedir.

7. Rüzgar Etkisi

Günümüzde bulunan mandıraların konumları özellikle rüzgâr etkisini alabilecek şekilde mimari yapısı oluşturulmuş bu mimari yapılar içerisinde buna uygun şekilde düzenlenen asıl alanlar gravyer peynirinin dinlendirme

odaları olduğu arazi çalışmalarında gözlemlenmiştir. K-G-D bölgeleri özellikle dikkate alarak hazırlanmış bu ortamda peynirin güneş görmesi ve kuzey-güney rüzgarlarına maruz kalmasının önemli bir etki olduğu peynir ustaları tarafından belirtilmektedir.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden (MGM) alınan 24 yıllık rüzgâr verilerine bakıldığında yıllık ortalamalarda kuzey rüzgarlarının 6.50 m/sn oranında bölgeye hakim olduğu, güney tarafından ise yıllık ortalama 4.43 m/sn hakimiyete sahip olduğu görülmüştür. Rüzgar verileri, bölgede ve çalışma alanı yakın ya da içerisinde bulunan istasyonlardan temin edilmiş ve ortalama yönleri tayin edilmiştir. İnceleme sonucunda hakim rüzgâr yönleri kuzey ve güney bakılı yönlerden gelmektedir. Çalışma sahasının topografik koşullarının bu hâkim rüzgâr yönlerini belirlediği söylenebilir. Mandıra mimarileri, hâkim rüzgâr yönleri, çalışma sahasının topografyası ve üretimlerinde de bu etkinin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

8. Endemik Bitkiler

Ardahan-Kars Bölgesi rakım değeri ve iklimi bakımından birçok bitkinin endemik olarak sadece bu bölgede yetişebilmesini sağlayan ekolojik ihtiyaçlara sahiptir. 60 bitki familyasının bulunduğu bu alan rakım değeri ile birleştiğinde gravyer peynirinin üretilmesinde gerekli olan ekolojik şartların zeminini oluşturan bir sistem oluşturmaktadır (Arınç, 2018).

Bunların içerisinde endemik bitkiler en önemli bitki besin kaynağı olarak hayvanlar tarafından kullanılır ve hayvanlardaki süt kalitesini arttırmak için yazın ve kışın hayvanlara yem olarak verilmektedir.

Yaz aylarında merada hayvanları olatmakla beraber kış aylarında da hayvanların doğal ortamda yetişen otlar ile beslenmesi için biçilip balyalayarak depolanmakta ve kış aylarında sığırlara yem olarak verilmektedir.

Fotoğraf 1, 2 ve 3. *Altın Otu, Aslan Kuyruğu ve Dulavrat Otu*

Bu endemik bitkilerin bazıları altın otu, aslan kuyruğu, dulavrat otu olup, yaklaşık olarak 650 bitki çeşidi bölgede bulunmaktadır (URL-1 ve URL-2) ve bunların türlerinin bazıları ilaç üretiminde kullanılmaktadır (Kıymışoğlu vd., 2022). İçeriğindeki besin miktarının yüksek olmasından kaynaklı süt kalitesini de etkileyen endemik bitkiler sağlık açısından da birçok fayda sağlamakla birlikte bu bölgenin aynı zamanda kültürel mirası olarak nitelendirilen tarihi Kars Müzesi'nde sergilenmektedir.

9. Gravyer Peyniri İçin Kullanılan Sığır Cinsleri

Gravyer peyniri kapsamında kullanılan yaygın sığır cinsi Zavod ineğidir. Ancak bölgede eski zamanlarda bulunan kırmızı Anadolu ineğinin eski dönemlerde gravyer peyniri kapsamında kullanıldığı yapılan araştırmalarda tespit edilmiş ancak günümüzde bölgede bu sığır cinsinin kullanılmadığı görülmektedir.

Fotoğraf 4 ve 5 *Beyaz Zavod İneği ve Anadolu Kırmızısı İneği*

Peynir üretimi için bölgeye davet edilen David Mozerin peynirin üretimi kapsamında Beyaz Zavod ineğinin bölgede kullanılmasını teşvik etmiş ve bu şekilde üretime başlamıştır. Zamanla bu cinsin bölgeye hakim olması ve peynir üretimi kapsamında daha yaygın kullanılması ile Anadolu Kırmızısı ineğine olan rağbet azalmış durumdadır. Saha çalışmalarından elde edilenlere göre Anadolu Kırmızısı ineğinden elde edilen süt ile daha fazla ürün üretilebilirken, günümüzde bu tür bölgede yok denebilecek kadar az sayıda bulunmaktadır.

10. Gravyer Peyniri İmalat Aşaması

Peynirin imalat aşamasında doğal şartlar ile nasıl bir ilişkisi olduğunu belirlemek üzere yapılan arazi çalışması sırasında Kars'ın Boğatepe Köyü'nde bulunan Koçulu Mandırası ziyaret edilerek, üreticilere ait etik izinler doğrultusunda peynirin üretim aşamaları gözlemlenmiş ve görüntüler alınmıştır.

Üretim aşamalarında, çalışmanın kapsamı olan ekolojik ihtiyaçlar olarak etken durumlar ve üretim aşamalarına değinilmiştir. Bu aşamalar sırası ile süt kalite incelemesi, süt

kaynatma ve mayalama, presleme, dinlendirme, Pasin havuzu (tuzlama), sıcak dinlendirme ve dinlendirme-olgunlaşma işlemlerinden geçirilmektedir.

11. Süt Kalite İncelemesi

Çalışma sahasındaki yerleşim birimine ait evlerden taze bir şekilde sağımı yapılan sütler toplama araçlarıyla toplanarak mandıraya aktarılmakta ve inceleme işlemine tabi tutulur. Burada peynir üretimi açısından teçhizatlar aracılığıyla, taze sütlerin içerisinde yağ ve protein gibi peynire uygunluk değerlerinin incelenmesi yapılmaktadır. Bundan sonraki işlemler ile peynirin tüm özellikleri sütün işlenme zamanı, aşamaları vb. tüm süreçler bir barkodlama ile veri haline getirilerek peynirin dinlenme ve olgunlaştırma odasına aktarılması ile üzerine damgalanması yapılmaktadır. Bu işlemin sebebi peynirden kaynaklı herhangi bir sağlık durumu söz konusu olursa veya herhangi bir inceleme gerektiren durumda bu veriler ile güvenli bir ortam oluşturmak ve sağlık konusunda tüketimi açısından akılda herhangi bir soru işareti oluşturmamak ve güvenle tüketilmesini sağlamak amaçlanmaktadır.

Fotoğraf 6 Süt Kalitesi Ölçüm Aracı

12. Kaynatma, Mayalama ve Pres Aşamaları

Kalite uygunluğundan geçen süt kaynatma kazanına aktarılır yaklaşık olarak dört saat otuz dakika karıştırılarak kaynatma işlemine tabi tutulur. Buhar sistemli çalışan bu kazanlar sarı, pirinç, bakır ve altın alaşımli olarak imal edilmektedir. Doğal şırdan mayası eklendikten sonra süt ortalama olarak iki saat dinlendirilmeye alınır ve mayanın tutan kısmı katılaşıma başlar.

Fotoğraf 7. Süt kaynatma kazanı

Katılaştıran kısım bir Fotoğraf 8’de ustanın elinde bulunan kılıç yardımıyla alt tarafta bulunan sıvısından ayrılarak kesim işlemi yapılmaktadır. Sonrasında bir tül yardımı ile kesilen katın tabakası alınır kısa bir kaynatma işleminden sonra presleme işlemine aktarılır.

Alınan peynir katmanı yaklaşık olarak 10-12 saat arası aşamalı olarak 2,5 tonluk bir basınca maruz bırakılmaktadır. Bu işlemin amacı içerisinde fazlalık olan yağ ve sıvı gibi maddelerin bu basınç ile çıkartılmasını sağlamaktır.

Fotoğraf 8. Süt kesim işlemi

Fotoğraf 8. Süt kesim işlemi

13. Dinlendirme Odası

Presleme işleminden çıkan peynir yaklaşık iki gün bu odada dinlendirilmeye alınmaktadır. Bu odanın genel fiziki özelliği mandıra mimarisinde binanın doğu cephesinde kalmakta batı cephesinden binaya bitişik ve kuzey-güney rüzgâr yönlerinden gelen esintileri alabilecek açıklıkta çevreye sahip olması ve bu üç tarafın camlar ile açık bir ortama sahip olması bakımından dikkat çekmektedir. Peynir ilk olgunlaşma işlemine bu alanda kuzey-güney rüzgarlarına maruz kalarak ve doğu tarafından gelen güneş ışığını alarak gerçekleştirilmektedir. Yapılan arazi çalışmaları ve görüşülen gravyer peyniri ustaları ile Kars peynir müzesi yetkililerinden alınan

bilgiler ışığında rüzgarların peynirin ilk olgunlaşmasında ve bakteriyel hareketleri tetiklemesinde büyük etkisi bulunmaktadır. Doğu yönlü gelen güneş ışığını alması bu durumu destekleyerek peynirin ilk dinlendirme ve olgunlaşma aşamasını sağlamaktadır.

14. Pasin Havuzu (Tuzlama) ve Sıcak Dinlendirme Odası

Peynir tuzlama işlemine alınarak dış yapısında bulunan koruma kabuğu olarak adlandırılan yapıyı kazanmak ve bütünlüğünü koruması sağlanmak amaçlı Pasin havuzuna (tuzlama) aktarılmaktadır.

Bu havuzun tuzları özel olarak Iğdır tuz mağaralarından (Tuzluca) getirilmekte ve peynirin her aşamasında dikkat edilen doğallık unsuruna hassasiyet gösterilmektedir. Bu havuzlarda 15 gün boyunca peynir bekletilmektedir peynirin tuzu bünyesine tamamen alabilmesi için devamlı olarak kontrol edilip çevirme, hareket ettirme ve yuvarlama ile peynirin tüm yüzeyine nüfuz etmesi sağlanmaktadır. Bir sonraki aşamada sıcak dinlendirme odasına aktarılan peynirin tuzlama işlemleri her gün veya iki günde bir olarak devam ettirilmektedir.

Sıcak dinlendirme odasının genel özellikleri

Fotoğraf 10 ve 11 Pasin Havuzu (Tuzlama) ve Sıcak Dinlendirme Odası

30-35 C sıcaklıkta ve nem oranının %70-85 arasında bulunmasıdır. Bu alanda peynir hem yağ ve ter atmakta hem de iç yapısındaki delikli yapıyı kazanmaktadır. Geçmiş dönemlerde nem ve sıcaklık ihtiyacı, odanın ortasında yakılan bir ateşin üstüne su kazanları kaynatması ile yapılmaktaydı ancak günümüzde buna ihtiyaç kalmamıştır. Peynirin iç yapısındaki oluşma sırasında peynirde şişme kabarma gibi durumlar gelişmektedir. İç yapısında sıcaklık ve nem ile birlikte bakteriyel hareketler gelişip peynirin içinde bu hareketlerden kaynaklı karbondioksit açığa çıkarak şişme gerçekleşir. Bu şişmeyi kontrol etmek amacıyla matkap olarak adlandırılan araçla sağlanır.

Şiş yardımcı ile peynir yüzeyinde delik açılarak karbondioksitin dışarı salınmasıyla indirilmektedir ancak peynirin içerisinde kaldığı müddet içerisinde peynirin iç kısmındaki delikli yapının etrafında camsı ve parlak bir yüzey oluşturmaktadır. Peynirin çevrilme işlemine ihtiyaç duyulmasından kaynaklı devamlı gözlem altında tutulmakta ve çevirme işlemi el ile yapılmaktaydı Fotoğraf 11'de bulunan görselde odanın orta kısmında bulunan yeni döndürme aparatıyla bu büyük ve güç isteyen uygulamayı daha alternatif şekilde çevirme yöntemi kolaylaştırılmıştır.

Günlük takibi yapılan peynir yaklaşık 10 veya 15 gün kadar burada bekletilir ve gravyer peynir ustalarının gözlemleri sonucunda burada kalma süresi yeterli görüldüğü takdirde dinlendirme ve olgunlaştırma odasına aktarılmaktadır.

Fotoğraf 12 *Peynir Kontrol Aletleri*

15. Dinlendirme ve Olgunlaştırma Odası

Bu alana aktarılan gravyer peynirinin üstüne barkodu damgalanır ve peynirin ticarete kazandırılması için gereken son adım atılmış olur. Bu alanın genel özellikleri çalışma kapsamında işaret eden kuzey rüzgârını alabilecek bir alan olması, sıcaklığın 5-10 derece arasında olması ve nem miktarının % 70-85 arasında bulunması gerekmektedir.

Fotoğraf 13. *Dinlendirme ve Olgunlaştırma Odası*

Dış kabuk kısmının sertleşmesi iç yapısının olgunlaşması amaçlanır ancak bakteriyel hareketleri devamlılığı söz konudur bu sebeple peynirde şişmeler meydana gelebilmektedir bu şişmeleri matkap yardımı ile söndürülmektedir. Peynirin olgunluğa ulaşip ulaşmadığını ustalarımız tayin etmektedir bunun kararını verirken Fotoğraf 12’de gösterilen üst tarafı çekiç alt tarafı içe oyuk bir demir levha olan “Karot” olarak adlandırılan alet yardımı ile yapmaktadırlar. Çekiç kısmı ile peynirin üst kısmına vurularak çıkan sesten olgunlaşip olgunlaşmadığını eğer bu yöntemle anlayamaz durumdaysa alt taraftaki demir yardımı ile yatay veya dikey şekilde peynirin içine sokularak ve tam tur çevrilerek peynirin iç kısmından parça alıp gözlem yaparak anlaşılmaktadır.

Bu aşamada olgunlaşma sürecinde belirlenen bir zaman aralığı bulunmamaktadır. Ortalama 45 gün olarak ifade edilse de yapılan mandıra ziyaretlerinde gravyer ustalarının tasarrufunda olduğu ve onların onayından sonra ticaret aşamasına geçirilebileceği belirtilmektedir.

Bir gravyer peyniri kesilmeden 4 yıl saklanabilirken kesilmiş-dilimlenmiş gravyer peynir ortalama olarak 6 ay saklanabilmektedir. Günümüzde çok fazla üretimi olmayan gravyer peyniri genellikle turizm alanlarında kullanılmaktadır. Bu kapsamda mandıraların genel olarak ülkemizde Akdeniz Bölgesi’nde bulunan bazı otellere ve süt ürünleri satan esnaflarda bu peynirin ticaretinin yapıldığı mandıra yöneticileri tarafından belirtilmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Ülkemizde şehirleşme ve gelişim ile üretimler de azalma ve dışa bağımlılık durumu gerçekleşmiş ve günümüzde birçok şeyi ithal

olarak temin etme mecburiyeti ortaya çıkmıştır.

Bölgesel özelliklere göre yetişmesi veya üretilmesi kolay olan birçok ürün gerek ekonomik şartlara bağlı olarak gerekse şehirleşme ve gelişim durumlarından kaynaklı olarak ya azalmış ya da yok olma durumuna gelmiştir.

Çalışma konusu olan gravyer peyniri de bu kapsamda ele alınabilecek ürünlerden biri olarak görülmektedir. Bölgesel bazda var olan iklim, bitki örtüsü, topografik özellikler gibi birçok özelliğin bir arada bulunması ve gravyer peyniri gibi birçok peynir, hayvancılık ve tarım kapsamında işlenebilecek zenginliklere sahip olması ancak yerel halkın genç kısmının kentlere göçleri ile işleyecek insan gücünün bulunmaması aynı zamanda genç nüfusun bu üretim ve ticaret kapsamında çalışma hevesinin bulunmaması gerek bölgede gerekse ülkemizin diğer bölgelerinde bu şekilde sonuçlar doğurmuş ve üretimin azalmasında etkili olmuştur.

Ardahan-Kars Bölgesi süt ve süt ürünleri açısından zengin bir coğrafya olarak birçok üretim ve ticaret alanında bu kapsamda kendini ispatlamış bir bölgedir. Gerek gravyer peyniri gerek diğer peynir çeşitleri bakımından oldukça zengin olmasına rağmen ele alınan konu kapsamında özellikle turizm bölgelerine hitap eden gravyer peynirinin istenilen düzeyde üretiminin sağlanmadığı hatta ekonomik durumlardan kaynaklı üretiminin her geçen yıl azalma gösterdiği tespit edilmiş peynirin ekolojik şartları göz önüne alınarak üretilmesine engel bir durumun söz konusu olmadığı, bölge ile bir bütünlük ifade eden bu üretimin kaybolmaması gerektiği düşünülmektedir.

Gravyer peyniri veya başka bölgelerde o bölgelerin özelliklerine göre üretilbilecek olan ürünlerin kaybolmaması, görmezden gelinmemesi aksine bu üretimlere destek verilmesi ve gençlerin teşvik edilmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Sonuç olarak gravyer peyniri bölgenin ekolojik şartları ile olan uyum ve ihtiyaçları gözler önüne alınmış ve bölgenin bitmeye yakın üretimlerinden bir tanesi olarak tespit edilmiştir. İklim ile olan ilişkisi, topografya olan ilişkisi ortaya çıkarılmış ticarete kazandırıldığında potansiyelinin günümüzde ne olduğu veya ne olabileceği gösterilmiştir. Bu bilgiler kapsamında gravyer peyniri üretiminde olan düşüş ile kullanılabilmesi alanlar arasında ters bir orantı sağlamaktadır. Hem kültürel hem ekonomik değeri olan gravyer peynir veya diğer ürünleri korumak ve kalkındırmak ülkemizi ekonomik açıdan daha iyi konuma taşıyabileceği ve bunlara sahip çıkılması gerektiği unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Arıncı, K. (2018). “Boğatepe Köyü’nde Gravyer Peyniri Üretimi ve Sürdürülebilir Gelişme Bakımından Önemi (Kars/Türkiye)”. *Türk Coğrafya Dergisi*, (70): 7-18.
- Çalış, L. (2010). *Ordu’nun Perşembe İlçesinde Yetiştirilen Tombul Fındık Çeşidinde Farklı Rakım ve Yöneylerin Verim ve Kalite Üzerine Etkileri*, 19 Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gürsoy, O., Kınık, Ö. (2006). “Peynir Üretiminde Probiyotik Bakterilerin Kullanımı: Probiyotik Peynir”. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12 (1): 105-116.
- Öztürk, M. Z., Kılıç, H. (2018). “Ardahan’da İklim Parametrelerindeki Değişimin Zamananalizi”. *Türk Coğrafya Dergisi*, (70): 37-43.

Kımışoğlu. Z. (2022). “Kars-Boğatepe Köyü Geleneksel Halk Hekimliđi: Bitkisel Emler”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, 3 (2): 67-77.

(URL-1): <https://www.ahaber.com.tr/galeri/yasam/altin-otu-neye-iyi-gelir/1> Erişim Tarihi: 05.06.2024

(URL-2):<https://www.aydinlik.com.tr/fotogaleri/bobrek-tasini-kiriyor-romatizmayi-bitiriyor-dulavrat-otunun-faydaları-428722> Erişim Tarihi: 05.06.2024

Afganistan Özbek Şairlerinin Şiirlerinde Ali Şir Nevaî

Karimullah OYGHAGH *

Özet

15. yüzyılda yaşayan büyük şair, devlet adamı ve mütefekkir Ali Şir Nevaî, eski Horasan ve günümüz Afganistan'ın Herat şehrinde dünyaya geldi. Eğitimini Herat, Irak, İran'ın Meşhed şehri, Buhara ve Semerkant gibi şehirlerin medreselerinde aldı. Ali Şir Nevaî, yalnız Çağatay sahasının değil bütün Türk dünyası edebiyatının en önemli şair, dilbilimci ve siyaset isimlerinden biridir. Çağatay Türkçesinin kurucusu olarak kabul edilen Nevaî, döneminin zor zamanlarına rağmen yazdığı Muhakemetü'l Lügateyn adlı eseri ile Türkçenin köklü bir dil olduğunu ortaya koymuştur. Nevaî, Çağatay Türkçesinde Nevaî ve Farsçada Fani soyadıyla yazdığı önemli eserleriyle Türk ve edebiyat dünyasında kendine özel bir yer edinmiştir. Nevaî'nin yaptığı büyük hizmetlerden dolayı günümüzde birçok şair ve yazar, onu eserlerinde anmakta ve büyük bir saygı ile bahsetmektedir. Özellikle Özbek şairleri, Nevaî'yi büyük insan, dilci, halkın babası, adaletin sembolü gibi sıfatlarla nitelendirmektedir. Bu makalede onun edebî kişiliğine dair değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Nevaî, Afganistan Özbek Edebiyatı, Afganistan Özbek Şairleri.*

Nevaî in The Poetry of Afghan Uzbek Poets

Abstract

Ali Shir Nevai, a great poet, statesman, and thinker of the 15th century, was born in Herat, the city of ancient Khorasan and present-day Afghanistan. He received his education at madrasas in cities such as Herat, Iraq, Mashhad in Iran, Bukhara, and Samarkand. Ali Shir Nevai is one of the most important poets, linguists, and political figures not only in the Chagatai region but also in the entire Turkic world. Considered the founder of the Chagatai Turkish language, Nevai, with his work "Muhakemetü'l Lügateyn" written during difficult times, demonstrated that Turkish is a deep-rooted language. Nevai has earned a special place in the Turkish and literary world with his significant works written under the pen names Nevai in Chagatai Turkish and Fani in Persian. Due to the great services rendered by Nevai, many poets and writers today mention him in their works and speak of him with great respect. Uzbek poets, in particular, describe Nevai as a great man, linguist, father of the people, and symbol of justice. This article evaluates his literary personality.

Keywords: *Nevai, Afghan Uzbek Literature, Afghan Uzbek Poets.*

* Doktorant, Pamukkale Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeler ve Edebiyatları Ana Bilim Dah, ORCID: 0000-0002-7689-4157, karimullahoyghagh@gmail.com

Giriş

Afganistan, çok eskilerden beri çeşitli Türk boylarının yaşadığı önemli bir bölgedir. Günümüzde Afganistan adı ile tanınan topraklar eskiden Horasan olarak adlandırılan Türklerin ana topraklarından bir parçadır. Bugünkü Afganistan geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Tarihi kayıtlara göre Afganistan'da MÖ 500'de Sakalar, Kuşanlar, Akhunlar, Araplar ve Sasanî devletlerinin parçalanmasıyla Gazneliler hâkimiyet kurmuştur. Gazneli Mahmut zamanında, Türk-İslam nüfusu Afganistan'a iyice yerleşmiş hatta Hindistan'a kadar yayılmıştır. 1040'ta Afganistan'daki hâkimiyet Gaznelilerden sonra Selçuklulara geçer (Saray, 1987: 20-27). Sonra Afganistan'a Moğol Akınları başlar. Horasan bölgesinde 1370-1405 yılları arasında Timurular, 16. yüzyılın başında Şeyban Han yani Özbekler hâkimiyeti, 1505 yılından sonra Babür iktidarı, 1734-1747 yılları arasında Nadir şah Afşar'ın, 1747 yılından sonra ise Abdalların iktidarı başlamıştır (Berlas, 1994: 129). Afganistan'ın etnik yapısını; Türkler, Tacikler, Nuriler, Çaraymaklar, Beluçlar, Hindular, Peştun'lar, Araplar, Tacikler, Hazaralar, Aymaklar oluşturmaktadır. Afganistan'da Peştunlardan sonra en fazla nüfusa sahip millet Türklerdir. Afganistan Türklerinin en büyük grubunu Özbek Türkleri oluşturur. Özbeklerden sonra en kalabalık nüfusa sahip olan etnik grup Türkmenlerdir" (Jarring, 1939: 57-73).

Afganistan'da günümüzde Türk boyları olan Özbek, Türkmen, Kırgız, Kazak, Tatar, Kızılbaş, Avsar ve Farsça konuşan Türkler yaşamaktadır. Afganistan topraklarında 15 milyona yakın Türk varlığı bulunmaktadır. Özbek Türkleri, Türk boyları arasında en fazla nüfusa sahip olanlardır. Özbekler, çoğunlukla Güney Türkistan bölgesinde,

Afganistan'ın kuzeyinde yaşamaktadır. Afganistan Özbeklerinin eğitim dili Farsçadır. Özbekler, kalabalık yaşayan bölgelerde Özbekçe dersler okullarda hafta içi iki veya üç saat okutulmaktadır; üniversitelerdeki Özbek Türkçesi bölüm dersleri ise yüzde yetmiş oranında Özbekçe yapılmaktadır. Özbekler, kendi dillerini günlük hayatta normal olarak kullanmaktadır. Farsça ve Arapça kelimeler, Afganistan Özbeklerinin dilini etkilemiştir. İnsanlar, karşılığı olmasına rağmen Farsça ve Arapça kelimeleri benimsemişlerdir.

Afganistan'ın kuzeyi dışında yaşayan Özbeklerin çoğu Farslaşmıştır ve kendi aralarında bile Farsça konuşmaktadır. Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Özbekler, geçmişten gelen kültürlerinin bir kısmını yaşatmakla birlikte, maalesef bazı gelenek ve göreneklerini unutmuşlardır. Özbekler, Afganistan'ın farklı bölgelerinde yaşasalar bile gelenekleri aynıdır. Afganistan'ın kuzeyine (Güney Türkistan) Peştunlar, 1919 yılından itibaren yerleştirildi. Önceden bu bölge, Peştunların yaşadığı bir yer değildi. Peştun hâkimleri, kuzey bölgesindeki Türklerin tarla, ev ve bahçelerini zorla kendi vatandaşlarına teslim ederek kendilerinden Güney Türkistan'a özel yöneticiler tayin etti. Türklerin bölgesine gelen "Gül M. Mumand" adlı şahıs, Türklerle ait olan tüm tarihi eserleri yok etmeye çalıştı; önceden Türkçe olan şehir, köy ve özel mekân isimlerini Türkçeden Peştuncaya çevirdi. Özbekçe ve Türkmençe yazılan el yazması kitapları yakırdı. Camilerde eğitim kitabı olarak Nevaî, Fuzûlî ve Maşrab'ın eserlerinin okunmasını yasakladı. Özbek yazar, şair ve bilim insanları tutuklandı. Özbekler ve Özbek Türkçesi bu yıllarda karanlık günlerden geçti. Özbeklerin, yirmi yıl öncesine kadar kendi dillerinde konuşmaları bile yasaktı ve hakarete uğruyordu. Afganistan'da 2000 yılına kadar başa gelen tüm yöneticilerin, Özbekler ve Özbek dili

için zulümden başka herhangi bir çalışması olmamıştır.

2000 yılında Taliban yönetiminin çökmesi, ABD'nin gelişi, Özbeklerin yıllar boyunca verdiği mücadele ve Hamid Karzai başkanlığında yeni bir yönetim başlamasıyla Afganistan Türkleri, özellikle Özbekler için yeni bir sayfa açıldı. İlk olarak 2003 yılında Özbek büyüklüğünün mücadelesiyle Özbek Türkçesi, Afganistan'ın yeni anayasasında üçüncü resmi dil olarak kabul edildi. 12. sınıfa kadar Özbeklerin yaşadığı bölgelerde Özbekçe ders kitapları basıldı; gazete, televizyon ve radyolar bu dilde yayına başladı. Üniversitelerde Özbekçe bölümleri açıldı. Özbek gençleri eğitim için başta Türkiye olmak üzere Özbekistan, İran ve diğer ülkelere gönderildi. Bu başarılar, Özbek halkının yıllar boyunca can ve mal pahasına verdiği mücadelelerin sonucudur. Ancak bu yapılanlar, Afganistan topraklarında yaşayan köklü ve azimli bir millet için yeterli değildir.

Bu çalışmada, Ali Şir Nevaî'nin Türk diline hizmetleri, edebi kişiliği, hayatı ve Afganistanlı Özbek şairlerinin şiirlerindeki yeri üzerinde durulacaktır.

1. Günümüzde Afganistan'da Özbek Edebiyatı

Afganistan Özbek Türkçesinin kökenleri, Çağatay edebiyatına dayanır. Bu edebiyatın doğduğu ve şekillendiği önemli merkezlerden biri de, Türk dünyasının büyük şairi Ali Şir Nevaî'nin doğum yeri olan Herat'tır. Horasan ve Timurluların başkenti olarak bilinen bu şehir, Türk kültürü ve edebiyatının beşiği olmuştur. Nevaî'nin yanı sıra Lütfi, Sultan Hüseyin Baykara, Atayî, Hamit Balhi ve Hilal Hirevi gibi edebiyatçılar da Çağatay edebiyatını bu şehirde geliştirmişlerdir.

Çağatayca, sadece bu bölgede değil, Batı-Doğu Türkistan, Osmanlı, Azerbaycan ve Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada konuşulmuştur. (Türker, 1998: 199).

Afganistan'da Afganların hakimiyetiyle birlikte Özbek Türkleri, siyasi ve kültürel baskılara maruz kalmışlardır. Ancak 18. yüzyılın sonlarına kadar Özbek şair ve yazarları edebi çalışmalarına devam etmişlerdir. Balh, Akça, Şibirgan gibi bölgelerde yaşayan Özbek hanlarının saraylarında yetişen Balh Emiri Eşan Urak, Akça Emiri Eşan Sadır, Şibirgan Hakimi Mir Hakim Han, Aybek Hanı Mir Baba Bek, Handhuy Hakimi Gazenfer Han, TaşKurgan Emiri Yiğit Ali Bek, Sar-i Pol Hanı Mahmut Han ve Katagan Emiri Şah Murat Bek gibi şairler, hem Farsça hem de Özbekçe eserler vermişlerdir. Zamanla, Özbek şair ve yazarlar kendi dil ve edebiyatlarını koruma mücadelesi vermişlerdir. Bu mücadelelerin sonucunda Çağatay edebiyatı, günümüz Özbek edebiyatına dönüşmüştür (Türker, 1998: 200).

Afganistan'ın kuzeyindeki Özbek hanlıklarının yıkılmasıyla birlikte, 19. yüzyıl başlarında Özbek edebiyatı gerilemiştir. Ancak yüzyılın ortalarından itibaren Şarafidin Şaraf, Palang Poş, Abul Hayir Hayri, Mevlana Kurabet, Huday Nazer gibi şairlerin ortaya çıkmasıyla yeniden canlanmıştır (Amini, 2015: 25).

Son elli yılda sürekli savaş altında yaşayan Afganistan Özbek Türkleri, yaşayan koşullarının Tüm zorluklarına rağmen öz sanat ve edebiyatlarından uzak kalmamışlardır. Özbek şair ve yazarları kendi çabalarıyla edebi eserleri yaratarak öz dillerine sahip çıkmışlar. Özbek şairlerini şiirlerinde genel olarak mücadele, haksızlığa karşı diriliş, din, halk, sevgi, tabiat güzellikleri vb. konulara yer verilmiştir.

Afganistan'da yaşayan Özbek boylarının en büyük boyunu Karluklar ve Türkistan bölgesindeki Özbekler oluşturduğu için şair ve yazarların çoğu, Faryab, Cvzcan ve Ser-i pol ağzı esas alınarak yazmıştır.

2. Afganistan'da Çağdaş Özbek Edebiyatının Başlangıç Devri

Afganistan'da ortaya çıkan bu dönemdeki Özbek çağdaş edebiyatı, zulüm dolu bir ortamda şekillenerek varlığını gösterdi. Bu dönemde, Hoday-Nazar Habir, Abdulhayir Hayri, Abdulhalim Haya, Abdulmumin Hamid Faryabi, Nazmudin Ayan gibi şair ve yazarlar Özbekçe ve Farsça şiirler yazmaya başladılar. Bu dönemlerde Özbek Türkçesi için yaynevi olmadığından yazarlar kendi şiirlerini el ile yazmışlar. Yazılan eserler herkes tarafından okunuyormuş. 1998 yılından başlayarak Afganistan çağdaş Özbek edebiyatı döneminde birçok şair ve yazar, kendi edebi eserlerini Özbek Türkçesinde yayımlamaya başladı. Özellikle bu yıllarda gazete, TV ve radyolarda Özbek dili ve edebiyatı için büyük önem kazandı. Afganistan çağdaş Özbek şair ve yazarları, Ali Şir Nevaî, Babür Şah, Maşrap, Sufi Allah Yar ve Hoca Ahmet Yesevi gibi klasik Türk Özbek şairlerinden etkilenerek şiirler yazmışlar.

Ana dillerine yazarak Afganistan Özbek dili ve edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağlayanlar arasında, Kadir Palang Poş, Mevlana Nimetullah, Cinaydullah Hazık, Nadim Kaysari, Mukimi Andhuyi, Mir Alimbek, Gamgim, Mevlana Gurbat, Mevlana Anber, Ergaş Uçkun, Nazar M. Nava, Martin Andhuyi, Şarafidin Şaraf gibi isimler yer almaktadır. Bu şair ve yazarlar, siyasi sıkıntı ve zulümlere rağmen mücadele ederek Türk Özbek edebi dili için çalışmışlardır.

Afganistan'ın 2003 yılında kabul edilen Anayasası'nın 16. maddesinde Özbek Türkçesinin üçüncü resmi dil olarak kabul edilmesiyle bu dilde gerekli işlerin yapılması başladı. Afganistan'ın kuzeyinde çoğunluğu teşkil eden Özbek Türkleri, kendi dillerini geliştirmek için öz imkanlarıyla her türlü faaliyeti yapmışlardır. Ne yazık ki Afganistan devleti, Özbek şair ve yazarların yazdığı eserlerin yayımlanması için herhangi bir destek vermemiştir. Ancak Özbek yazarlar, kendi ana dillerine olan sevgileri sayesinde eserlerini kendi imkanlarıyla bastırmışlardır (Sibat, 2016: 3).

Bu kısa sürede Özbek şair ve yazarlarımız birçok nazım ve nesir eseri yazdılar: Dr. Şefike Yarkın, Dr. M. Alim Lebib, Dr. M. Salih Rasih, Ustat Salih Muhamat Hasas, Rahim İbrahim, Zikrullah İşanş, Alim Kokan, Kazim Emimi, Nurullah Altay, Taşkın Bahai, Gulam Sahai, Andhuyi, Fazıl Ahmat burgit, Fırışta Begün, Sayit Yakub Talih, Azizullah Faryabi gibi şair ve yazarlar Afganistan çağdaş Özbek Türkçesinin gelişmesi için önemli rol oynamışlardır (Sibat, 2016: 4).

3. Afganistan Özbek Türkçesinde Yazılan Bazı Önemli Eserler.

Afganistan Özbek Türkçesi için yirmi yıl önce, basılan Ali Şir Nevaî, Maşrap Neman-gani, Hoca Nazar M. Hüveyda, Ahmet Yesevi gibi şairlerin eserleri ve birkaç dini eser dışında Sovyet döneminde yazılmış bazı şiir kitapları dışında pek eser bulunmamaktaydı. Son yirmi yılda Afganistan Özbek Türkçesi resmi bir dil olduktan sonra, yıllarca kendi dillerinde yazmayı arzu eden Özbek yazarlar eserler üretmeye başladı. Özellikle zorlu dönemlerde yazılan bu eserler, daha sonra basıldı.

Dr. Şafike Yarkın ve M. Halim Yarkın'ın Özbekçe-Farsça sözlüğü ve diğer yetmiş yakın

Özbekçe eseri, Üstat Rahim İbrahim'in Özbekçe derici sözlüğü ve birçok hikaye ve araştırma eseri, Nurullah Altay'ın Özbekçe sözlüğü, Bahrudin Sarıgın Özbekçe sözlüğü, Nevaî ve Babür eserleri, Kazim Eminî'nin yirmiye yakın Özbekçe eseri, Dr. Aminullah Hankeldi'nin "Türkistan ve Kökçe Ceyhun İzinden" adlı romanı, Afganistan Özbeklerinin tarihi, onlarca genç ve yaşlı şairin şiir eserleri ve yüzlerce eser Özbekistan'ın Latin ve Kiril alfabesinden Afganistan Özbeklerinin kullandığı Arap alfabesine çevrildi. Ayrıca, İngilizce, Farsça ve Türkçeden Özbek Türkçesine çeviriler yapıldı (Yarkın, 2010: 20-50).

Afganistan'da Özbek Türkçesinin gelişmesi için bazı medya kuruluşları da kuruldu. "Yıldız" gazetesi, Afganistan Özbeklerinin dilinde yayınlanan ilk gazete olarak kayıtlara geçti. Afganistan Milli Televizyonunda günlük yarım saatlik Özbekçe programlar yer alırken, daha sonra birçok özel Özbek televizyon ve radyosu açıldı. "Ayina" televizyonu, yıllarca zulüm gören Özbek dilinin sesi oldu. Batur, Almas, Ay, Birlik gibi kanallar tamamen Özbekçe yayın yaparken, Aryana, Nur, Nurin gibi diğer kanallar da Özbekçe programlara yer verdi. Afganistan'ın kuzeyindeki birçok ilde Özbek Türkçesinde yayın yapan onlarca televizyon ve radyo istasyonu kuruldu.

Şöyle, Batur, Almas, Ay, Birlik gibi Televizyon kanalları sadece Özbekçe yayın vermeye başladı. Onun dışında Aryana, Nur, Nurin, Rahi farda ve bir çok özel TV'lerde Özbek Türkçesinde programlara yer verildi. Afganistan'ın kuzeyinde çoğunluk olan dokuz ilde Özbek Türkçesine yayımın veren onlarca TV, radyo açıldı: Maymane Sesi, Türkistan, Ayina, Almas, Arzu, Hakikat, Payman, Ayhanım, Amu, Taharisran vd. Son yirmi

yılda Özbek gençleri ve büyüklerinin mücadelesi sonucunda resmi olarak kendine yer bulan Özbek Türkçesi, Afganistan'ın bütün bakanlık ve diğer idarelerinin belge yayınlarında Farsça ve Faştuca ile birlikte kullanılmaya başlandı.

Bu süreç içinde: Yıldız, Koyaş, Doğru Yol, Yazgdi, Çavuş, Bilgi, Taharistan Kozgusi, Közgi, Koraş, Ildiz, Nevaî, Çolpan, Aydın, Talukan, Ak Yol, Bolak, Bulut, Karaş, Sağlam, Tirmur, Millet Sesi, Işanç, İzgu vb. Gibi gazeteler Özbek Türkçesinde yayına açıldı. (Tulkin, 2020: 241-42).

Gazetelerde genel olarak, Türklerin tarihi hakkında bilgiler, günlük haberler, Özbek şairlerinin hayatı ve şiirleri halk edebiyatından örnek ve diğer konular neşrediliyordu. Ne yazık ki 2021 yılında Taliban'ın tekrar yönetime gelmesiyle Afganistan'da siyasal ve ekonomi sıkıntılardan dolayı bütün televizyon, radyo ve gazeteler kapatıldı. Özbeklerin yıllarca mücadeleden sonra yirmi yıl içinde kazandıkları tüm başarılar yok oldu.

2003 yılının ocak ayında Afganistan Anayasası'nın yeniden yazılması için Afganistan genelinden, 500'den fazla millet vekilleri başkent Kabil'e toplandılar. Bunlar arasında Afganistan Türkleri özellikle Özbekler ve Türkmenlerin bilim adamları ve siyasi liderleri de vardı. On beş gün süren bu toplantıda Anayasa'nın 63. maddesinde Afganistan Türklerinin dilleri ülkenin üçüncü resmi dili olarak kabul edildi. Yıllarca bu hayal için mücadele eden ve yaşayan Türkler bu olayı kendileri için yani ve mutlu bir sayfa açıldığını gördüler. Afganistan Özbekleri tarihinde ilk defa görülen bugün onlar için bir bayram olarak geçmektedir.

Son yirmi yıl içinde Özbek Türkleri için özel günlerden birisi de Özbek dili milli Günü'dür. Afganistan takviminde 21 Ekim Özbek dili milli Günü olarak geçmektedir. eski Afganistan Cumhurbaşkanı M. Aşraf Gani 2019 yılında Özbek büyükleri ve bilim adamları ile bir araya gelerek 21 Ekim'i Afganistan Özbek dilinin dili Günü ilan etti. O tarihten bugüne kadar her yıl Afganistan genelinde özellikle Kuzey bölgesi ve dünya genelinde yaşayan Afganistanlı Özbekler tarafından 21 Ekim bir büyük bayram olarak coşkulu bir şekilde kutlanmaktadır. Böyle bir günün Afganistan tarihinde Özbekler için, kendi dilleri, varlıkları ve geçmişlerine sahip çıkmaları için büyük önem kazandırmaktadır. (Farahmand, 2020: 10).

4. Nevaî ve Afganistan Özbek Edebiyatı

Türk dünyasının en önemli ortak şahsiyetlerinden biri olan Ali Şir Nevaî, Türk dilinin ve edebiyatının gelişmesine büyük katkılar sağlamış önemli bir edebiyatçıdır. 1441 hicri yılında günümüz Afganistan'ının batısında yer alan Herat şehrinde doğmuştur. Babası Gıyaseddin Bahadır, Bahadır Barlas boyundan olup, annesi ise dönemin ünlü şairlerinden Mir Seyit Kabili ve Mir Ali Garib'in kız kardeşidir. Anne tarafından da soyu, dönemin önemli şahsiyetlerine dayanmaktadır. Ali Şir Nevaî, Türk kökenli olmasına büyük önem vermiş ve bu durumu şiirlerinde de dile getirmiştir. Ali Şir Nevaî, babası ve annesinin Türk boylarından olmasını şöyle dile getirmiştir:

Atam bu âsutan'ın hak bezi

Anam hem bu sera bustân kenizi.

Nevaî ilk eğitimini babası ve dayısından aldı. (Amini, 2014). 1447 yılında Sultan Şahruh'un

vefatıyla Herat'ta taht kavgası yükseldi ve iç savaşlar başladı. Kiçkine Bahadır, oğlu Nevaî ile birlikte diğerleri gibi vatanından ayrıldı. Nevaî, Irak'ta Zafername eserinin yazarı Şerefeddin Ali Yazdi'nin yanına giderek ondan eğitim aldı. Ebu'l Kasım Babür Herat tahtına geçtiğinde, Nevaî ailesi ile birlikte öz vatanına döndü. Beş yaşında Hüseyin Baykara ile okula başladı ve babasının vefatından sonra Hüseyin Baykara ile birlikte Ebu'l Kasım Babür'ün hizmetine girdi. (Aşık, 2019:11). Gençlik yıllarında önemli mutasavvıf Abdurrahman Cami ile tanışarak onun öğrencisi oldu. Mevlana Cami, Nevaî'nin hem şair hem de devlet adamı olarak yetişmesini sağladı. Nevaî, Herat dışında Meşhed, Semerkant, Buhara ve Irak gibi şehirlerde büyük alimlerin öğrencisi oldu. (Rasikh, 2009). 1469'da Ebu Seyit Mirza'nın Irak seferine çıkmasıyla Herat tahtına geçen Sultan Hüseyin Baykara, çocukluk arkadaşı Nevaî'yi Semerkant'a yanına çağırdı. Nevaî, 1469'dan 1472 yılına kadar mühürdarlık yaptı, 1472'den 1490 yılına kadar divan beyliği görevini üstlendi. (Aşık, 2019:10). 1490 yılından itibaren kendi isteğiyle devlet işlerinden ayrılarak Çağatay Türkçesini güçlendirmek için şiir ve edebiyat ile uğraştı. Devlet görevleri sırasında halk için kervansaray, cami, medrese ve kütüphane gibi birçok yapı yaptırdı. Nevaî, 1501 yılında Herat'ta vefat etti ve mezarı Gövherşad Begüm bahçesindedir. (Yarkin, 2018).

Ali Şir Nevaî'nin edebi hayatı çok küçük yaşta başladı ve yalnız Çağatay Türkçesi değil, Türk dünyası edebiyatı için de büyük eserler kazandırdı. Nevaî'nin Muhakemetü'l Lügâteyn eseri, Türk dili tarihinde Divan-ı Lügati't-Türk'ten sonra ikinci önemli kitaptır. Nevaî, diğer dillerde benzeri olmayan Hamse, Hazayinül Mâani, Mecâlis'ün Nefâis gibi eserleriyle o dönemdeki Türkçenin güçlü bir dil olduğunu göstermiştir.

Büyük tarihçi, Hand Mir, Nevaî hakkında şöyle der: “*O büyük ve latif insan, sözleri manalı, manzum babında nazik, sözleri zengindir.*” Babür, kendi eseri Babürname’de, Nevaî’nin büyük bir şair olduğunu ve onun kadar çok yazan kimsenin olmadığını belirtir. Fuat Köprülü, Nevaî’nin dili ve üslubu hakkında net bilgiler vererek şöyle der: “*Çok ince hislere, zengin ve renkli hayallere, sanatlı ve hatta zaman zaman fazla yapmacıklıkla beraber, selâsetli ve ahenkli bir üsluba sahip olan Nevaî, manzum ve mensur eserlerinde türlü üslup farklılıkları göstermiş, bazen ağır süslü, bazen açık ve sade, daima canlı ve ahenkli bir ifade gücüne sahip olmuştur*” (Köprülü, 1941: 302). Akara göre Nevaî çağının dünya şairidir, çünkü onun kadar kimse çok sayıda kelime kullanmamıştır (Akar, 2019: 191).

Nevaî’nin edebi ve siyasi şahsiyeti ve düşünceleri hakkında dünya ve Türk bilim adamları tarafından birçok araştırma ve bilimsel eser yapılmıştır. Bu çalışmalarda Nevaî’nin ana vatanı günümüz Afganistan olarak belirtilmiştir. Özellikle Özbek yazarlar bu konuya ilgi göstermişlerdir. Örneğin, Muhammed Halim Yarkın’ın “Simayi Ali Şir Nevaî”, Şefika Yarkın’ın “Tatbi Şâiran Az Nazari Nevaî”, Rahim İbrahim’in “Nevaî ve Kadın” gibi eserleri bu konuda önemli kaynaklardır. Günümüz Afganistan Özbek edebiyatı, tamamen Çağatay edebiyatının niteliğindedir. Afganistan Özbeklerinin dili uzun süredir Farsçanın etkisi altında olsa bile, edebi dil, şiir ve nesirde edebi özellikler, ses biçimleri, motifler ve şekiller bakımından Çağatay edebiyatı ile yakın ilişki göstermektedir. Bunun en önemli nedeni, Çağatay edebiyatının en güçlü temsilcilerinden olan Ali Şir Nevaî, Babür, Şeybani Han, Lütfi Heravi, Mirza Garibi gibi kişilerin ve eserlerinin Afganistan Özbekleri üzerindeki derin etkisi olmuştur.

Afganistan’da yaşayan Özbekler, bu edebi şahsiyetleri, özellikle Nevaî’yi ve onun canlandırdığı Çağatay edebiyatını atalarının mirası olarak kabul etmiş ve bu edebiyatı günümüze kadar yaşatmışlardır. Günümüz Afganistan Özbek edebiyatında Nevaî ve Çağatay edebiyatının etkileri açıkça görülmektedir. Muhammed Âlim Labib, Muhammet Matin Andhuyi, Şefika Yarkın, Wakilzada Andhuyi, Mevlana Kurbat Azim Azimi, Şarhi Cevizcani gibi birçok şair, şiirlerinde Nevaî’ye atıfta bulunmuş ve onun mirasını devam ettirmiştir. Afganistan genelinde her yıl 9 Şubat, Nevaî’nin doğum günü olarak kutlanmaktadır.

5. Nevaî hakkında Afganistan Özbek Şairlerinin Düşüncelerine Dair Bir İnceleme

Afganistan Çağdaş Şairi Bütün Haydari, “Farhru Şanım Var” adlı şiirinde, Nevaî’nin edebiyat asumanında büyük edip ve bilim adamı olarak yer aldığını vurgulamaktadır.

دب آسمانیده تورگن قویاش ینگلیغ منوردور
علیشیر نوایی دیک فخرلی داستام بار

Edebi asumanında güneş gibi münevverdir

Ali Şir Nevaî gibi büyük kahırlı nüktedanım var (Akyüz, 2012: 173).

Afganistan Özbek Edebiyatı’nın önemli şairi Muhammed Alim Lebib, “Çav Avcı” adlı şiirinde; Nevaî’nin, Türk dilini zengin ettiği söyleyerek kendisinin söz sanatında tek olduğu yazmıştır.

ای نوایی، تورک لفظیده نوا ساز ایله گن
تیل قناتی بیرله چاو اوجیگه پرواز ایله گن
باییتیب جانندن عزیز اسره نگ بوتورکی تیلینی دیب
عصرلر اعماقیدن بیز ساری آواز ایله گن

Ey Nevaî, Türk dilinde saz-u neva eyleyen

Dil kanattı ile en yükse yerlere uçtun

Türk dili candan daha sevin ve zengin edin diye

Yüzler yıl önce gönülden seslendin (Labib, 2021: 18).

İnanç Tura şiirlerinde Nevaî'yi Türk şiirinin dedesi olarak göstermiştir. "Baba" adlı şiirinde Nevaî'nin Türkçe söz varlığını zengin ettiğini ve onun güneş gibi dile ruh verdiğini söylemiştir.

تېلىمنى اويىلرېمده بار قېلدىك
اوزېمنى اوزليگېمگه يارقېلدىك
قوياشدىك اويلىرىنگ روھىم يارتېدى
كلام مېنگ جلوه سى عالم نى توتدى.

Dilini zengin ettin ve evlerimde var kaldın

Kendimi kimliğime yar kaldın

Senin güneş gibi düşüncelerin ruhumu aydınlattı

Sözlerinin cilvesi dünyaya meşhur oldu (Amini, 2006).

Afganistan genç şairlerinden Hal M. Bakoğlu, "Ulu Baba" adlı şiirinde onu, hikmette tek olarak yorumlamıştır.

عالم و عرفان كوكېده پارلاق يولدوز دېر بابام
شعر و حكمتده ينه بېلگېن كه يالغوز دېر بابام

Bilim ve irfan göğünde parlayan yıldızdır babam

Şiir ile hikmette yine bil ki yalnızdır babam (Yarkin, 2014).

Abdul Hâkim Bilim, kendi şiirinde Nevaî'yi büyük bir insan ve dünya genelinde tanılan bir şair olarak göstermiştir.

ای اولوغوار حضرتیم بابام نوایی آتینگیز
دانگ چیقارگن دهر ارا ولا گهر دور ذاتینگیز
معرفت اورنگیده میرکلام درجاتینگیز
ایله گی کونگلیمنی تسخیر شعرینگیز ایباتینگیز

Ey büyük Nevaî Hazretim senin adın Nevaî'dir

Sendin Adın dünya gelinde meşhurdur

Marifet örneğinde söz Emirisin

Senin şiir ve beyitlerin gönlünü esir etmiş (Yarkin, 2014).

Afganistan Özbek milli şairlerinden Azizullah Faryabi, "Ulu Nevaî" adlı şiirinde Nevaî'yi, büyük halk büyüğü, dil göğündeki yıldız, Türk dilinin mirası, Şairler sultanı ve bütün ömrünü dil ve halkına hizmet için geçirmiş olan bir şahsiyet diye yazmıştır.

اولوغ ایل نینگ اولوغی دور نوایی
ایل فصلی نینگ بهاری دور نوایی
تورک خلقی نینگ آسمانیده نوایی
پارله ب تورگن قویاشی دور نوایی
چیکدی خدمت یازدی آنه تېلیده
تورک تیلی میراثی دور نوایی
برچه عمرین ایلگه بیرگن تینمسدن
اولوغ ایل نینگ فخری دور نوایی

Büyü ulusun büyüğüdür Nevaî

İl fashının ilkbaharıdır Nevaî

Türk Halkının göğünde Nevaî

Parlayan yıldızdır Nevaî

Ana dilinde çok yazı çok çalıştı

Türk dilinin mirasıdır Nevaî

Bütün ömrünü halkı için geçirdi

Ulu ilin fahridir Nevaî

Afganistan'ın ünlü edebiyatçısı, Muhammed Matin Andhuyi, “Kuvaç Avcu” adlı şiirinde Nevaî'nin Türk şiiriyetinde bir sultan olduğunu aktarır.

قمره گنمیز شعرپوریتده غزل سلطان لیگین
حضرتیم اولکن نوایی ذات والا دن گپور.

Şiir yurdunu gazelde sultanlığımızla Fatih etmişiz

Hazretim şanlı Nevaî büyük kişiden söyle

Yazar ve şair Rahim İbrahim, “Özbek'im” adlı eserinde Nevaî'nin, Hugo, Tente, Lyon, Şiiler, Viyam, Puşkin ve Bayrından üstün görüyor.

مینگه هوگو آسمان و مینگه دانته بیرجهان
مینگه لیون بیرجهان مینگه شیلر بیرجهان
مینگه ویلیام بیرجهان و مینگه همینگوی بیرجهان
مینگه پوشکین بیرجهان و مینگه بایرون بیرجهان
لیک نوایی دیک بابام بار کوکسکی قلقان اوزبیگیم

Bana Hugo Asuman, bana tanta bir başka dünya

Bana liyon bir cihan, bana Şiler bir başka dünya

Bana Vilyam bir cihan, bana Himingoy bir başka dünya

Bana Puşkin bana Bayrun bir başka dünya

Çünkü Nevaî gibi Atam var yüreği kalkan Özbek'im

Karimullah Oyghagh “Ulu Nevaî” adlı şiirinde, Nevaî'nin Türk dilini ebedi kıldığını söyler.

ای اولوغ حضرت نوایی جاویدانم سیز مینینگ
بوجهانده شهرتیم هم آسمانیم سیز مینینگ
ای بابام، آنه تبلییم گه آسمان لر قورشه دیز
شان و شوکت بیر دایم کهکشانییم سیز مینینگ

Ey büyük Nevaî siz benim ebedi ettiniz

Bu cihanda şükrettim hem göğümsünüz benim

Ey babam, ana dilim için Asumanları yaptınız

Şan-u şüurat ile her zaman beni dünyamsınız (Yarkın, 2014: 63)

Zulmay Azizi, “Ulu İnsan” adlı şiirinde Nevaî'yi il babası, güçlü insan ve dil sultanı olarak tasavvur etmektedir. Ona göre Nevaî, biz ve dilimiz için can bağışlayan bir uludur.

سوزه لسم مین گر بابامدن ایلگه داستان دور بابام
تینمه یین دایم کوره شگن کوچلی انسان دیر بابام
انچه سوزلر سوزله سم شانینگه آزدیب اوپلریم
جا الیب تورگن کونگولده مینگه جاناندور بابام
تیل قورالی بیرله سوز ملکنی تسخیر ایله گن
کویله گن دوردانه سوزلرنی خوش الحاندور بابام
قویدی عالم گه اوزیدن یخشی آت یخشی صفت
معرفت باغیده گی تینگ سیز بیلممدان دور بابام

Eğer ben Nevaî babamdan söylersem o il içinde bir destandır

O her zaman dil için mücadele eden büyük insandır

Onu için ne kadar yazsam de çok azdır

O benim yüreğimde yer alan candır babam

Dil silahsız ile söz yurdunu fath etti

Onu söylediği sözler çok hoş seslidir

Dünyaya kendi den güzel isim baraktı

Bilim bahçesinde karşılığı olmayan bilim adamıdır babam (Yarkın, 2014: 193)

Özbek Şairi Salam Asım, “Yeni Açılan Güller” eserinde yar alan “Büyük Nevaî” adlı şiirinde, Nevaî ile onurlanmış ve onu büyük bir insan, fazilet ve iftihar sahibi bir şair olarak aktarmıştır.

نی اوچون کیم اول کیشی فخر و حشم گه ایگه دور
هم فضیلت دنیا سیده صاحب کوپ اعتبار
توغری ایتسه م شعریت دنیا سیه ده کوپ آز ایروور
میرعلیشیر نوایی دیک کیشی گه اقتدار

Çünkü o kişi onur ve iftihar sahibidir

Hem fazilet dünyasında güven sahibidir

Doğru söylersem şiir dünyasında onun gibi azdır

Mir Ali Şir Nevaî gibi iktidarlı kişi (Asım, 1980: 44).

Sonuç

Afganistan, coğrafi konumu ve tarihi süreç içerisinde Türk-İslam medeniyetinin önemli bir parçası olmuş, özellikle Çağatay edebiyatının merkezi olarak öne çıkmıştır. Ali Şir Nevaî gibi edebiyat dünyasının dev bir çınarı, bu topraklarda yetişmiş ve Türk kültürüne önemli katkılarda bulunmuştur. Nevaî'nin mirası, Afganistan'daki Özbek şair ve yazarları derinden etkileyerek, çağdaş Özbek edebiyatının temelini oluşturmuştur.

Ne var ki, siyasi çalkantılar, savaşlar ve sosyal değişimler, Özbek Türkçesinin ve kültürünün gelişimini zaman zaman sekteye uğratmıştır. Buna rağmen, Özbek halkı, diline ve kültürüne olan derin bağlılığı sayesinde bu zorlu süreçleri aşmayı başarmış ve edebiyatını zenginleştirmeye devam etmiştir.

Özbek şair ve yazarları, yaşadıkları zorluklara rağmen üretmeye devam ederek, hem kendi kimliklerini korumuş hem de gelecek nesillere önemli bir miras bırakmışlardır.

Son yıllarda, Özbek Türkçesinin Afganistan'ın resmi dillerinden biri olarak kabul edilmesi, bu dilin ve edebiyatının yeniden canlanması için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu sayede, Özbek şair ve yazarları daha özgürce eserler üretebilme imkanı bulmuş ve Özbek edebiyatı yeni bir dönem yaşamıştır.

Ancak, Afganistan'daki siyasi istikrarsızlık ve ekonomik zorluklar, Özbek edebiyatının gelişimini olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Kütüphanelerin yetersizliği, yayın imkanlarının sınırlı olması ve eğitimdeki aksaklıklar, bu alandaki çalışmalarını zorlaştırmaktadır.

Özetle, Afganistan'daki Özbek Türkçesi ve edebiyatı, köklü bir geçmişe sahip, canlı ve dinamik bir kültürel mirastır. Ali Şir Nevaî'nin mirası, bu mirası yaşatan ve geliştiren Özbek şair ve yazarları sayesinde günümüzde de yaşamaktadır. Ancak, bu mirası korumak ve gelecek nesillere aktarmak için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler, Özbek edebiyatının desteklenmesi için ortak projeler geliştirmelidir. Kütüphanelerin güçlendirilmesi, yayıncılığın teşvik edilmesi, edebiyat atölyelerinin düzenlenmesi ve eğitim programlarına edebiyat derslerinin eklenmesi gibi adımlar, Özbek edebiyatının geleceği için önemlidir.

Bu sayede, Afganistan'daki Özbek edebiyatı, sadece yerel bir değer olmaktan çıkıp, evrensel bir dilde insanlığa seslenen önemli bir edebiyat haline gelecektir.

Kaynakça

- Akbar, S. 2017. *Kazakha*. Kâbil: Pervane Yayınları.
- Akyüz, M. 2012. *Geç Dönem Çağatay Edebiyatından Günümüze Afganistan Özbek Edebiyatının Tarihi Gelişimi ve Faryab Edebi Muhiti*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Amini, K. 2006. *Afganistan Özbek Şairleri*. Kabil: Meyvand Yayınları.
- Amini, N. 2015. *Türk Özbek Edebiyatı Tarihi*. Kabil: Horasan Yayınevi.
- Aşkın, H. 2001. *Mazlum Türklerin Yürdü Afgan Türkistan'ı*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı Yayınları.
- Atay, M. İ. 2015. *Nigahi Muhtasar Ba Tahrih Afganistan*. Kabil: Meyvand yayınevi.
- Azimi, C. 2013. *Türk-ha-i Afganistan*. Kabil: Horasan Yayınevi
- Barlas, K. 1994. *Afganistan Türklerinin Dünü ve Bugünü*. Ankara: TK Yayınları.
- Bayraktarlar, T. 2012. *Özbekçe Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Hayri, A. S. 2007. *Afganistan'da Türkçe Okumanın Tarihi*. Kabil: Horasan Yayınevi.
- Kalafat, Y. 1994. *Kuzey Afganistan Türkleri, (Özbekler-Türkmenler-Hezaralar-Afşarlar-Kazaklar) ve Karşılaştırmalı Halk İnançları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Labib, M., A. 2021. *Kaygularım Duygularım*. Balh: Mirza UluBek yayınevi
- Oyghagh, K. 2019. *Afganistan'ın Tahhar Şehrinde Yaşayan Özbek Türklerinin Folkloru*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Saray, M. 1987. *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Sibat, C. 2009. *18-19. Yüzyıllarda Afganistan'ın Siyasi ve Medeni Durumu*. Balk: Balh Üniversitesi Yayınları.
- Şarık, B. 2009. *Tarih Mutasari Türkistani Cunubi*. Tahran: Nakşine Yayınları.
- Vakilzade A., Gulam S. 2013. *Tarih Alanında Türkler*. Kabil: Çaphane-i Azizi Yayınları.
- Yarkın, M. H. 2010. *Kıtabname*. Kabil: Horasan Yayınevi.
- Yarkın, M. H. 2015. *Tarihi Özbekan Afganistan*. Kabil: Horasan Yayınevi.
- Yarkın, Ş. 2014. *İldizler İzinden*. Kabil: Eğitim Yayınları.

Direnış Boşunadır: Dijital Çağda Dönüşümün Kültürel Politikaları*

Prof. Dr. Peter HITCHCOCK **

Dr. Büşra YILMAZ ***

“Hızlı Hareket Et ve Bir Şeyleri Kır”

Teknolojiye duyulan arzu, ancak arzunun teknolojiyle eşleşebilir ki hiçbir söz sanatı bu durumun tarihsel, politik ve teorik açıdan temsil ettiği diyalektik düğümü gizleyemez. Yalnızca Ludityenler**** yeni teknolojilere tamamen karşı olmakla eleştirilmektedir. Politikamın yaşadığım iddia ettiği kurguların çatışmasıyla, bir tür estetik ezilmeye veya Jameson’ın bir zamanlar “libidinal tarihçilik” olarak adlandırdığı, “endüstriyel toplum ve geleceği”ni yeniden düşünme girişimlerine bağlı olan şeyle ilgileniyor olsam da bu makalede, birinci yoruma kıyasla ikinci yoruma itibar edilmesini savunduğumu söyleyemeyeceğim. (burada Ted Kaczynski’nin manifestosunun orijinal başlığı alınmış ancak daha az olumlu sonuçları çıkarılmıştır). Ned Ludd, boş bir semboldür; Komünist Manifesto’nun başında dolaşan korkunç hayalet gibi ya da Çin Halk Cumhuriyeti’nin Maoizm’inin ideolojik bir sonucu olarak en çok çalışan model işçisi Lei Feng gibi, bir tür zorunlu kurgudur.

Bize her gerçeğin bir alternatifi olduğu söylenir; ancak bazı hakikat rejimleri daha

inceliklidir. Ludityenlerin direnişini anlamı- sızlaştırılmışsa, günümüzün direnişini bazen neredeyse şeffaf hale gelir. Direniş, bir yaşam tarzı olarak algılandığında en kolay kurgu- lardan birisidir: bu, haklı bir kendini beğen- mişlikle iddia edilebilecek bir şeydir. Kültürel sermaye bir süpermarket olsaydı, direniş bu eğilimde en alt rafta yer alırdı. Direniş, koltukta oturup Facebook güncellemelerine dalmak ya da “Ben Charlie Hebdo’yum,” “Benim başkanım değil,” veya “Yumurta ye, Kim Jong-un” gibi sonsuz sayıda, tartışmasız ama geçici hashtag’ler gibidir.

Direniş, yoğun bir katılım ve bilerek mesafeli durma jesti olarak kendini iyi bir şekilde sun- nar. Direnişe karşı argüman geliştirebilirsiniz; ancak direnişin en sıradan biçimi bile bu argümanın kendisi olduğundan, bu pek de bir tartışma sayılmaz. Bugün “direniş çalışmaları” olarak adlandırılan alanın cazibelerinden biri, direnişini her yerde görmenin çok az hayal gücü gerektirmesidir. İnternet, yalnızca kelimeleri öldürmekle kalmaz, aynı zamanda ölmüş atı tekrar tekrar döverek bu sürekli isyan hissini körükler. Her bir internet memesi, orijinal bir “direniş parçası” olarak

* Bu makalenin orijinal künyesi şu şekildedir: Hitchcock, P. (2018). “Resistance is Futile The Cultural Politics of Transformation in The Digital Age”. The Comparatist 42: 304-317.

** Profesör Dr. The City University of New York, Film and Media Cultures, Women’s and Gender Studies. New York (ABD). ORCID: 0000-0001-9454-2684. hitch58@comcast.net

*** Dr., Anadolu Üniversitesi, ORCID: 0009-0000-5187-9316, bsryilmaz26@anadolu.edu.tr

**** Luddite: Teknolojinin standart uygulamalarını altüst etmek için yine teknolojinin aldatıcı bir şekilde kullanılmasına karşı çıkan cesur insan, Ned Ludd’un izinden gidenler. Makalenin çevirisine uygun olarak bu kelime “Ludityenler” olarak aktarılmıştır.

gürülür ve “direniş” kelimesi, giderek bir “aptalm öyküsü” haline gelir: ses ve öfkeyle dolu, anlamsız bir hikâye.

Tabii ki her türden önemli direniş vardır ve bu yazının amacı bu önemli direnişlerin değerini inkâr etmek değildir; hatta aşağıda bu tür direnişlere daha fazla değineceğim. Ancak direniş, hiper-nişleştiğinde, öznel arzulara değil, bir tür makinelerin öznellik arzusu tarafından şekillendirildiğinde siyasette neler olur? (Elbette bir makine hiçbir şey arzulamaz, ancak kavram metaforu tam da çelişkinin bulunduğu bu gizli arzu alanıdır.) Bu, sosyal değişimin nasıl düzenlendiği, kavrandığı ve ele geçirildiğini sorgulayan bir dilbilgisi midir?

Bunu yalnızca 1 ve 0’ların bir dizisi olarak değil (bazen dijital evrenin ihtişamının ikili bir mantıkla yapılandırıldığını hatırlamamız gerekse de), direnişin bir emniyet noktası, kritikliği aşmaması gereken bir nokta olarak düzenlendiği bir matris olarak kastediyorum. İstedığınız direnişi seçebilirsiniz, ama bu tür bir direnişi seçemezsiniz. Bu, ne “sahip olunabilecek” ne de özünde “deneyimlenebilecek” bir direniş türüdür; ne katlabileceğiniz bir grup, ne işaret edebileceğiniz bir “beğeni,” ne de bir anda toplanabilecek bir kalabalıktır. Bu tür bir direniş, bireysel iradenin değil, kompozitin kendisinin alanıdır; tüketicilik versiyonlarının (direniş için alışveriş, alışveriş olarak direniş, alışverişe direniş) yanı sıra, gönüllülüğün de düştüğü bir alan. Ancak politik olasılığın özü bu değildir. Paradoxal olarak, bu direnişin faydasız olduğu bir yerdir.

Tüm bunların ötesinde, tarih içinde (ve hatta Ludityenlerin yaratıcı örneğinde) organik ve siborganik direniş için bir yankı ve uyarı bulunabilir mi? Muhalefetin doğallığı ile karşıt pratiklerin geliştirilmesi arasındaki boşluk

belirleyicidir. Dijitalin bu boşluğu küçülttüğüne inanıyoruz; ancak aslında bu boşluk ya donuklaşır ya da oyun içindeki farkı gizler. Bu, programcıların veya kodlayıcıların komplosu değil, büyük teknoloji şirketlerindeki (Microsoft, Amazon, Google, Facebook veya Apple) orta düzey yöneticilerin değil, zamanın hızlandırılmasının dönüşümü kendi terimleriyle gerçekleştirememesiyle bağlantılı bir arzu mantığıdır. Dönüşümün, teknolojinin izin verdiğinden ve yapay zekânın onayladığından daha fazla zaman alması mümkündür.

Neden Önemli? Birincisi, Marx her zaman otomasyon ve otomatlarda bir olasılık görmüştür; kapitalist teknoloji, hem dağıtılabilir malların üretiminde hem de bu sürece eşlik eden çelişkilerin yoğunlaşmasında tamamen gereklidir. “Yerine geçebilir siz” kavramı, artı değer azalmasına hizmet eder, ancak bu kavram tüketim açısından açıkça sorunludur (çünkü bir otomat ne emeğini satar ne de yaşam tarzına dair ciddi ihtiyaçları vardır).

İkincisi, tartışılan direnişin soy kütüğü, teknolojinin uzun süreli mevcudiyetine derinlemesine gömülüdür ve dijital çağın önceki dönemlerden veya onu mümkün kılan süreçlerden bir kopuş olup olmadığını sorgular (yoğunlaşma sorunu, Klaus Schwab’ın ve Dünya Ekonomik Forumu’nun son zamanlarda öne sürdüğü Dördüncü Sanayi Devrimi’nde de yankılanmaktadır). Örneğin, bilgisayarı tek başına bir fark motoru olarak görmek yerine, modernitenin kendi söylemleri arasında farkları çoğalttığını söylemek daha doğrudur. Bu durum, çeşitli evrenselcilik türlerini muaf tutmaz, ancak dijitalizm, farkların kesin bir ifadesi yerine, fark üretici bir motor olarak okunmalıdır.

Üçüncüsü, teknoloji her zaman dışsallaştırma ve genişletmeyle ilgiliyse, direniş sorunu, bu süreçler içinde biçim ve biçimsel yenilik sorunu haline gelir; öznel iddialara yapılan vurgudan çok daha fazlasıdır. Yabancılaşma ve kişiliksizlik seviyeleri ne olursa olsun, odak noktası biçim mantığında yatar ve dijital bu anlamda diyalektik bir kapanış (veya “gecikmiş direniş” dediğimiz şey) olarak temsil edilebilir. Bu noktada sorun, çerçeve kırmanın (“şeyleri kırmanın”) gecikmiş direniş olarak oynadığı roledir.

Dördüncüsü, dijitalin kapitalizm tarihinde mekânsal bir çözüm (küçültme, ölçek verimliliği, hız ve üretim kapasitesi) olarak düşünülmesi yaygın olsa da, dijital direniş genellikle bu çözümlerle örtüşen bir şey olarak görülür (örneğin, efendinin araçlarını kullanarak). Bu durum, özellikle hackerlerin ve ifşacıların dijitalin her yerde bulunma özelliğini ve hegemonyasını sorguladığı düşünüldüğünde daha da belirgin hale gelir. Hiç kimse direnişin boşuna olduğunu duymak istemez (ayrıca, bu sloganı ödünç aldığım Borg bir kurgudur), ancak bu kavram, oynanan karşıt paradigmaları ve dijitalin dönüşümsel unsurlarını daha net ayırt etmeye yardımcı olabilir—bu da insani bilimlere gibi daha yakından ilgi duyduğumuz bir disiplinin, karşılaştırmacılığı pratikte etkisiz hale getiren normatif anlatısı üzerine daha doğrudan bilgi verebilir.

Teknoloji ve direnişin anlamı nedir? Teknoloji ve direniş konusunun devrimci bir arzu uyardırması pek olası görünmese de, bu durum öznel ve nesnel talepler arasındaki ilişkiye bağlıdır. Ludityenler örneği bu açıdan öğreticidir, çünkü otomatik bir şekilde psikolojik bir semptom haline gelen, tarihi kısa devre yapan ve mitolojik bir sisle kaplanan bir durumun örneğidir.

Hatırlayın, Ludityenlerin direnişi aslında teknofobiye dayanmıyordu (çorapçılar, kumaş kesiciler, eyer yapımcıları ya da şapka üreticileri gibi mesleklerden insanlar, işlerinde teknolojiyi geniş ölçüde kullanıyorlardı). Ancak belirli türden teknolojilerin (örneğin, geniş çerçeveli dokuma tezgâhlarının) getirildiği sonuçlara karşıydılar.

Standart yoruma göre, insan iradesi hızla askıya alınır ve teknoloji “saldırır”; ardından, işçilerin yeni teknolojik biçimlerin zararlı oluşumlarından korunmak için “zamanı durdurun” talebinde bulunmasıyla, ajans keyfi bir yıkım aracılığıyla geri döner. İşçilerin ilk tepkisi şiddetli sabotajla ilişkilendirilir; ikinci aşama ise hafifçe Amish eğilimleriyle, tutkulu bir varoluşsal anakronizmle görülür (ancak, Amishlerin bile en son nesil bilgisayarları ve akıllı telefonları kullandığı belirtilmelidir).

Günümüz neo-Ludityenleri, pervasız anarşistler, hevesli anti-kapitalistler ya da Nicols Fox gibi sakin tabiatlı burjuva liberal hümanistler olabilir. Fox (2002: xii), bu konuda şöyle bir düşünce sunar: “Luddizm, geçmişte ve şimdi, değer verdiğimiz ilişkileri bozmayan, uygun teknolojilerin düşünceli bir şekilde kullanılmasını destekler. Doğal dünyayı, yalnızca kendi zararımıza ayrılmaya çalıştığımız bir şey olarak değerlendirir”. İlk Ludityen isyanı, biraz daha radikal ve aşağıdan gelen karşıtlıkla diyalektik olarak bağlantılı olma eğilimindedir.

Bununla birlikte, 18. yüzyıl sonlarında İngiliz sanayileşmesinden itibaren iş gücü ve sermaye talepleri arasındaki fark artmış olsa da, bu durum iş yerlerindeki makinelerin yıkımıyla sonuçlanmadı. Direniş biçimi, büyük ölçüde iş gücü örgütlenme biçimine veya görece eksikliğine bağlıydı (loncaların varlığı, bazı zanaatkar mesleklerde bir miktar

savunma sağlıyordu; bu da Jacques Rancière'nin Fransız işçilerini incelemesinde takip etmeyi tercih ettiği bir istisnadır).

Dönemin sanayicileri, işçilerden gelen sistematik talepler görmediler ya da en azından bu talepler sermaye birikim stratejilerini tehdit edecek düzeyde değildi. Napolyon döneminin ekonomik krizlerine rağmen, sanayiciler işçilerin tekstil işinin arz ve talep arasındaki vahşi dalgalanmalar nedeniyle zaten belirsiz bir durumda olduklarını kabul ettiğini varsaydılar. İşsizlik ya da eksik istihdam, herhangi bir nedenle kabul edilebilir görülüyordu.

Ludityenler, ticari kapitalizmde makinelerin yıkımına dair uzun bir geçmişi hatırladılar; ancak başlangıçtaki talepleri sadece daha fazla iş ve maaş artışı üzerineydi. Yüksek gıda fiyatları ve genel ekonomik kıtlık ortamında, yeni makinelerin kullanımı konusunda ise şu talepleri vardı: Yeni operatörler, vasıflı işçilerin gözetiminde uygun çıraklık süreçlerinden geçmeliydi. Bu, mesleki bütünlüğü ve üretim kalitesini korumak içindi.

Mart 1811'de Nottingham'da bu talepler doğrultusunda yapılan gösterilerde ordu müdahale etti. Ancak bundan sonra fabrikalarda doğrudan eylem uygun görülmeye başlandı ve çatışmalar ölümcül hale geldi. Manchester'da bir fabrika sahibi, protestoculara ateş açılmasını emretti; üç kişi öldü, 18 kişi yaralandı. Ertesi gün askerler, beş Ludityen'i vurup öldürdü ve şiddet tırmandı. Başka bir fabrika sahibi, William Horsfall, "Ludityen kanına kadar batmaya hazırım" dedi. Ludityenler ise ona pusu kurup kasıklarından vurarak öldürdü (bu olayın ardından üç Ludityen idam edildi).

Burada mesele, şiddeti vurgulamak değil (1826'daki dokuma tezgahı isyanları ve bir

sonraki on yıldaki Swing İsyanları, daha geniş çaplı şiddetli kargaşaların yansımasıdır). Ancak Ludityenlerin, toplumsallaşma ve teknoloji (ya da daha önce belirttiğim gibi, teknolojinin toplumsallaşması) arasındaki yarılmada nelerin tehlikede olduğunu ve bu durumun hayal gücünü nasıl etkilediğini anlamak önemlidir.

Ned Ludd'un hayali kahramanlık ilişkisi ve bu kahramanlığın hayali bir ilişki olarak ele alınması, direnişin zorunlu bir yansımasıdır. Bu noktada Adrian Randall'a katılıyorum: Ludd, esas olarak halk direnişinin bir sembolüydü ve dönemin belirli işçi topluluklarının karakterini ortaya koyan ideolojik bir figürdü—vasıflı, görece özerk ve günlük yaşamın canlılığı ile sürdürülebilirliğini sağlayan rolleri koruyan bir topluluk.

Ludd'un nasıl Luddizm'e, Ludityenlerin de nasıl bir dizi farklı kimlik seviyesine dönüştüğü, hem karşıtlık bilincini hem de Regency döneminin çağrısına duyulan arzuyu içeriyordu.

İkinci olarak, bunu kastediyorum: Terim, dönemin yöneticileri için uygun hale geldi çünkü alt sınıfların karşı duygu ve düşüncelerini bir araya getirip, bunları onların güçlü aktivizm olarak değerlendirilen en kötü biçimleriyle ilişkilendirebiliyordu. İşçi sınıfları için ilham verici ve güçlenme çağrısı olan şey, hükümet için, baskıcı bir şekilde bastırılmayı haklı çıkararak bir isyan olarak görülüyordu (genel bir etiketle tanınma, sınırlama olasılığını sunuyordu) ve bazen garip kısıtlamaların uygulanmasına yol açıyordu – 1812'de 27 Ludityene, "yasadışı yemin etme" suçlamasıyla yargılandı ve beraat etti. En önemli mevzuat, 1812 yılına ait Çerçeve Kıрма Yasası'ydı; bu yasa, mekanize dokuma tezgahlarının tahrip edilmesini baştan

çıkarcı bir suç haline getirdi. Bu Yasa'nın etkisi, teknolojiyi kırmanın idamla cezalandırılmasını vaat etmesi nedeniyle ürkütücüdür ancak ilginçtir ki, yaklaşık 70 Ludityenin idam edilen hiçbirinin yalnızca bu Yasaya dayanarak yargılanmamış olmasıdır. Yasaya, ertesi yıl daha hoşgörülü bir düzenleme ile son verildi; bu düzenleme, suçlulara cezalandırmak yerine, bir ceza kolonisine gönderilmeyi garanti ediyordu – bu yasa, 1817'de ölüm cezasını yeniden uygulayan başka bir yasa ile değiştirilmişti – ki bu, hükümetin, Luddizm o zamanlar gerileyen bir hareket olduğundan, daha önce belirtilen politik mantığı desteklemek için bir fail-safe (önlem) olarak görülmelidir. Bunun yanı sıra, kültürel bir sembol mücadelesi, standart bir tarihsel dinamik olsa da, teknoloji meselesinin aynı zamanda bir yer değiştirme ya da bireysel bir makine parçası veya belirli bir yasal düzenlemeden çok daha derin sosyal çelişkilerin bir metonimi olduğu fikrini de çağırıştırır (hukuki adımlar, kriz anlarında, politik ve suçlu eylemler arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır). Teknoloji biçimleri ile direnç biçimleri arasındaki gerilim, genellikle Ludityene zorlaması ile çözülür; bu, böyle bir karşıtlığın fazla değer üretme ilerlemesini engellemeye yönelik şiddetli ve umutsuz bir girişim olduğunu söyler. Bunu, faydasızlıkta bir yararı gözden kaçırmak ya da karşıt uygulamaların özünü görmek olarak kabul edelim.

Bu Ludityene uygulamaları arasında yazı ön plana çıkmaktadır; aslında, Luddizm'in soybilimi, Barbara Harlow'un anlamında, karşıt görüşleri sorgularken uygunluğu ve benimsemişliği sorgulayan bir yazın direnişi olarak nitelendirilebilir. Kevin Binfield (2004: 100), buna “söylemsel süreklilik” adını vermektedir; bu, bir yandan karmaşık kültürel bir dokumayı ima etme avantajına sahipken, diğer yandan, oynayan çelişkili mesajları fazla

yumuşatabilir. Binfield'in (2004: 103) açıklamaya çalıştığı şey, Luddizm'in isyan, protesto, hareket, kıskırtma gibi durumlar içindeki anlam taşıyan matrisidir; kısacası, karşıtlık dilbilgisini tanımladığımız şeyi. Ludityene yazıları, direnişin sürekliliğini onaylayan ve sarsan bir kompozisyon çerçevesi sunar, bazen ifadenin kendisini kırarak. Binfield buna karşın şu öneriyi sunar (1968: 5–6): “Ev Ofisi Belgeleri, ilçe kayıtları arşivleri, sanayiciler ve yetkililerin toplu belgeleri ile kasaba kütüphanelerindeki broşür koleksiyonlarında yer alan çok sayıda yazışma ve belge arasında, direnişin biçim ve içeriği keşfedilebilir ve bu kargaşadan tarihi mağlupların sözleri, kesintisiz bir söylemsel iplik izlenebilecek şekilde toparlanabilir.”

Bu anlatıbilimsel örüntü, son derece geçerli görünmektedir çünkü neticede bu, tarih yazımının özüdür (Thompson, 1968: 5-6). Ludityenes hakkında yaptığı değerlendirmesinde bu açıdan örnek arz etmektedir, hatta yazımın eksik olduğu gözlemleri bile, işçi uygulamalarını doğrudan politik bilincin oluşumuyla ilişkilendirir. Ama yazılabilir sessizlik de, normatif ifadeyi çatlatan bir parça olarak vardır – örneğin, birçok Ludityene yargılanırken sessizliklerini korumuş ve suçlayıcılarını, belirsizlikle ve tamamen reddederek, ipten asılana kadar işkenceye tabi tutmuşlardır. Binfield'in amacı, Ludityene yazısını tanıtmak ve özellikle tehdit edici mektupla ilişkilendirilen gücü sunmaktır. Bu, eğer tek başına opaklığın da gücünü örtmemek kaydıyla, önemli bir açıklığa kavuşturmadır. Ancak, edebi eleştirmen, kendi başına ölçülebilir bir şiddet uygulayarak yazıyı, sledgehammer'ın haklı tepkisinden önce getiriyor (ya da E.J. Hobsbawm'ın (1952: 59) “ayaklanmalarla toplu pazarlık” olarak keskin bir şekilde tanımladığı şey)? Bu tür bir müdahaleyi ele alırken, bir ya da diğer bir strateji kurmak

yerine, yazının baskısı, gerçek bir pozisyon savaşında yer talep ederek olayın mantığını zorlar – Ned Ludd’ı yazmak ve onun adını söylemek (aslında bu, metonimiye bir eponim eklemektir). Binfield’in yaklaşımı, söylemin “ihanetçi, mutant ve melezeleşen” olduğunu vurgulayan bir eleştiriyi mümkün kılar. Ben, bu konstelasyonun türlerine daha çok ilgi duyuyorum ve yazının bu türlerin etkinliğini canlandırıp canlandırmadığını sorguluyorum. İlk olarak, “daha sonra”dan kastettiğim şey, terimin dönemin yöneticileri için kullanışlı hale gelmesiydi çünkü bu terim, alt sınıfların anti-establishment duygularını bir araya getirebilir ve bunları, sağlam aktivizm olarak görülen şeylerle ilişkilendirebilirdi. Çalışan sınıfları için bir ilham ve güç çağrısı olan şey, hükümet için, aşırı baskının meşru kılındığı, açık bir isyan olarak görülüyordu (genel bir etiket altındaki tanıma, kontrol altına alma olasılığını sunuyordu) ve bazen garip kısıtlamaların uygulanmasına yol açıyordu—1812’de 27 Luddiyene, “yasadışı yemin” suçlamasıyla yargılanıp beraat etti. En önemli yasa, 1812’deki Çerçeve Kırama Yasasıydı; bu yasa, mekanize dokuma tezgahlarının yok edilmesini ölüm cezası ile cezalandırıyordu. Bu Yasa’nın etkisi, teknolojiye zarar vermenin idamla cezalandırılacağı vaadiyle korkutucuydu, ancak yaklaşık 70 Luddiyene’nin asılmasına rağmen hiçbiri yalnızca bu Yasaya dayanarak yargılanmadı. Yasa, ertesi yıl, cezayı daha hafifletici bir şekilde düzenleyen başka bir yasa ile değiştirildi ve bu yasa, cezalandırılanların bir ceza kolonisine gönderileceğini garanti ediyordu—bu yasa, 1817’de idam cezasını yeniden getiren başka bir yasa ile değiştirildi ve bu da, Luddizm’in o zamana kadar büyük ölçüde gerilemiş olduğu düşünüldüğünde, hükümetin bir güvenlik ağı olarak görülmelidir. Bunun yanında, kültürel sembolizm üzerindeki mücadele, standart bir tarihsel dinamik olsa da, bu durum,

teknolojinin de bir yer değiştirme sahnesi olduğunu veya sosyal çelişkilerin bir metonimisi olduğunu öne sürmektedir; bu çelişkiler, bir makinadan veya belirli bir yasadan çok daha derinlere iner (hukuki hamleler, bir kriz anında, siyasi ve suçlu eylemler arasındaki herhangi bir ayrımı bulanıklaştıran hareketlerdir). Teknoloji ve direniş biçimleri arasındaki gerilim, genellikle Luddiyene zorlaması ile çözülür, ki bu da böyle bir karşıtlığın, fazla değer üretme sürecinde ilerlemeyi engelleyen şiddetli ve başarısız bir girişim olduğunu söyler. Bunu, faydasızlığın faydasını veya karşıtlık pratiğinin özünü gözden kaçırmak olarak değerlendirebiliriz.

Bu Luddiyene uygulamalarının en belirgin olanlarından biri yazımdı; aslında, Luddizm’in soyağacı, Barbara Harlow’un anlamında, karşıtlık gösteren, uygun olanı ve sahiplenilenleri sorgulayan bir edebi direniş edebiyatı olarak tanımlanabilir. Kevin Binfield (2004) bunu “dilsel süreklilik” olarak adlandırır, bu da bir yandan karmaşık bir kültürel örgüyü ima etme avantajına sahiptir, ancak diğer yandan oynayan çelişkili mesajları aşırı derecede düzgünleştirebilir. Binfield’in açıklamaya çalıştığı şey, Luddizm’in isyan, protesto, hareket, kışkırtma ve benzeri durumlar içindeki anlamlı matrisidir; kısacası, direnişin dilbilgisi olarak adlandırabileceğimiz şeydir. Luddiyene yazıları, hem direnişin sürekliliğini onaylayan hem de sarsan bir kompozisyon çerçevesi sunar, bazen ifadenin kendisini kırarak. Binfield (2004: 137-138) buna şu şekilde yaklaşır: “Ev İçeriği Belgeleri’ne, ilçe kayıt arşivlerine, üreticilerin ve yetkililerin toplu belgelerine ve kasaba kütüphanelerindeki broşür koleksiyonlarına giren çok sayıda yazıma ve belgeler arasında, direnişin biçimi ve içeriği keşfedilebilir ve bu karmaşadan, tarihsel kaybedenlerin sözleri, sürekli bir öylem ipliği biçiminde geri kazanılabilir.”

Bu anlatımsal örgü, şüpheye yer bırakmaz çünkü nihayetinde, tarih yazımının tam kendisidir (E.P. Thompson'ın *The Making of the English Working Class* adlı eserinde Ludityenes hakkındaki değerlendirmesi bu bağlamda örnektir, yazının eksikliği algısına rağmen, işçi pratiklerini doğrudan politik bilincin oluşumuna bağlar). Ancak yazılı sessizlik de, normatif ifadeyi kıran bir parçadır örneğin, bir mahkemede, birçok Ludityene, sessizliğini koruyarak, suçlamalarını belirsizlikle ve aşağılık bir reddetmeyle asılmaya kadar işkenceye uğratmıştır. Binfield'in amacı, Ludityene yazısının varlığını tanıtmak ve özellikle tehditkar mektup ile ilişkilendirdiğimiz gücü vurgulamaktır. Bu, gizliliğin gücünü kendiliğinden çarpıtmadığı sürece önemli bir açıklamadır. Ancak şüphesiz, edebiyat eleştirmeni, yazmayı, balta darbelerinin veya E.J. Hobsbawm'ın kısaca "ayaklanma ile toplu müzakere" olarak tanımladığı şeyin doğru bağırışından önce tanıtmak için kendi başına ölçülebilir bir şiddet uygular mı?

Bu, kesinlikle Harlow'un kendi katkısının işareti (ve ben de bu bağlamda Benita Parry'nin çalışmalarını eklerdim), ancak edebiyat teorisi, direnişin aynı sorunu etrafında daha muhafazakar olabilir. Burada Paul de Man'dan bahsedilir; onun "Teoriye Direniş"i, oyun içindeki risklerin ve daha önce bahsedilenle karşıt bir opaklık sırasının farklı bir değerlendirmesine olanak tanır. Belki de paradoksal olarak, bu tür bir direniş, dışarıdan duyuşal deneyimimizdeki rolünden kaynaklanır; bu dışarı, algıladığımız uzantımızın sınırlarına parametreler sunar. Eğer bu sınır dilse, o zaman dilin, de Man'a göre, direnişi temel olarak dilin kendisine karşı direnişiyse daha da içsel olarak çizgilenmiştir. De Man'ın burada gerçekten direndiği şey, Hegelci bilinç yapılarına karşı bir direniştir ki bu, de Man'ın kendi politik bilinci hakkında sonradan

yapılan açıklamalara bir yorum değildir, fakat politik eylemde bilincin rolü ile ilgilidir. Ancak bu aynı zamanda edebi olanın edebiyatla ilgilidir ve de Man'ın karşıt sezgisel algıları, makine kırma eyleminin bir yazınsal uğraş olmasına benzer bir analogdur (1986: 10): "Edebiyat, estetik kategorilerin onaylanması yerine, boşaltılmasını içerir". De Man (1986: 10), edebiyat teorisine karşı direnişi, "saf sözcükçülükle, mutlak kurgular adına gerçeklik ilkesinin reddedilmesi" olarak tanımlar. Teknolojik ilerlemeye karşı Ludd'un çağrılması, bu mantığı işler şekilde ortaya koyar, ancak bu, örneğin, yukarıda bahsedilen Komünist Manifesto'yu başlatan gerekli bir kurgudan farklı değildir. Gerçekten de, direniş edebiyatı çoğunlukla, baskıyı, gösterenin maddeliği ile gösterilenin maddeliği arasındaki sadece bir karışıklık olarak tanımlamak yerine, taklit üzerine döner. Praxis, teorinin, anlamdan kaçış hızını elde edemediği andır. Artık anlamın kendi kendine gerçekleşiyor gibi davranamaz, dolambaçlar bir yana. Bu da de Man'ı daha ileri teorik yer değiştirmelere götürür, yani "İdeoloji dediğimiz şey, dilsel ile doğal gerçeklik, referans ile fenomenalizm arasındaki karışıklıktır" (De Man, 1986: 11). Böyle iddialar haklı çıkarılabilir, ancak ideoloji, edebiyat teorisini de aynı şekilde aracılık edebilir, bu sorun, eleştirmenin kendi başına bu oluşumlardan dışarıyı ayırt edebileceğini varsaymakla çözülmez.

Eğer Ludityenler için teknoloji durumu ve özgül biçimleri direnişi gerektiriyorsa, yazı, bu karşılaşmada teorik bir silah haline gelir. Bu, böyle bir eylemi direniş ve teknoloji diyalektiği içinde daha doğru kılmaz, ancak bunun, direnişin başlangıcının belirli bir teknolojiye değil, o teknolojiyi oluşturan toplumsallaşma kodlarından başlaması gerektiği konusunda dikkatli olmamız gerektiği anlamına gelir.

Teknolojik determinizme dayalı politik konumların pek çok örneği vardır ama bunlar nadiren monolojik olur, oysa bu, ifade nedeninin en belirgin biçimi gibi görünebilir. Herman ve Chomsky, medyanın siyasi ekonomi içindeki rolünü “onay üretmek” olarak okuduklarında, medya dolaşımında egemenliğin işlevine dair oldukça net bir fikirleri vardı. Gramscian bakış açısına göre, onayın sürekli üretilmesi gerektiği hâlâ geçerlidir, ancak doğrudanlık ve maddi anlam. Bu, kesinlikle klasik bir doğa ve insan ayırımına geri çözümlenebilir, ancak burada bu, dönüşümün tekniğinde farklı bir mantığı işaret eder. Neden?

N. Katherine Hayles’in baskı e-metin üzerinde tercih etmesi, yalnızca “nostalji” yani bir analog dünyaya özlem değil, edebi teknolojilerin deneyiminde bedenlenme süreçlerine dair nazik bir hatırlatmadır. Kitap, Ludityene mektuplarından daha somut olabilir, ancak her ikisi de aynı kelimeler üzerinde “beraber olma” teknolojiyle ilgili bir ilgiyi sürdürür. Dijital metinle karşılaştırıldığında baskı üzerine yapılan araştırmalar kesin olmamakla birlikte, dokunsallığın farklı bir düzeyde olduğu vurgusu fenomenolojik olarak makul görünmektedir; sanki eller serbest olmak, hem bedensiz akıl hem de değişimin diyalektik izidir. Bu elbette, karşılaştırmacı edebiyat çalışmaları için alternatif bir temele işaret eder ve yalnızca Google Çeviri ile sınırlı değildir (bu, dijital beşeri bilimlerin bugünkü uzun gölgesinin bir parçasıdır). İdeolojik mücadele içinde, fabrika sahibi, yönetici veya parlamenter, Ludityene mektuplarında okuduklarına inanmayabilir, ancak arkalarında yazıdan daha fazlasına sahip bedenlerin olduğunu bilmekteydiler. Ludityenler yetkililerden gizli olabilirlerdi, ancak akıllarından çıkmamışlardı: çatışma bilinci kaydedilmiştir.

Epigrafım (“Hızlı Hareket Et ve Şeyleri Kır”) Mark Zuckerberg’in 2012 yılına ait, biraz ünlü IPO açıklamasından alıntıdır (internet üzerinden kolayca bulunabilir) ve kırma çerçeveler konusunda Ludityene benzeri bir çelişkilikle doludur. Şöyle açıklar: “Fikir, hiçbir şeyi kırmazsanız, muhtemelen yeterince hızlı hareket etmiyorsunuz demektir.” Belki, Luddizm’i “ilerlemeyi” yavaşlatmaya çalışmak yerine, onun süblasyon şartlarını hızlandırmaya çalışmak daha doğru bir bakış açısı olabilir? Tabii ki, bu Zuckerberg’in manifestosunun amacı değildir (ki bu açıkça hisse senetlerinin satışıyla ilgilidir). Buradaki polemik bir manifesto değil, dijital olasılığın yönelmiş bir dönüşümdür. Kuruluş gücü ve maddi varlık meseleleri, burada takip edilmeyen bağlamlardır, ancak dijital çağda konu, özne ile teknoloji arasında direnişin biçimsel taleplerine işaret eder. Dijitalin tarihi yaptığı söylenebilir, ancak yalnızca kendi seçtiği şartlar altında değil. Sanal, doğrulanabilir olanla karşıt olabilir ama doğruyu, mülkü ve kârlılığı temel alır, sanki diğer türlü aşmak istediği sosyal bir özneyi sıkı sıkıya tutar gibi. Jameson, internetin birçok ütöpik fantezi ürettiğini, ancak bunların bir formunun bulunmadığını öne sürmüştür, ancak bu daha çok tipolojiler veya uygun biçimler değil, gecikme ve onun yayılmasıyla ilgilidir (Jameson, 1984: 2). Yöntem, olasılığı sürdürmekte, teknolojinin nasıl ve hangi koşullar altında üretilebileceğini, kullanılabileceğini ve tüketilebileceğini sürekli ölçen bir tür meta-aracılıktadır.

Amneziyanın gizemli dünyasında dijital, bölünebilirliğini unutmak ister, emek bölüşümünü, iş gücünü, bildiğiniz gibi, öyle ki, milyarlarca dolarlık hayır işlerine katkı yapabilen aynı teknoloji milyarderi, açlık diyetleri ve yaşam uzatma programlarıyla (şu anda “uzun ömür kaçış hızı” deniyor) binlerce kişinin her gün açlıktan ölmesine

rağmen bir “uzun ömür kaçış hızı” denemesi yapılabilir. Böyle bir obsenlik hakkında moralizasyon yapmak kolaydır, ancak bu, dijitalin nötrlüğünde başladığını düşündüğümüz bir algıya bağlanan belirli bir teknolojik yetersizliğin belirtisidir, bunun yerine onu diyalektik olarak bağlayan politik ekonomi ile başlamalıdır. Bu koşullar değiştirilebilir mi?

Her zaman ve asla. Provokatif kitabı *Against Technology* (Teknolojiye Karşı) ile Steven Jones, Luddityenlerin veya Luddizmin, 1811’den günümüze kadar farklı kültürel biçimlerde nasıl kendini konumlandığını araştırmaktadır. Önemli bir şekilde, neo-Luddizmin bir temsili tarihinin, romantizmin romantikleştirilmesi de dahil olmak üzere, kendini nasıl konumlandığına dair geniş bir açıklama yapar. Bence, kapitalist modernleşmenin belirli bir anında işçi sınıfının ahlaki otoritesine duyulan bir istek biçimini izlemek doğru, ancak bundan çıkarılacak sonuçlara (örneğin, “Kendilik bilincine sahip ve bilgili katılımcılar daha iyidir” gibi) katılmıyordum, yerel olarak kaynaklanan, sorumlu bir şekilde büyütülen, yenilenebilir olan her şeyin sınıf öfkesi yaratabileceği bir “uyanmışlık”la benzer. Tabii ki, böyle katılımcılar daha iyidir, ancak cehaletin yargılanması yalnızca bir kontrol listesi değil, öznenin dönüşümü ile ilgilidir.

Yukarıda önerdiğim gibi; direnişin eleştirisi öznel arzuyu askıya alır, çünkü bu, kendiliğinden yabancılaşmanın, bu yabancılaşmayı topluca, bütünsel olarak aşmaya çalışan kolektif süblasyona dönüştüğü noktadır. Bu, Marx’ın *Kapital* - Birinci Cilt’teki Luddityenler hakkındaki yorumuyla ilgilidir makine ile iş arasındaki farkla ilgili. Dijitali korkutmamalıyız çünkü giderek “Ben”i, Descartes ya da başka bir şekilde, dışlayan bir teknoloji mantığıdır.

Hiçbir direniş, bu teknoloji mantığını iptal edemez ve ayrıca Narcissus yalnızca iPhone’u sevebilirdi. Pratiklerimizde dijital, sınıflarımızın daha akıllı, hibrit, ağ bağlantılı, uzak ve kaçınılmaz şekilde tehlikeli hale geldiği bir aldatma ve reddetme biçimleri yaratır. Platformlar, varlık sağlama izin verir ve “anachronaut” olanların başına gelebilecek felaketlerden biridir: LinkedIn’e bağlı olmayan, Wiki’ye yazılmayan, Googly-Scholar’lanmayan ve “Dijital olarak Ölçülen” kişilerdir.

New York Şehir Üniversitesi

Kaynakça

- Binfield, K. (2004). *Writings of the Luddites*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- De Man, P. (1986). *The Resistance to Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fox, N. (2002). *Against the Machine: The Hidden Luddite Tradition in Literature, Art, and Individual Lives*. Washington DC: Island Press.
- Guha, R. (1983). *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India*. Oxford: OUP.
- Harlow, B. (1987). *Resistance Literature*. London: Methuen.
- Hayles, N. K. (2002). *Writing Machines*. Cambridge MA: MIT Press.
- Herman, E. S. and Chomsky, N. (2002). *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (2nd ed.). New York: Pantheon Books.
- Hobsbawm, E. J. (1952). “The Machine Breakers.” *Past and Present* 1 (2): 55–70.
- Jameson, F. (1984). “Flaubert’s Libidinal Historicism: Trois Contes.” *Flaubert and Postmodernism*. Ed. Naomi Schor, H. F. Lincoln: University of Nebraska Press. 76–83.
- Jameson, F. (2016). *An American Utopia: Dual Power and the Universal Army*. Ed. Slavoj Žižek. New York: Verso.
- Jones, S. (2006). *Against Technology: From the Luddites to Neo-Luddism*. New York: Routledge.

- Marx, K. (1990). *Capital*, (Volume One). Ed. Mandel, E. Trans. Fowkes, B. London: Penguin.
- Parry, B. (2004). *Postcolonial Studies: Materialist Critique*. London: Routledge.
- Rancière, J. (2012) *Proletarian Nights: The Workers' Dream in Nineteenth-Century France*. Trans. Fernbach, D. New York: Verso.
- Randall, A. (2004). "Foreword". *Writings of the Luddites*. Ed. Binfield, K. Baltimore: Johns Hopkins Press. xiii–xviii.
- Sale, K. (1996). *Rebels Against the Future*. New York: Basic Books.
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. New York: Crown Business.
- Thompson, E. P. (1968). *The Making of the English Working Class*. London: Pelican.

MAKALE YÜKLEME SÜRECİ VE YAZIM KURALLARI

Altay Stratejik Araştırmalar Dergisi, yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayınlanır. Her sayıdan 15 gün önce sayıya makale kabulü kapatılır.

Altay Stratejik Araştırmalar Dergisi, ulusal hakemli bir yayındır.

Yayın kurulu tarafından özgün, telif ve çeşitli etik ilkeleri ihlal ettiği düşünülen yazılar hakem değerlendirme sürecine tabi tutulmaz ve yazara iade edilir.

Altay Stratejik Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanmak üzere gönderilen özgün makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin kapsamı, intihal oranı (azami % 12) ve yazım kuralları yönünden incelenir. Uygun bulunan yazılar konunun uzmanı iki hakeme değerlendirilmek üzere gönderilir. Hakemlerin birisinden olumsuz görüş gelirse üçüncü hakeme gönderilir. Süreçte iki hakemden olumlu rapor gelmesi halinde yayın sırasına alınır.

Hakem değerlendirme süreçlerinin tamamı yazar tarafından izlenebilmektedir.

Altay Stratejik Araştırmalar Dergisi'ne gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olmalıdır.

Dergide yayınlanan makaleler açık erişimlidir ve bu şekilde kalacaktır. Dergide yayınlanan yazılar için telif ücreti ödenmez, yazıların tüm hakkı Altay Stratejik Araştırmalar Dergisine aittir.

Dergide yayınlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü sorumluluk yazara aittir.

Yazılar, yazarlar tarafından www.altaystratejikarastirmalardergisi.com adresindeki Makale Takip Sistemi aracılığıyla takip edilebilmektedir. Hakem süreci sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi amacıyla bir ile üç ay arasında değişebilmektedir. Makale ve tanıtım yazısı gönderen tüm araştırmacı ve akademisyenler bu süreci de kabul etmiş olur.

Derginin yayın dili ağırlıklı olarak Türkçe olup yayın ilkelerine uygun olmak koşuluyla İngilizce yayınlar da kabul edilebilir.

YAZIM KURALLARI

Başlık: Türkçe başlık koyu ve büyük harflerle 12 punto, ortalanmış şekilde; İngilizce başlık ise Türkçe başlığın hemen altında, normal, sadece ilk harfleri büyük, 11 punto ve ortalanmış şekilde olmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 12 kelime olmalıdır.

Yazar adı: Yazar unvanı, adı ve soyadı sağa yaslı, koyu 11 punto olmalıdır. Yazarların görev yaptıkları kurum, fakülte, ORCID ID ve eposta adresleri * işaretiyle dipnotta verilmelidir. Hakem sürecinde bu isim kaldırılarak yazı isimsiz bir biçimde hakemlere gönderilir.

Öz: Makalenin başlığından sonra en az 100 oluşan Türkçe ve İngilizce öz (abstract), en az 5 kelimelik Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler 11 punto olarak yazılmalıdır. Öz, çalışmanın kapsamı, amacı, yöntemi, etkileri ve sonuçları hakkında fikir verici mahiyette olmalıdır.

Sayfa düzeni: Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu: A4 (21-29,7 cm)

Kenar Boşlukları: Tüm kenar boşlukları 2,5 cm.

Yazı tipi: Times New Roman

Yazı tipi stili: Normal

Boyutu (normal metin): 12

Boyutu (dipnot metni) : 10

Paragraf Aralığı: Önce 0 nk, sonra 6 nk

Satır Aralığı: Tek (1)

Bölüm başlıkları: Alt başlıkların hepsi ilk harfleri büyük olacak şekilde ve koyu olmalıdır. Numaralandırma tercih edilirse "Giriş" ve "Sonuç" bölümüne numara verilmemelidir.

Tablo ve şekiller: Tablo veya şekillerin numarası ve adları tablo veya şeklin hemen altında olmalıdır.

REFERANS GÖSTERİMİ

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 10 punto yazılmalıdır.

Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Boratav, 2011)

(Köprülü, 1950: 58)

(Sakaoğlu ve Alptekin, 2014: 489)

• İki'den fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır:

(Tan vd. 1980: 26)

• Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

Boratav (1969: 42), ...

- Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların soyadı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.
- Kaynaklar, bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde, tarihin yanına a, b, c (2024a: 258), (2024b: 41) gibi harflerle birlikte ayırım gösterilmelidir.

KAYNAKÇA GÖSTERİMİ

Kitap

Köprülü, M. F. 1999. Edebiyat Araştırmaları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sartre, J. P. 1967. Edebiyat Nedir? Çev. Bertan Onaran. İstanbul: De Yayınevi.

Bilimsel Dergi Makalesi

Şimşek, E. ve İçel, H. 2020. "Türklük Biliminin Yorulmaz Kalemi: Prof. Dr. Ali Berat Alptekin (Hayatı ve Eserleri)". Milli Folklor 16 (125): 5-30.

Ansiklopedi Makalesi/Maddesi

Akün, Ö. F. 1989. "Âlî Mustafa Efendi". ss. 416-17 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. Ankara: TDV Yayınları.

Tez

Ak, M. 2012. "19. Yüzyılda Teke Yöresi Yörüklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu". Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Gazete

Nadi, Y. "Büyük Millet Meclisinde alınan karar" Cumhuriyet 23 Nisan 1920. Cumhuriyet Gazetesi 29 Ekim 1923.

Sözlü Kaynaklar:

KK-1: Adem Bayındır, 1994 doğumlu, lisans, öğretmen, Eskişehir. (Görüşme: 25.12.2024).

- İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için Yazarın soyadı, Yazarın adı. "Mesajın başlığı". İnternet adresi. (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

- Henüz yayınlanmamış ama yayınlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". Energy Economics. Baskıda (doi:10.1016/j.eneco.2008.07.008).

Altay

Stratejik Araştırmalar Dergisi

Altay

Stratejik Araştırmalar Dergisi

Estergon Türk Kültür Merkezi No:12
Tepebaşı-Keçiören / ANKARA – TÜRKİYE

+90 312 358 94 49

+90 505 133 46 81

www.altaystratejikarastirmalardergisi.com

altay@ekoavrasya.net